

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

TIDSSKRIFT FOR KULTURHISTORIE OG LOKALHISTORIE
UDGIVET AF DANSK HISTORISK FÆLLESFORENING

FORTID OG NUTID

BIND XIX. HEFTE 4. SIDE 377—528. KØBENHAVN 1956

Lokalhistorisk arbejde i Sydslesvig

Af *Peter Kr. Iversen*

Indledningsvis vil det måske være rimeligt at minde om, at det lokalhistoriske arbejde i Sønderjylland har dybe rødder tilbage i tiden, og at vel ingen anden af de gamle danske landsdele har en så rig og omfattende topografisk litteratur. Landsdelens statsretslige forhold, dens udviklede jurisdiktionelle og administrative inddeling har ført med sig, at der hos centralmyndighederne, hos den lokale administration såvel som blandt private tidligt har været et behov for nøjagtige landsbeskrivelser. Blandt de topografer, som i århundredernes løb har søgt at udrede de spegede tråde, kan nævnes Caspar Danckwerth, J. Fr. Hansen, Erik Pontoppidan, August Niemann, Johs. v. Schrøder, H. N. A. Jensen, J. N. Schmidt, J. P. Trap og H. Oldekop, danske og tyske i broget forening.

Bidrag til belysning af enkelte lokaliteters historie findes spredt rundt omkring i de mangfoldige tidsskrifter, der udkom fra slutningen af 18. århundrede, og som navnlig fyldtes med afhandlinger og artikler af kielske professorer. Det ældste er Schleswig-Holsteinische Provinzialberichte, der begyndte at udkomme 1787 og under lidt forskellige navne udkom til 1834. I årene 1821—47 udkom Staatsbürgerliches Magazin og dets afløser, og i denne forbindelse kan også nævnes professor Nic. Falcks og Aug. Niemanns forskellige samlinger. Af central betydning for den slesvig-holstenske historieforskning blev oprettelsen af Gesellschaft für schleswig-holsteinische Geschichte 1833. Under forskellige navne — nu Zeitschrift der Gesellschaft für schleswig-holsteinische Geschichte — er der siden med kun enkelte afbrydelser udsendt en årbog af et omfang, som intet dansk historisk tidsskrift kan måle sig med. Hovedparten af tidsskriftets afhandlinger, også lokalhistoriske, er vel skrevne af faghistorikere, men også talrige og værdifulde af fremtrædende lokalhistorikere fylder op i den lange række af bind. Allerede tidligt er der her fremstået et forbilledligt samarbejde mellem universitetsuddannede og andre historikere.

Under nationalitetsrøret i 1830'erne og 40'erne tog de nævnte tidsskrifter parti for slesvig-holsteinismen, og i mellemkrigsårene oprettedes derfor et dansk tidsskrift Slesvigske Provincialefterretninger, hvoraf der

udkom fire bind i årene 1860—63 med afhandlinger skrevne af danske præster, lærere og andre embedsmænd i Sønderjylland. Mellemkrigstiden var iøvrigt frugtbar arbejdsår for danske historikere og filologer, der beskæftigede sig med Sydslesvig. Af den række selvstændige værker, der da så dagens lys, skal blot nævnes Brasch's værk om Flensborg latin- og realskole, der udkom 1861 og Seidelins *Diplomatarium Flensburgense I—II*, der udkom 1865—73, men hvortil forarbejdet i det væsentlige var gjort før 1864.

Efter 1864 kom det lokalhistoriske arbejde i Sønderjylland i en år-række ind i en stilstandsperiode, som først i århundredets sidste årtier afløstes af ny vækst og grøde. Fra dansk side påbegyndtes udsendelsen af Sønderjydske årbøger 1889, og på tysk side blev præster og lærere ad forskellige veje draget ind i lokalhistorisk arbejde. Ved en bekendtgørelse fra det slesvig-holstenske konsistorium af 15/7 1897 blev det pålagt præsterne at anlægge en kirkekrønike, der skulde bestå af tre dele, en historisk, en topografisk og en kronologisk. Denne bestemmelse førte til, at en del præster gik i lag med omfattende undersøgelser vedrørende deres sogns fortid, især kirkevæsenets og skolevæsenets historie¹). I Sydslesvig opbevares disse kirkekrøniker, der til tider både med hensyn til omfang og kvalitet kan måle sig med trykte danske sognehistorier, ja ofte overgår dem, i præstegårdene. Nogle er blevet trykt, i deres helhed eller i uddrag²).

Lærernes indsats i det lokalhistoriske arbejde blev af langt større omfang og mere vidtrækkende karakter end præsternes, idet initiativet til organiseringen af hjemstavnsarbejdet i første række er udgået fra dem. Som en af årsagerne til lærernes inddragen i lokalhistorisk arbejde er nævnt en bestemmelse fra 1872, ifølge hvilken der ved hver skole skulde føres en skolekrønike, hvori der blandt andet skulde indgå et historisk afsnit vedrørende skolen³). Med større eller mindre grundighed gik lærerne i de følgende år igang med undersøgelser vedrørende deres skoles historie, og mange fik ved dette arbejde interessen for lokalhistoriske studier i videre forstand vakt. Man opdagede snart, at hjemstavnshistorien med stort udbytte kunde anvendes i undervisningen, og ønsker om udvidelse af kendskabet til lokalhistorisk forskning og samarbejde med andre lokalhistorikere blev fremsat. I september 1890 oprettedes da på lærerinitiativ en »Verein zur Pflege der Natur und Landeskunde in Schleswig-Holstein, Hamburg und Lübeck«, der 1891 påbegyndte udgivelsen af »Die Heimat, — Monatschrift für schleswig-holsteinische

¹) Frode Gribsvad og Johan Hvidtfeldt: *Landsarkivet for de sønderjydske Landsdele*, 1944, s. 123.

²) En oversigt over trykte sydslesvigske og holstenske kirkekrøniker og sognehistorier er givet af dr. O. Klose i P. Ingwersen: *Methodisches Handbuch für Heimatforschung*, Gottorfer Schriften III, 1954, s. 292—307.

³) G. E. Hoffmann: *Archivgutschutz und Archivpflege in Schleswig-Holstein*, 1955, s. 15.

Heimatsforschung und Volkstumspflege«, som snart fik stor betydning for det slesvig-holstenske hjemstavnsarbejde, en betydning der er bevaret indtil den dag i dag. I »Die Heimat«s 60 årgange er der blevet bragt et væld af mindre artikler, som snart kan være udarbejdet på grundlag af selvstændige undersøgelser og kildestudier, snart kan popularisere større videnskabelige afhandlinger og værker. Fra første færd blev her på lige fod med lokalhistoriske bidrag også bragt naturhistoriske og geografiske artikler. Redaktørerne har forstået at bringe afvekslende stof fra alle egne af hertugdømmerne og har bl. a. ved illustrering gjort tidskriftet tillokkende også i dets ydre fremtoning. Det opnåede snart et forbavsende stort holdertal; allerede et år efter oprettelsen var der 1662 abonnenter, og kort før den anden verdenskrig var tallet nået op på 3200⁴⁾. Efter nogle års standsning fra 1943—47 er det igen godt igang med at nå frem til sin tidligere stærke stilling inden for det lokalhistoriske arbejde i Slesvig og Holsten. Holdertallet var 1954 oppe på 1300. Ligesom det havde været folkeskolelærerne, der havde været de drivende ved foreningens oprettelse 1890, således blev det også dem, der især kom til at levere bidrag til »Die Heimat«. I tiden 1891—1943 har der ialt været 1400 medarbejdere, hvoraf mere end 600 har været lærere. Blandt de øvrige medarbejdere kan nævnes 50 præster, 48 universitetsprofessorer, 50 arkivarer og bibliotekarer, 40 andre videnskabsmænd, 50 forfattere, 30 bønder, 26 købmænd, 20 arkitekter⁵⁾. Også i de nye årgange efter den anden verdenskrig er det folkeskolens lærere, som er de flittigste medarbejdere.

Den linie for hjemstavnsarbejdet, som blev lagt i årene 1890—91 ved dannelsen af »Verein zur Pflege der Natur und Landeskunde« og ved udsendelsen af »Die Heimat« er senere blevet fulgt, således at det lokalhistoriske arbejde i Sydslesvig kun kan ses som en del — omend den vigtigste — af de i de følgende årtier oprettede, lokalt afgrænsede hjemstavnsforeningers virksomhed. Den ældste af disse hjemstavnsforeninger⁶⁾, den nordfrisiske, begyndte 1903 udsendelsen af »Veröffentlichungen des nordfriesischen Vereins für Heimatkunde und Heimatliebe«, som 1935 tog navneændring til »Jahrbuch des Heimatbundes Nordfriesland«. På Før oprettedes en hjemstavnsforening, som i tvangfri rækkefølge fra 1906 udgav »Führer Heimatbücher«, og i Ejdersted udsendtes 6 årgange »Eiderstedter Jahrbuch«. Det lokalt organiserede hjemstavnsarbejde begyndte således i Sydslesvig som en frisisk, omend tysk-orienteret hjemstavnsbevægelse. Først efter 1920 kom også andre egne med. Tabet af

⁴⁾ Die Heimat 1940, s. 129 ff.

⁵⁾ Die Heimat 1955, s. 126.

⁶⁾ Ang. hjemstavnsforeningerne og deres publikationer, se: Zeitschrift der Gesellschaft für schlesw.-holst. Geschichte, 1939, s. 435 ff, Troels Fink og Johan Hvidtfeldt: Vejledning i Studiet af Sønderjyllands Historie, 1944, s. 123, samt foreningernes årsberetninger.

Nordslesvig og nationalpolitiske forhold i det hele har vel nok været igangsættende momenter, og det er værd at bemærke, at det igen er folkeskolens lærere, hvorfra initiativet til aktiveringen af det lokalhistoriske arbejde udgår. Deres ønsker og krav sigtende i denne retning finder forståelse hos myndighederne; 1924 oprettedes et professorat i slesvig-holstensk historie ved Kiels universitet, og samme år afholdtes et flere dages »videnskabeligt« hjemstavnskursus i Kiel, hvori der deltog mere end 400 lærere og hvorved forudsætningerne for intensivering af hjemstavnsarbejdet i de følgende år blev skabt. 1924 afholdtes endvidere et kursus til uddannelse af såkaldte »Archivpfleger«, d. v. s. historisk interesserede personer, som regel lærere, der som fritidsbeskæftigelse og tillidshverv fører tilsyn med og ordner de mange private og kommunale arkiver, som ikke er afleverede til Landesarchiv. 1926 var der i Slesvig-Holsten 26 »Archivpfleger«, 1954 var antallet 140. Jævnside med ordningen af arkiverne har »Archivpfleger«ne udnyttet de dem betroede arkivalier, og gode lokal- og personalhistoriske bøger og afhandlinger har været resultatet heraf⁷⁾.

Nye lokalhistoriske organisationer dukkede snart frem. I Flensborg oprettedes »Gesellschaft für Flensburger Stadtgeschichte«, der udsendte sit første skrift 1928, og samme år oprettedes på tilskyndelse af boghandler Heinrich Koch i Kappel »Vereinigung von Freuden der Landschaft Angeln« (senere navneændring til »Heimatbund Angeln« og sidst til »Angler Heimatverein«), som 1929 begyndte udsendelsen af en årbog, hvis navn efter foreningens sidste navneændring er »Jahrbuch des Angler Heimatvereins«. I Eckernförde kreds havde lærer Chr. Kock allerede før århundredskiftet påbegyndt sine meget indgående studier over halvøen Svans' historie og havde udsendt to udgaver af en historisk topografisk beskrivelse over Svans, inden han i 1916 sammen med lærer Willers Jessen udgav »Heimatsbuch des Kreises Eckernförde«. Disse to mænd, der begge døde 1949, må anses for at være Sydslesvigs betydeligste og flittigste lokalhistorikere i 1. halvdel af dette århundrede. Sammen grundlagde de 1935 »Arbeitsgemeinschaft Schwansen, Amt Hütten und Dänischwohld«. Chr. Kock redigerede dets årbog, der begyndte at udkomme 1936, og Willers Jessen var årbogens flittige medarbejder. Fra 1951 er navnet ændret til »Heimatgemeinschaft des Kreises Eckernförde«.

Den nationalsocialistiske periode gav i flere henseender lokalhistorikerne gode arbejdsvilkår, omend bestående foreninger måtte indordnes under det nazistiske organisationsapparat. Der gennemførtes en tredeling af arbejdsområderne, således at et ved Kiels universitet i 1938 oprettet »Institut für Volks- und Landesforschung«⁸⁾ skulde tage sig af fagvidenskabelige spørgsmål og opgaver vedrørende hele landet Slesvig-Holsten.

⁷⁾ G. E. Hoffmann: Anf. arb. s. 27 f., 34.

⁸⁾ Ang. dette se bl. a. Der Schleswig-Holsteiner 1940, s. 135.

Til instituttet knyttedes sådanne forskere, som havde øvet en betydelig indsats inden for »Volks- und Landesforschung«, hvad enten de var universitetsuddannede eller ej, således f. ex. den i Tønder fødte mellem-skolelærer Ludwig Andresen, som forinden havde fået æresdoktorgraden ved Kiels universitet. Institutets leder blev professoren i slesvig-holstensk historie, Otto Scheel, og dets sekretær blev den nuværende leder af Landesarchiv på Gottorp, dr. G. E. Hoffmann. Institutet, hvis opgaver udelukkende skulde være af rent videnskabelig art, blev opdelt i tre sektioner med hver sin ansvarlige leder, men fik næppe påbegyndt sin virksomhed, inden det på grund af krigen måtte standse. I landskaber og kredse skulde bestående hjemstavnsforeninger fortsætte udgivelsen af årbøgerne. Deres formål skulde i første række være videnskabeligt udforskende, i anden række også af folkeopdragende karakter. Som det tredje og sidste led i den nazistiske opbygning rangerede arbejdet ude i sogne og landsbyer. Formålet med dette arbejde var i første række folkeopdragende⁹⁾. I en vejledning udarbejdet af den som lokalhistoriker endnu virksomme dr. P. Ingwersen hedder det, at landsbylæreren måtte være hjemstavnsforsker af profession, når han skulde opdrage de unge til gode tyske »Volksgenossen«¹⁰⁾. Når bortses fra den nazistiske islæt giver den nævnte vejledning iøvrigt mange gode og praktiske råd for lokalhistorisk syssel og satte system i arbejdet ude omkring i sognene. Ingwersen var klar over, at ikke alle lokalhistoriske manuskripter kunde eller burde trykkes, og han anbefalede derfor, at mindre betydelige arbejder blev maskinskrevet eller duplikeret, så at de på denne forholdsvis billige måde kunde gøres tilgængelige for sognets eller landsbyens historisk interesserede beboere¹¹⁾. Dette råd er også i nogen grad blevet fulgt, og man finder derfor forskellige steder i Sydslesvig foruden ret betydelige materialesamlinger også maskinskrevne eller dupliserede sogne- eller landsbyhistorier¹²⁾. I denne forbindelse skal også nævnes, at personalhistoriske undersøgelser ofte er en god forskole og igangsætter for lokalhistorisk arbejde, da mange begyndervanskeligheder her overvindes og interessen for at se slægten i en større sammenhæng vækkes. Den personalhistoriske højkonjunktur under naziregimet har også sin andel i den voksende og blivende interesse for hjemstavnshistorien i brede befolkningslag i Sydslesvig.

Under den anden verdenskrig gik det lokalhistoriske arbejde igen i stå. Der var ingen mulighed for at udsende årbøger eller andre lokalhistoriske publikationer, og først efter valutareformen kom arbejdet igang påny. De gamle foreninger reorganiseredes på mere demokratisk basis,

⁹⁾ P. Ingwersen: Wie erarbeite ich ein Dorfbuch?, Flensburg 1938, s. 4.

¹⁰⁾ Smst. s. 12.

¹¹⁾ Smst. s. 14.

¹²⁾ Jvnfr. G. E. Hoffmann: Anf. arb. s. 34.

og nye kom til. I Rendsborg kreds, hvoraf den nordligste del ligger nord for Ejderen og derfor må henregnes under Sydslesvig, er der dannet en »Kreisverein für das Museum in Rendsburg«, som fra 1951 udsender en »Heimatkundliches Jahrbuch«, der ganske svarer til de øvrige sydslesvigske årbøger. Med disse foreninger og årbøger var hele Sydslesvig nu dækket med undtagelse af midterlandet, landet mellem Angel og de nordfrisiske marskegne. 1953 er også dette hul blevet udfyldt, idet der på foranledning af dr. P. Ingwersen oprettedes en »Heimatsverein Schleswigsche Geest«, som samme år påbegyndte udgivelsen af en årbog, der på en smuk måde føjer sig ind i rækken af de øvrige. November 1955 er der endvidere oprettet et byhistorisk selskab for Slesvig, blandt hvis drivende medlemmer kan nævnes Otto v. Wahl og Helgo Klatt.

For tiden er der altså i Sydslesvig fem store hjemstavnsforeninger, der udsender årbøger og en del andre foreninger, der udsender lokalhistoriske skrifter i tvangfri rækkefølge. Tilslutningen til hjemstavnsforeningerne har i de sidste år været stærkt stigende, og i sammenligning med tilslutningen til de danske amtshistoriske samfund må medlemstallene siges at være meget store. »Angler Heimatverein« havde således 1953 1800 medlemmer, »Heimatgemeinschaft des Kreises Eckernförde« havde 1955 ca. 1850 medlemmer og »Kreisverein für das Museum in Rendsburg« havde 1954 1120 medlemmer. I denne forbindelse bør erindres, at de sydslesvigske hjemstavnsforeninger hver for sig dækker et meget mindre område end de danske amtshistoriske samfund. Hele Sydslesvig er således i arealmæssig henseende kun lidt større end Ringkøbing amt og betydeligt mindre end Ålborg og Hjørring amter tilsammen.

En medvirkende årsag til den store medlemstilgang må søges i nationalpolitiske forhold, idet foreningerne netop i de senere år er blevet inddraget i politisk arbejde i en grad, som er fuldstændig ukendt for danske amtshistoriske samfund — Historisk samfund for Sønderjylland indbefattet. I stærke vendinger har hjemstavnsforeningerne vendt sig mod det danske kulturarbejde i Sydslesvig, og de har dannet fadderskaber for nordslesvigske sogne og byer. »Angler Heimatverein« har således i regnskabsåret 1952—53 givet 1263 mk. til tysk arbejde i Nordborg. De sydslesvigske hjemstavnsforeninger er i de sidste par år også alle kollektivt blevet tilsluttet S.H.H.B. (Schleswig-Holsteiner Heimat Bund), en forening, der svarer til en kombination af vor grænse-, sprog- og skoleforening. Foreningernes økonomi er takket være de store medlemstal som regel god. For »Angler Heimatverein«s vedkommende overstiger medlemskontingentet trykkeomkostningerne ved den iøvrigt gode og velredigerede årbog med et ikke ringe beløb. De tilskud, der opnås fra kommuner eller større virksomheder kan således anvendes til fadderskabsarbejde eller til foredrags- og kursusvirksomhed inden for foreningens eget område.

Hjemstavnsforeningerne har et stærkt udbygget tillidsmandssystem, og gennem foredrag, udflugter og foranstaltninger af mere selskabelig art som folkedanseopvisninger, koncerter, sangstævner søger man også at holde interessen hos de mere jævne medlemmer fangen.

Et vigtigt led i det lokalhistoriske arbejde i Sydslesvig er sogne- og herredsforeningerne, som vel ikke er direkte underordnet de fem store hjemstavnsforeninger, men dog har et nært samarbejde med dem og inden for deres begrænsede områder arbejder efter samme retningslinier. Nogle af de mest aktive af disse foreninger arbejder i Store Vi, Stapelholm og Ny herred.

Som en overbygning over hjemstavnsforeningernes lokalhistoriske arbejde er der oprettet et »Arbeitsgemeinschaft für Landes- und Volkstumsforschung«¹³⁾, hvis utrættelige leder er dr. P. Ingwersen. Dette »Arbeitsgemeinschaft« er til en vis grad afløser af det 1938 ved Kiels universitet oprettede »Institut für Volks- und Landesforschung«, og det er, selv om det ikke råder over tilsvarende midler som universitetsinstituttet, gået i lag med arbejdet med stor energi og målbevidsthed. Man stiller sig til rådighed som rådgivende ved tilrettelæggelsen af alt lokalhistorisk arbejde. »Arbeitsgemeinschaft« tilbyder sin hjælp ved udarbejdelsen og udgivelsen af hjemstavnsbøger, og det yder sin medvirken ved oprettelsen af nye lokalhistoriske kredse, hvad enten det drejer sig om arbejds- og studiegrupper i landsbyer, sogne, herreder og landskaber eller inden for lærerforeninger. Inden for »Arbeitsgemeinschaft« er arbejdet ligesom i det gamle universitetsinstitut opdelt i forskellige sektioner, der ledes af fagspecialister. Stednavneforskningen er således lagt i hænderne på dr. W. Laur, som med en solid filologisk viden som ballast søger at dele sol og vind lige i det for tyskerne lidt ømtålelige stednavnespørgsmål i Sydslesvig. En anden faggruppe omfattende folkekultur og folkeminder ledes af museumsdirektør Ernst Schlee, Slesvig, professor Ranke, Kiel, og førstelærer Paul Selk, Bjerregade, Stenbjerg sogn. Med mellemrum udsendes i »Die Heimat« oversigter over »Arbeitsgemeinschaft«s og de enkelte faggruppers arbejde. Der gives her fortegnelser over manuskripter og samlinger vedrørende lokal- og slægtshistorie, over registrerede kirkebøger m. m. Også en opgave som udarbejdelse og udgivelse af fortegnelser over »heimatkundliche« artikler i de slesvig-holstenske aviser, der bringer lokalhistorisk stof i betydeligt større omfang end danske dagblade, er taget op af »Arbeitsgemeinschaft«.

Endvidere har dette påbegyndt udsendelsen af en skriftserie: »Gottorfer-Schriften zur Landeskunde Schleswig-Holstein«, hvori bl. a. er udkommet Gutenbrunner, Jankuhn og Laur: Völker und Stämme Südost-Schleswigs im frühen Mittelalter. For lokalhistorikere er seriens vigtigste publikation

¹³⁾ Ang. dette arbejde, se de hyppige beretninger i Die Heimat.

den af P. Ingwersen redigerede vejledning »Methodisches Handbuch für Heimatforschung«, der udkom 1954, og som også danske, i hvert fald nordslesvigske lokalhistorikere kan læse med udbytte og hente ideer fra. Blandt medarbejderne ved bogen kan nævnes Landesbibliothekar, dr. Olaf Klose, museumsdirektør, dr. Ernst Schlee, dr. Laur samt arkivarerne dr. G. E. Hoffmann og dr. Kurt Hector, alle universitetsuddannede historikere eller filologer, som under deres videnskabelige karriere og særlige arbejdsområder har vist stor interesse over for lokalhistorisk arbejde. Også i denne vejledning er ikke blot medtaget hjælpevidenskaber som stednavneforskning og sproghistorie, men også afsnit om geologiske forhold, plante- og dyreliv findes her. Hjemstavnsforskningen er medtaget i videste forstand.

Som man vil have bemærket er folkeskolelærernes deltagelse i det lokalhistoriske arbejde i Sydslesvig af overordentlig stor betydning og værdi. I det hele taget må det siges, at den tyske lærer gennem uddannelsen på seminarierne er bedre forberedt til at deltage i lokalhistorisk arbejde end hans danske kollega, hvilket igen hænger sammen med, at der i den tyske undervisningsplan lægges mere vægt på hjemstavnslære end i den danske. De tyske lærere er studenter, der får deres uddannelse på pædagogiske højskoler, hvor de gennem øvelser og forelæsninger gøres fortrolige med lokalhistorisk arbejde og med dets anvendelse i det praktiske skoleliv¹⁴). Det er almindeligt, at lærerstuderende som et led i deres eksamen udarbejder afhandlinger vedrørende et lokalhistorisk emne og i den anledning ofte må foretage studier på arkiver, museer og andre samlinger. Et par år efter lærereksamen skal de unge lærere aflægge en såkaldt 2. prøve, inden de kan opnå fast ansættelse, og i denne prøve indgår ligeledes ofte en afhandling med lokalhistorisk emne. Arkiver, museer og biblioteker må igen besøges, og for manges vedkommende medfører dette, at interessen for videregående stedhistoriske undersøgelser yderligere uddybes. Disse eksamensopgaver bliver som regel maskinskrevne og opbevares i kultusministeriet i Kiel, hvorfra de kan lånes af interesserede. Enkelte trykkes i deres helhed, andre bringes i uddrag i kredsårbøgerne eller andre hjemstavnshistoriske tidsskrifter. I »Die Heimat« 1955 er der bragt en fortegnelse omfattende 200 af sådanne eksamensopgaver fra de senere år, hvoraf hovedparten yder bidrag til enkelte sognes eller landsbyers historie. I dag er stillingen i Sydslesvig den, at omend der ved lærernes uddannelse lægges meget mere vægt på hjemstavnsfaget, end tilfældet er i Danmark, så er der dog fra lærerside rejst stærke krav om en yderligere udbygning af denne undervisning på de pædagogiske højskoler. Bevæggrundene for fremsættelsen af disse krav er vel nok især af grænsepolitisk art, idet, som det hedder, lærerne skal

¹⁴) Jvnfr. minister, dr. Pagels udtalelser i Schleswig-Holstein 1951, s. 325—27.

sættes i stand til at kunne tilbagevise »falske« danske påstande m. h. t. landsdelens historie¹⁵). Fra dansk side vilde man vel næppe anvende en sådan argumentation for et krav om udvidelse af hjemstavnsundervisningen, men ser man bort fra disse efter vor opfattelse noget overexponerede nationalistiske udtalelser, må man medgive, at de sydslesvigske lærere forstår at anvende den uddannelse, som de på lærerhøjskolerne har fået i lokalhistorisk arbejde, når de siden får deres virkefelt ude omkring i sognene. Yderligere kan nævnes, at den slesvig-holstenske landsregering lader afholde kursus i hjemstavns historie for lærere med universitetslærere som vejledere¹⁶).

Gennem årtier har lærerne været drivende kræfter i det lokalhistoriske arbejde i Sydslesvig, de har været og er hjemstavnsforeningernes tillidsmænd, de har fyldt »Die Heimat« og kredsårbøgerne med også i videnskabelig henseende ofte værdifulde afhandlinger og de har været forfattere af eller medarbejdere ved det betydelige antal sognehistorier og hjemstavnsbøger, som i de senere årtier er fremkommet i Sydslesvig.

I det lokalhistoriske arbejde har de dog haft god støtte af universitetsuddannede historikere, som allerede i deres studietid i højere grad, end tilfældet er herhjemme, får blikket vendt mod lokalhistorien. Af betydning er det også, at der inden for det relativt lille område er placeret store historiske institutioner, hvis videnskabelige medarbejdere næsten alle på den ene eller anden måde er aktivt interesserede i lokalhistorisk arbejde. I de store videnskabelige tidsskrifter: Zeitschrift der Gesellschaft für schleswig-holsteinische Geschichte, Nordelbingen, Offa, Kunst in Schleswig-Holstein og Schriften des Vereins für schleswig-holsteinische Kirchengeschichte optages også afhandlinger af lokalhistorisk tilsnit, og også ikke-faguddannede historikere får ofte bidrag optaget her¹⁷). Samarbejdet mellem lokalhistorikere og faguddannede historikere kan kort karakteriseres som værende særdeles godt og frugtbringende.

På et ikke uvæsentligt område er sydslesvigske lokalhistorikere dog dårligere stillede end danske, idet det tyske folkebiblioteksvæsen ikke er så godt udbygget, som tilfældet er nord for grænsen. Man må derfor ofte ty til de videnskabelige biblioteker i Kiel, universitetsbiblioteket og Landesbibliothek, hvilket medfører udgifter til rejser og ophold. Portofri forsendelse af bøger til lånere kendes i almindelighed ikke inden for det tyske biblioteksvæsen. Ikke få tysksindede lokalhistorikere har dog fundet frem til Flensborghus danske Bogsamling eller dens underafdelinger, som yder samme service som danske folkebiblioteker m. h. t. lån fra danske videnskabelige biblioteker.

¹⁵) Schleswig-Holstein 1951, s. 76 f.

¹⁶) Smst. 1951, s. 311—312.

¹⁷) Jvnfr. oversigterne over afhandlinger i tyske tidsskrifter vedr. sønderjysk historie i Sønderjydske årbøger 1953 og 1955.

Også fra dansk og dansk-orienteret side gøres der et lokalhistorisk arbejde i Sydslesvig. I 1949 udkom 1. bind af Jahrbuch des Nordfriesischen Instituts under redaktion af dr. L. C. Peters, skoleråd Albr. Johannsen og dr. jur. Goslar Carstens, alle tre fremtrædende personligheder inden for den dansk-orienterede frisiske bevægelse. Siden er der udkommet yderligere tre bind af denne årbog med værdifulde bidrag til belysning af nordfrisisk historie. Også Historisk samfund for Sønderjylland varetager lokalhistoriske opgaver i Sydslesvig, uden at man dog gør sig illusioner om at kunne måle sig på dette felt med de tyske foreninger. Samfundet har syd for grænsen omkring 150 medlemmer, som danner en egen amtskreds med pastor H. F. Petersen, Satrup, som formand. Historisk samfund har ved lejlighed arrangeret foredrag og lokalhistoriske kursus syd for grænsen; i de to tidsskrifter Sønderjydske årbøger og Sønderjydsk månedsskrift bringes med mellemrum sydslesvigsk stof, og sammen med Grænseforeningen har samfundet for nylig udgivet den store »Flensborg bys historie«.

Sydslesvigsk arkivvæsen

Af Johan Hvidtfeldt

Slesvigs statsretslige historie er noget af en labyrint, og da et lands arkivvæsen jo på mange måder afspejler dets fortid, er det ikke så underligt, at de slesvigske arkiver er vanskelige at benytte og finde sig til rette i. Dette gælder både de nordslesvigske og de sydslesvigske arkiver. En orientering i arkivmaterialet giver Troels Fink og Johan Hvidtfeldt: *Vejledning i studiet af Sønderjyllands historie* (1944), og H. Kochendörffer har skrevet om *Das Archivwesen Schleswig-Holsteins* (Nordelbingen II, 1923, også som særligt værk). En oversigt over litteraturen vedr. det slesvig-holstenske arkivvæsen 1945—52 findes i *Der Archivar* 1954, sp. 298—300, jvnf. også Johan Hvidtfeldt i *Fortid og Nutid* XVIII, s. 29—33.

Over en del af det materiale, som nu opbevares i Danmark, er der udgivet trykte fortegnelser, nemlig: Frode Gribsvad og Johan Hvidtfeldt: *Landsarkivet for de sønderjydske Landsdele* (Vejledende Arkivregistraturer VI, 1944) og Johanne Skovgaard: *Tyske Kancelli I* (Vejledende Arkivregistraturer VII, 1946). En trykt registratur over de sønderjyske hertugarkiver i rigsarkivet er under forberedelse. Iøvrigt giver Kr. Erslevs *Rigsarkivet* (1923) en kortfattet redegørelse for de arkivgrupper, der opbevares i dette arkiv.

I Danmark er centraladministrationens arkiver samlet i rigsarkivet, de lokale arkiver i landsarkiverne. Men i Sydslesvig er det anderledes. Det statslige arkiv for landet Slesvig-Holsten findes nu på Gottorp slot. Det indeholder både centraladministrationens, melleminstansernes og de lokale embedsmænds arkiver, en ordning, der skyldes områdets begrænsede omfang. Arkivet er oprettet i 1869. Det fik overdraget de store arkivmasser, som Danmark måtte aflevere til Preussen i henh. til Wienerfredens paragraf 20, især i 1874 og følgende år. Kort efter oprettelsen begyndte man også — under friherre von Reitzensteins ledelse — at indsamle akter fra de lokale arkiver, afleveringer der dog langtfra var fuldstændige. I 1900 var ordningen af det modtagne materiale så vidt fremskredet, at den mangeårige leder af arkivet, Georg Hille, kunne udsende en lille oversigt over indholdet: *Übersicht über die Bestände des kgl. Staatsarchivs zu Schleswig*, et fortrinligt lille værk, som den dag i dag ofte kan være til nytte for enhver, der skal arbejde i Landesarchiv.

Oprindeligt havde arkivet haft til huse i Slesvig, men i 1923 flyttede det til Kiel. Efterhånden fandt der meget store afleveringer sted, ikke mindst fra regeringen. Indgribende betydning fik den store *arkivudveksling med Danmark*, som efter mangeårig forberedelse førtes ud i livet i 1936, og hvorved størstedelen af de nordslesvigske lokalakter, det slesvigske ministeriums arkiv samt »Patenten« og Inländische Registratur til 1770 kom til Danmark, mens tyskerne til gengæld fik en betydelig del af Gemeinschaftl. Archiv og det gottorpske arkiv samt en stor samling af holstenske og sydslesvigske amtsregnskaber.

Under og efter krigen førte arkivet en ret dramatisk tilværelse, men i 1947 kunne man begynde indretningen af *arkivet på Gottorp slot*. Det var et stort arbejde at revidere samlingerne og få dem nyopstillet. I 1953 var man dog nået så langt, at man kunne udgive en *Übersicht über die Bestände des Schlesw.-Holst. Landesarchivs in Schleswig*, en ypperlig lille bog, der i høj grad letter arbejdet i arkivet på Gottorp ved at give en oversigt over de forskellige arkivfonde og således gøre det muligt at kontrollere, om man nu også har gennemgået alle de arkiver, som kan tænkes at indeholde materiale af værdi for den undersøgelse, man arbejder med. Under hver afdeling, som de enkelte fonde eller grupper af fonde nu kaldes, gives en kort oversigt over indholdet med henvisning til omtalen i Hilles bog og den øvrige trykte litteratur. Oversigten er således ikke en trykt registratur, men snarere et hjælpemiddel til at finde frem til de specialregistraturer, ved hvis hjælp man skal rekvirere de akter, man har brug for. Da langt de fleste arkivalier er ordnet sagligt, er det som regel let at finde de akter, der skal benyttes. En betydelig del af stoffet er henlagt efter ældre registraturer eller arkivfortegnelser. Det gælder bl. a. de vigtige nyere sager fra tyske kancellis arkiv, der ligger efter den såkaldte *Sixtel'ske registrant*. En udførlig oversigt over dennes inddeling findes hos Hille s. 25—29.

Arkivudvekslingen i 1936 var ikke ensbetydende med — kunne heller ikke være det — at nu fandtes alle arkivalier vedr. Nordslesvig i Danmark, de øvrige syd for grænsen. Dels kan man ikke dele de mange protokoller, dels forbeholdt begge parter sig en række akter af mere almen betydning, ligesom man fra dansk side betragtede en del af Sydslesvig som hørende til dansk historieforsknings naturlige interesseområde, hvorfor en del sydslesvigske akter af mere lokal karakter er forblevet i rigsarkivet. Det er vanskeligt at sige, hvornår man skal søge i København, hvornår i Slesvig. I det store og hele vil det dog være således, at størstedelen af tyske kancellis ældre akter, fra 1500- og 1600-årene, er i rigsarkivet, de yngre i Slesvig, mens den væsentlige del af gottorperarkivet findes på Gottorp. Af det gamle glyksborgerarkiv og det slesvigske ministeriums arkiv er der kun nogle enkelte lokalakter i Slesvig. Rentekammerarkivet er mere spredt, og det er vanskeligt at op-

trække nogen skarp fordelingslinie. Dog kan man sige, at den væsentlige del af de ældre akter af mere almen betydning findes i København, hvor der iøvrigt også er en del sydslesvigsk materiale fra nyere tid, ligesom resolutions- og bestallingsprotokollerne opbevares her.

Dansk administration er i høj grad præget af landets lidenhed. I få lande er centraliseringen så gennemført som hos os, og det gælder også indenfor dansk arkivvæsen. De danske landsarkiver har ikke blot modtaget fuldstændige afleveringer af de vigtigere lokale embedsarkiver, men har også fået en væsentlig del af de bykommunale arkiver, ligesom et meget stort antal privatarkiver, godsarkiver såvelsom enkelte mænds og kvinders arkiver, er blevet afleveret hertil, for de sidstes vedkommende dog også til rigsarkivet. I Landesarchiv findes der også værdifulde samlinger af *godsarkiver* og *privatararkiver*, men derimod er der næsten intet afleveret af de kommunale arkiver, ja en del byarkiver, som var kommet dertil, er blevet leveret tilbage. En vigtig og meget benyttet del af de danske landsarkivers indhold er de gejstlige arkiver, men i Landesarchiv finder man stort set kun den slesvigske generalsuperintendents værdifulde arkiv, mens alle de lokale arkiver, præsters og provsters, stadig ligger ude i kirker og præstegårde. Men selv for de verdslige embeders vedkommende gælder det, at de langt fra er afleveret i samme udstrækning som i Danmark.

Et historisk studium i Sydslesvig vil derfor i mange tilfælde møde på større vanskeligheder end nordpå, fordi materialet er så spredt. Det vigtigste af de lokale arkiver er *Flensborg byarkiv*, der opbevares i Deutsches Haus og ledes af historikeren, dr. phil. Otto Schütt. En oversigt over dets indhold findes i Erich Graber: *Das Archiv der Stadt Flensburg* (1910). Fr. Graef, der i mange år var arkivets højt fortjente leder, har skrevet dets historie: *Geschichte des Stadtarchivs* (1928). Den væsentlige del af det ældre arkiv til 1866 er ordnet efter et repertorium, der er saglig opdelt, så det er let at finde frem til de sager, man har brug for. En del arkivalier, ikke mindst af retslig karakter, har en tid været i statsarkivet. De er nu kommet tilbage, og der findes en særlig fortegnelse over dem. Den store samling »*Flensburgensien*«, der både indeholder afskrifter og originaler, håndskrifter og småtryk, er af stor værdi for ethvert studium af byens historie og topografi. Et sagregister derover findes i Grabers bog s. 74—85, en nærmere redegørelse hos Graef s. 47—55. Af stor værdi er også *de Moller'ske stamtavler*, der indeholder meget omfattende samlinger til sønderjysk personalhistorie og genealogi. En fortegnelse derover er givet i A. Fabritius og H. Hatt: *Haandbog i Slægtsforskning* (1949) s. 349 f.

Næst efter Flensborg-arkivet er *Slesvig byarkiv* uden tvivl det vigtigste. Dets arkivar er pensioneret oversekretær Ernst Petersen, der har gjort et stort arbejde for at bringe det i god orden. Arkivet, som har til huse

i Lange Strasse 37, er henlagt efter en udmærket arkivfortegnelse og let at orientere sig i. Det rækker langt tilbage i tiden og har således en del borger- og skattelister fra 1400-årene. Af stor værdi er Braunes Buch 1418—1623 med sagregister af Ulr. Petersen, skødebøger fra 1565, kærnerregnskaber, der begynder 1449, sager vedr. Slien ca. 1541 — og en omfattende samling af lavsarkivalier. De såkaldte »Copialbücher« indeholder afskrifter af særligt værdifulde dokumenter. En oversigt over indholdet findes i Landesarchiv. Betydelig værdi har også Ulrich Petersens samlinger. En del af disse findes dog i rigsarkivet (oversigt i Danske Samlinger 2. r. IV, s. 346 ff.). En vis interesse for dansk historie har premierløjtnant Fr. Wilh. v. Kochs bindstærke dagbøger, idet han tidligere havde været i Vestindien. Mens de flensborgske »Urkunden« nu opbevares i byarkivet, er de slesvigske »Urkunden« i Landesarchiv.

Husum byarkiv findes nu i det store vestslesvigske museum i Husum: Nissen-Haus. Det er velordnet og indeholder et ret omfattende materiale, især fra 1500-årene og senere. Kærnerregnskaberne haves tilbage til 1582, retsprotokoller og sagefaldsregistre til 1585. Kirkens »Rentenbuch« begynder endda 1431. Byarkivet omfatter også Gasthaus zum Ritter St. Jürgen's arkiv med regnskaber tilbage til 1576 samt Südermarsch kommunes arkiv. Byens, kroens og kirkens ældre »Urkunden« er i Landesarchiv, hvor der iøvrigt også findes et »inventar« over byarkivet, udarbejdet af dr. Crusius.

Eckernförde har ligeledes et værdifuldt arkiv, ordnet af den højt fortjente lokalhistoriker Willers Jessen (fortegnelse i LA.). Det findes nu i Sandkrugskolen, Kieler Landstr. 129, og foreståes af konrektor H. Jessen. *Garding byarkiv* opbevares på rådhuset, *Tønnings* i folkeskolen på Hochsteg 26.

Næst efter byarkiverne er det sikkert *godsarkiverne*, som frembyder størst interesse, både for den almindelige historie og for lokalhistorikeren. En del af disse er nu i Landesarchiv (fortegnelse over disse i Übersicht über die Bestände des Schleswig-Holst. Landesarchivs s. 76 ff.), men der ligger stadig et betydeligt materiale ude på godserne. Ofte findes der i Landesarchiv fuldstændige fortegnelser, inventarer, eller summariske oversigter over disse arkiver, undertiden kun notitser om dem. En oversigt over Landesarchivs oplysninger vedr. godsarkiver findes i G. E. Hoffmann: Archivgutschutz und Archivpflege in Schleswig-Holstein (1955) s. 51 ff. Af de arkiver, som endnu ligger ude på gårdene, kan nævnes det store arkiv på *Rundhof*, der går tilbage til middelalderen. Andre større arkiver findes bl. a. på *Gelting* og *Olpenæs*.

Sammen med godsarkiverne vil det være naturligt at nævne de *to hertugelige arkiver*, det augustenburgske og det glücksborgske. Mens den væsentlige del af det augustenburgske godsarkiv findes i landsarkivet i Åbenrå, opbevares det *augustenburgske husarkiv*, det såkaldte Primkenau

arkiv, i Landesbibliothek i Kiel. En trykt fortegnelse er udgivet af Erich Graber: *Das herzoglich Schleswig-Holst. Hausarchiv zu Primkenau in Schlesien* (1925). Det er nu blevet gjort tilgængeligt for den historiske forskning. Den *ynge glycksborgske linies arkiv* findes på Glücksborg slot. I rigsarkivet er der en afskrift af fortegnelsen over dette arkiv. Den er påbegyndt af prins Hans og fortsat af prins Friedrich Ferdinand. Nærmere oplysninger om disse to arkiver er givet af Johan Hvidtfeldt i *Hist. Tidsskrift* 11. r. III, s. 583—87.

For lokalhistorikeren vil det jo altid være selvfølgelig at begynde sit arkivarbejde med de arkiver, som stammer fra de lokale embedsmænd. *Præste- og provstearkiver* er derfor naturlige studieområder for den lokalhistoriker, der vandrer de første skridt på materialeindsamlingens lange vej. De findes i næsten alle tilfælde i sognenes præstegårde eller kirker. De er som regel af meget større værdi end de kongerigske arkiver, idet de gennemgående er meget bedre bevaret end disse. I mange tilfælde rækker de tilbage til 1500-årene eller endda til middelalderen. Dette gælder således de yderst værdifulde arkiver fra St. Marie og St. Nikolai i Flensborg. Nævnes kan det også, at St. Johannes kloster i Slesvig har et meget stort arkiv med regnskaber fra ca. 1575.

For personalhistorikeren er det jo ikke mindst *kirkebøgerne*, som har interesse. Disse findes altså ikke som nord for grænsen i landsarkivet, men ude hos præsterne. I den nazistiske tid blev duplikaterne efter 1763 samt fotografier af de ældre kirkebøger dog samlet i særlige Propsteikirchenbuchämter, og der blev udarbejdet registre til en del af kirkebøgerne. I mange tilfælde er disse kirkebogskontorer også blevet opretholdt efter 1945. En fortegnelse over de vigtigere arkivalier i de sydslesvigske præstearkiver, nemlig kirkebøger, konfidentregistre, arkivfortegnelser, kirkeregnskabsbøger, inventarer, stolestaderegistre m. m. findes i W. Jensen: *Die Kirchenbücher Schleswig-Holsteins, des Landesteils Lübeck und der Hansestädte* (1936).

Universitetsbiblioteket i Kiel har en meget stor og værdifuld manuskriptsamling, der også indeholder en del materiale af arkivalisk karakter. En trykt fortegnelse herover er udgivet af H. Ratjen: *Verzeichniss der Handschriften der Kieler Universitätsbibliothek, welche die Herzogthümer Schleswig und Holstein betreffen I—III* (1858—66). Siden denne fortegnelse blev trykt, er der kommet mange nye håndskrifter til. Disse accessioner er indført i bibliotekets håndeksemplar af Ratjens værk.

Det ville være fristende at tage på en rundrejse til alle de vigtigere arkiver, som ikke er kommet til Landesarchiv, hvad enten der nu er tale om private arkiver eller embedsarkiver. Men netop fordi de er så spredte, er det en meget stor opgave, som det vil tage lang tid at løse. En sådan redegørelse ville også falde ganske udenfor rammerne af denne lille oversigt. Det må være tilstrækkeligt at gøre opmærksom på, at

historikeren i Sydslesvig må regne med, at en betydelig del af det arkivalske materiale ikke findes i statsarkiverne, men ude i den egn, som netop er genstand for hans undersøgelser. For ham kan det måske nu og da være en fordel, for den, der arbejder med mere almene problemer, vil det være en vanskelighed. Fra den slesvig-holstenske arkivledelses side har man dog fuldt ud været klar over, at det er vigtigt at få de lokale arkiver bevaret og at få udarbejdet fortegnelser over dem. Allerede for mange år siden tog man fat på denne opgave i nøje samarbejde med historisk interesserede i by og på land. I bogen *Archivgutschutz und Archivpflege in Schleswig-Holstein* (1955) har arkivdirektør G. E. Hoffmann givet en oversigt over, hvad der er udrettet. Bogen har interesse for enhver, der arbejder med arkivalsk materiale udenfor Landesarchiv, bl. a. også fordi den giver en oversigt over de lokalarkiver, hvorover der findes fortegnelser i Landesarchiv.

Det vil næppe blive modsagt fra tysk side, når vi fastslår, at det er naturligt for danske historikere at beskæftige sig med sydslesvigsk historie. Der er da også i de sidste år foretaget visse undersøgelser over sønderjyske lokalarkiver af rektor Feilberg Jørgensen og landsarkivar Johan Hvidtfeldt. Redegørelser for disse undersøgelser vil kunne benyttes i rigsarkivet i København og i landsarkivet i Åbenrå. Her er tale om mere eller mindre fuldstændige fortegnelser over lokalarkiver, godsarkiver, sognarkiver m. m. I de senere år har det danske rigsarkiv endvidere gennemført en fuldstændig *mikrofotografering* af alle de repertorier og registraturer i Landesarchiv, som angår hertugdømmet Slesvig. En fortegnelse over det fotograferede materiale findes både i rigsarkivet og i landsarkivet i Åbenrå. Man vil nu i København kunne fastslå, hvilke arkivalier Slesvig-arkivet rummer, og da der er en ikke ringe byttevirksomhed mellem de danske og de slesvig-holstenske arkiver, vil man i mange tilfælde kunne låne dette materiale til benyttelse på danske arkiver. Arbejdet med sønderjysk historie er på denne måde blevet lettere. Det er glædeligt, at det har været muligt at få et samarbejde i gang mellem dansk og tysk arkivvæsen, et samarbejde, der synes naturligt, fordi vi alle — dansk eller tysk — har det samme mål, at finde frem til sandheden om fortiden og dens mennesker.

Arkæologiske og kulturhistoriske museer i Sydslesvig

Af *Kai Uldall*

Siden sidste verdenskrig har hovedmuseet for Holsten og Sønderjylland, og dermed også for Sydslesvig, været installeret på Gottorp Slot ved Slesvig by, idet de tidligere — men i tide evakuerede — museumsbygninger i Kiel blev ødelagt ved bombardementerne af byen. Samlingerne er så at sige helt i behold bortset fra et par vægfaste interiører, der ikke var bragt i sikkerhed. Museet på Gottorp blev indviet 1950, men var dengang kun delvis opstillet, ligesom flere afdelinger af de meget omfattende samlinger endnu ikke er genopstillet.

Gottorp-Museets officielle navn er Schleswig-Holsteinisches Landesmuseum, og det omfatter to hovedafdelinger, som hver ledes af sin direktør med en stab af videnskabeligt uddannede medarbejdere, nemlig Schleswig-Holsteinisches Landesmuseum für Vor- und Frühgeschichte (tidligere Museum vorgeschichtlicher Altertümer, oprindeligt Museum vaterländischer Altertümer) og afdelingen for middelalder og nyere tid, som blot har navnet Schleswig-Holsteinisches Landesmuseum, men tillige bærer undertitlen Thaulow-Museum.

Landesmuseets oldtidsafdeling blev grundlagt 1835, delvis ved en gave fra det gamle »Oldnordisk Museum« i København, og sorterer under Universitetet i Kiel. Til afdelingen slutter sig imidlertid også det direkte under landsregeringens kultusministerium i Kiel sorterende Landesamt für Vor- und Frühgeschichte, hvis arbejdsopgaver er fordelt i tre afdelinger: 1) Registrering af oldtidsminder og findesteder i forbindelse med systematiske undersøgelser, 2) »Denkmalpflege«, nemlig fredning af oldtidsminder og udgravninger. Særligt store og omfattende udgravningsopgaver kan dog udføres af andre, således af 3) Watt- und Wurtenforschung, som i de senere år bl. a. har beskæftiget sig med systematiske undersøgelser af vestkystens vadehav og varfer.

Den i 1878 grundlagte historiske afdeling i Landesmuseet bærer tillige sit oprindelige navn Thaulow-Museum, fordi dets grundstamme gennem mange år udgjordes af den store Thaulowske privatsamling. Til afdelingen er også føjet en del genstande til belysning af kunst og kunst-

industri, som ved den historiske afdelings oprettelse blev udskilt fra det ældre museum. Museets nuværende kunstsamling rummer væsentligt grafik, men der afholdes hyppige, større særudstillinger, der også omfatter moderne kunst. Biblioteket er offentligt tilgængeligt.

Landesmuseets samlinger er såvel kvantitativt som kvalitativt betydelige, men for den historiske afdelings vedkommende har arbejdet igennem mange år været hæmmet deraf, at Thaulow-Museum var en »sluttet« samling, idet der så at sige ikke fandtes disponible midler til udvidelse eller til undersøgelses- og indsamlingsrejser. Samlingen er derfor stærkt præget af ældre tids syn på en museumsgenstands værdi. Bondekulturen er repræsenteret ved mange eksempler på folkekunst o. s. v., men det mere primitive kildemateriale og redskabskulturen savnes næsten helt, et forhold som den nuværende ledelse er i høj grad opmærksom på og bestræber sig på at forbedre.

Meget betydelige dele af museets samlinger er nu genopstillet på Gottorp. Den for enkelte moderne, ikke mindst tyske museer, kendte tilbøjelighed til at popularisere ved at lade modeller og rekonstruktioner beslaglægge betydelig plads i forhold til repræsentationen af selve fundene gør sig, men dog i ret behersket grad, gældende i en del af oldsagsafdelingens lokaler, stærkest i afdelingen for den ældre stenalder, hvor der blandt andre modeller i naturlig størrelse f. eks. er rejst en rensdyrjægers skindtelt. Men man må erkende, at opstillingerne er klare og overskuelige. De fleste montrer er forsænket i væggene og kunstigt belyst, således at en uheldig »møblering« med fritstående montrer er undgået. De store depotfund og andre mosefund fra jernalderen er udstillet for sig selv i et tidligere eksercerhus uden for selve slotsbygningen. Et mindre forrum rummer bl. a. moseligene, deriblandt det i Østerby ved Eckernförde fundne mandshoved med en håropsætning, som svarer til Tacitus' beskrivelse af Svebernes hårknude. Det store, bageste lokale giver fortræffelige udstillingsforhold, bl. a. for Nydambåden og de mange genstande fra Nydam- og Torsbjerg-fundene. Samlingens vejledere foreligger såvel på dansk som på tysk.

Også på Gottorp historiske afdeling er store dele opstillet. Efter planerne agtes den delt i 1) kronologisk samling omfattende middelalderen og nyere tid foreløbigt til ca. 1830—40, 2) folkekunst, 3) værktøj og redskaber fra by- og bondekultur, 4) vekslende udstillinger eller særudstillinger, der som foran nævnt tillige kan omfatte nutidens kunst og kunstindustri. I årene 1950—55 har man fuldført særudstillings-lokalerne, og i den kronologiske samling er man nået frem til og med 1600-tallet. I denne samling indgår en del af slottets gamle rum, således den sen-gotiske kongesal, hvis hvælvinger bæres af hugne stensøjler, som enten hidrører fra det ældre Gottorp Slot, hvoraf betydelige rester afsløredes ved bygningsarbejderne forud for museets indflytning, eller — hvis en

gammel formodning holder stik — fra den norske apostelkirke i Bergen. Kongesalen rummer nu middelalderlige genstande. Ligeledes omfatter museet det i 1590 indrettede slotskapel med dets overdådige inventar, bl. a. hertugens ca. 1610 indbyggede pulpitur oven over altertavlen. Samlingerne fra baroktiden har delvis kunnet beslaglægge en række værdifulde interiører med samtidige stuklofter, og der vil her blive lagt særlig vægt på at udstille minder om Gottorps storhedstid. Mindre special-samlinger er også gledet ind i denne kronologiske opstilling, således bl. a. en betydelig samling lavs-genstande.

Afdelingen for folkekunst er fuldført, medens samlingen af redskaber og værktøj fra by og land endnu ikke er opstillet, ligesom en betydelig samling af keramik endnu befinder sig i magasinerne.

Når det foran er anført, at Landesamt für Vor- und Frühgeschichte med dets afdeling for »Denkmalpflege« har tilknytning til Landesmuseum, må der for at undgå misforståelser være grund til at oplyse, at denne institution, således som dens navn også viser, kun beskæftiger sig med oldtidsminder. Registreringen og fredningen af bygninger og andre monumenter fra historisk tid sorterer overhovedet ikke under Landesmuseum, men under institutionen Landesamt für Denkmalpflege i Kiel, en under landsregeringen sorterende institution, som ledes af en landskonservator, og hvis stab ikke blot beskæftiger sig med fredning og tilsyn, men også med undersøgelser og studier af hertugdømmernes ældre bygninger og dertil knyttet kunst. I Landesamt findes foruden bibliotek til lige betydelige fotografisamlinger, ligesom resultater af arkivundersøgelser nedfældes i kartotek og arkiv. Mellem de på fredningslisterne optagne bygninger findes også adskillige bøndergårde, men en systematisk undersøgelse af eksisterende gamle bøndergårde eller hele bondekulturen er en opgave, som endnu venter på at blive taget op, måske mest naturligt af Landesmuseum.

Ved siden af hovedmuseet på Gottorp findes i Sydslesvig to andre ret store museer: Städtisches Museum i Flensburg, som er en kommunal institution, og Nordfriesisches Heimatmuseum Nissenhaus i Husum, som er en selvejende institution.

Städtisches Museum i Flensburg har flere gange skiftet navn. Oprindeligt hed det Kunstgewerbemuseum der Stadt Flensburg, og en tid før og under krigen kaldtes det hyppigst Grenzlandmuseum, men i daglig tale benævnes det som regel slet og ret Flensburg Museum. Dets samlinger belyser hertugdømmernes kultur, men er stærkt præget af de ældre museers interesse for kunstindustrielle frembringelser, således at jævne genstande fra bondekulturen, for slet ikke at tale om redskabskulturen, overhovedet ikke forefindes. Selv om der findes mange genstande fra

Holsten, er hovedvægten dog lagt på Nord- og Sydslesvig, og det er museets hensigt i fremtiden at begrænse sig til indsamlinger derfra. Museet fungerer iøvrigt også som lokalmuseum for Flensborg og omegn. Ved siden af en mindre oldsagssamling og en del middelalderlige kirkesager findes her møbler og andet indbo med mere fra den senere middelalder og indtil begyndelsen af 1800-tallet, sølv, keramik, tekstiler — derunder også kniplinger m. m. Der ejes specialsamlinger af mønter og medailler, malerier, tegninger og stik af hertugdømmernes kunstnere, topografisk billedsamling, ornamentstik m. m. Samlingerne af sønderjysk folkekunst omfatter bl. a. værdifulde genstande fra Nordslesvig, således en pesel fra Rømø og en meget værdifuld stue med udskårne paneler fra Genner ved Aabenraa, dateret 1637. Museet har deponeret adskillige værdifulde møbler m. m. i Alt Flensburger Haus' selskabs- og restaurationslokaler.

Til museet, hvis oprindelige grundstamme var dets første direktør Heinrich Sauermanns privatsamling, især af møbler og snitværker, var fra grundlæggelsen 1876 og gennem en længere årrække knyttet en kunstindustriskole, som nu forlængst er udskilt. Den nuværende bygning er indviet 1903. Under sidste verdenskrig måtte samlingerne evakueres, og en mindre del gik tabt, deriblandt desværre omkring halvdelen af en værdifuld dragsamling. Nu er museet i hovedparten genopstillet. Museet har gennem årene opretholdt foredragsvirksomhed, og der er afholdt adskillige særudstillinger, hvorimod omfattende systematiske landsundersøgelser ikke er foretaget. Biblioteket er offentligt. Adskillige publikationer er udgivet gennem årene.

Nordfriesisches Heimatmuseum Nissenhaus i Husum er meget særpræget. Det er blevet til ved en større donation fra den i Husumegnen fødte slesvig-amerikaner Ludwig Nissen. Nissenhaus, hvis samlinger indviedes 1937 i en nybygning, er ikke blot tænkt som et kulturhistorisk museum, men tillige som en kulturinstitution for vekslende udstillinger af forskellig art, foredrag, koncerter o. s. v. Såvel ved indsamlingen som ved den påtænkte kulturspredning tages der specielt sigte på Nordfrisland. Museets forskellige afdelinger eller samlinger præsenterer sig som 1) det nordfrisiske landskab, 2) den nordfrisiske kultur, 3) lokaldigteren Theodor Storms minder, 4) nordfrisiske kunstneres produktion, 5) Ludwig Nissens mindestuer (personalia samt indbo og kunstgenstande fra donators hjem), 6) en af en privatmand dr. Wassily skænket malerisamling. Hertil kommer særudstillingsrum, mødesal, bibliotek m. m. Under krigen og besættelsesårene led samlingerne alvorlige tab, især af dragter og nordfrisiske smykker. Museets største afdeling er opstillet i en sal, kaldet landskabs-salen (Landschaftssaal), som under eet belyser landsdelens geologiske, botaniske, zoologiske, arkæologiske og i ringere grad etnologiske forhold.

De egentlige museumsgenstande, det være sig arkæologiske fund eller prøver på fortidens dyreliv, lægger kun i ringe grad beslag på udstillingspladsen i forhold til de mange og store modeller af landskab eller bebyggelse, vadehavets erobring o. s. v. samt de store væksthush lignende montrer med rekonstruktioner af fortidens plantevækst m. m. »nach ökologischen Gesichtspunkten«. Afdelingen for den materielle bondekultur gør sig kun i ringe grad gældende. Museets hovedindsats er det populært-pædagogiske, og samlingen er et typisk eksempel på den museumsudformning, som i årene før den sidste verdenskrig fandt adskillige dyrkere i Tyskland, og som synes at give anledning til at overveje, hvor man rettelig bør drage grænsen for det kulturhistoriske museums opgave i modsætning til den populære videnskabelige litteratur og folkelige lysbilledforedrag. Men i første række er Nissenhaus en institution for hjemstavns-dyrkning og udforskning af vadehavet.

Ud over de her omtalte tre større museer er der i Sydslesvig en del små lokalmuseer.

Stadtmuseum i Slesvig by er installeret i et gammelt palæ, er grundlagt 1905 og tilhører byen. Museet bar før sidste verdenskrig navnet Haitabu-Museum, og det er tænkt som et museum for byen Slesvig med nærmeste omegn, derunder også Angel. Efter at Landesmuseets forhistoriske afdeling er flyttet til Gottorp og foretager de omfattende undersøgelser ved det gamle Hedeby, vil fundene derfra utvivlsomt finde plads på Gottorp-museet, således at Stadtmuseum hovedsagelig må regnes for et bymuseum.

Et lille bymuseum, Heimatmuseum, af meget blandet indhold, findes i grænsebyen Rendsborg.

I Eckernförde samles der ind til et bymuseum, som endnu ikke er oprettet.

Siden krigen har det lille museum i Gettorp, Gettorfer Heimatmuseum, været lukket. Dets samleområde er Dänischer Wohld, og den lille samling omfatter hovedsagelig oldsager.

Et andet ganske lille hjemstavnsmuseum findes i Sønderstapel på Stapelholm. Et tredie, Nordfriesisches Heimatmuseum, er indrettet med et par interiører i en gammel gård i Deezbüll, Niebüll. En gammel gård fra Ostenfeld er flyttet til Husum by og repræsenterer den ældre form af det såkaldte saksiske hus, som tyske husforskere nu vil betegne »Hallenhaus«. Det er en selvstændig institution uden forbindelse med det foran nævnte Nissenhaus i Husum. En anden hjemstavns gård Rote-Hauberg ved Simensberg (Simonsbjerg) på Ejdersted, en bygning af haubergtypen, er for nylig blevet offentlig tilgængelig, men ejer endnu ikke ret meget indbo eller inventar. Ejers af Husum by. Ejdersted har forøvrigt også sit »Heimatmuseum« ved badestedet St. Peter-Ording,

installeret i en gammel gård. Man må dog ikke der vente at finde en fyldigere repræsentation for Ejdersteds tidligere så rige bondekultur; dertil er museets indsamling begyndt for sent, efter at halvøen gennem et par menneskealdre har været plyndret af hamborgske opkøbere. Museet havde før krigen til huse i en fredet bygning i Tønning, og det er vistnok meningen, at denne bygning atter skal genopstå som et museum for lavsvæsen og håndværk.

Det værdifuldeste hjemstavnsmuseum i Sydslesvig er vel nok Häberlin-Friesen-Museum i Wiik på Föhr. Det er grundlagt 1902 og senere udvidet med et tilflyttet bondehus fra 1617 og indeholder minder om øens samt Halligernes typiske kultur. Et andet museum for Nordfrisland er Heimatmuseum i Keitum på Sild, installeret i et hus fra 1759. Siden krigen er Silde andet lille museum i Vesterland opgivet og samlingerne delvis afgivet til museet i Keitum.

Medens Sydslesvigs museer ikke, således som museerne i Kolding og Sønderborg, har afdelinger for minder fra treårskrigen og 1864, er der ved Isted kirke opført et lille museum for krigsminder, Idsted Gedächtnishalle. Her findes våben, uniformer m. m. og en ret stor billedsamling, der dog væsentligt består af tryk, medens der kun er ganske få originaler.

Ved siden af de egentlige museer er enkelte gamle bygninger i Sydslesvig med deres indbo tilgængelige for besøgende, således en gammel gård på Hallig Hooge med den fra Frederik VI.s besøg 1826 bekendte kongepesel, et af de bedst bevarede nordfrisiske interiører, samt de hertugelige værelser på Glücksburg Slot.

I de større museer i Nordtyskland inklusive Holsten findes selvsagt hist og her genstande fra Sønderjylland; det er i særlig grad tilfældet i Altona-museet. Dette er dog endnu ikke fuldstændig genopstillet efter de store ødelæggelser under krigen.

Museernes arkiver

Af Johan Hvidtfeldt

Der er folk, der betragter papirkurven som det bedste opbevaringssted for arkivsager. Meget historisk værdifuldt kildemateriale er i tidens løb gået tabt, fordi ingen forstod arkivets betydning for den fremtidige forskning og det daglige arbejde. Den, der kun er privat mand, har jo lov at gøre, hvad han vil med sine breve og optegnelser. Men den, der står med ansvaret for en eller anden institution, har en forpligtelse til at gemme de papirer, der angår institutionen og er et resultat af hans arbejde for denne. Og er der nogen, der arbejder under denne forpligtelses lov, er det museumsmanden. Gennem sit arbejde er han selv med til at få fortiden til at give sine hemmeligheder fra sig. Han arbejder med fortiden, men for fremtiden. Og museets arkiv er af den største vigtighed for den, der i fremtiden skal arbejde i museet. Ingen ansvarsbevidst museumsmand vil undlade at føre sin museumsprotokol. Men den fortæller jo ikke alt om samlingerne. Der kan være korrespondance om køb og erhvervelse af genstande, beretninger om samtaler med folk, om udgravninger. Eller der har måske været drøftelser, som belyser selve museets historie, planer om udvidelser eller om ændringer i museets organisation, forhold der alle er af den største interesse for den, der engang skal deltage i fremtidige drøftelser om lignende problemer eller behandle museets historie. Og vore provinsmuseers forhold er jo nu engang et led i dansk kulturliv, deres historie er af værdi for forståelsen af vor tids problemer.

Det må i denne forbindelse understreges, at museets arkiv bør være en enhed. Det bør opbevares på eet sted og ikke rundt om hos bestyrelsens medlemmer. Ingen ved, hvad der findes, og en skønne dag dør den pågældende, de efterladte rydder op, og museets papirer tilintetgøres som så meget andet »gammelt skrammel«. Det vil jo tit hænde, at et af styrelsens medlemmer arbejder med en eller anden sag, men når den er sluttet, bør han aflevere al korrespondance m. m. til den af styrelsens medlemmer, som tager sig af arkivet, i reglen sekretæren eller formanden, og som har ansvaret for det.

Det vigtigste er, at arkivet bliver gemt. Men det er dog også af stor betydning for det praktiske arbejde, at det er i en sådan orden, at det kan benyttes, at sagerne let kan findes. I en del tilfælde er det vel således, at der føres en journal, og korrespondancen henlægges efter denne. Det

giver en vist fasthed rent kontormæssigt og gør det muligt at kontrollere, om indkomne breve nu også bliver besvaret. Derfor er journalen af vigtighed, når der er tale om større institutioner, hvor man ikke kan stole på hukommelsen. Men den er næppe nødvendig ved mindre museer. Og henlæggelsen efter journalen medfører, at det er vanskeligt at finde frem til sagerne. Man skal først lede nummeret frem i journalen. Og sager vedr. samme spørgsmål ligger måske spredt mange forskellige steder. En rent saglig ordning er derfor i høj grad at foretrække. På eet sted vil man da have samlet alle de akter, der angår et bestemt emne. Og man kan, når man bruger et sådant sagligt system, også anbringe sager, der ikke er korrespondence, sammen med de breve, som de sagligt hører sammen med. Iøvrigt er der intet i vejen for, at et rent sagligt arkivsystem kan kombineres med en brevjournal, idet denne enten opdeles i afsnit, der svarer til det saglige system, eller man noterer i journalen, hvor den pågældende sag er henlagt.

Men vælger man at ordne museets arkiv efter et sagligt system, bliver det næste spørgsmål, hvorledes dette system skal være. Det er klart, at man ikke uden videre kan opstille en »arkivplan«, der vil kunne anvendes i ethvert museum. Men der skulle ikke være noget i vejen for at finde frem til en ramme for en arkivordning, som vil kunne bruges alle steder, idet det enkelte museum så må udfylde denne ramme efter sit eget behov. I en række arkiver, ikke mindst i udlandet, er man gået over til at anvende decimalprincippet eller titalsystemet, der har den fordel, at man stadig kan dele de forskellige underafdelinger, dog således, at den enkelte enhed ikke deles i mere end ti grupper. Da hver af disse igen kan deles i ti undergrupper, er systemet så smidigt, at det vil kunne tilpasses selv det mest omfangsrige arkiv.

Ved en ordning af Viborg Stiftsmuseums arkiv, der for den nyere tids vedkommende var henlagt efter journalen, nåede jeg frem til at opstille en »arkivplan«, der har vist sig at være så omfattende, at alle museets akter og korrespondencer uden vanskelighed kan anbringes i de forskellige afdelinger og grupper. Til hver af de ti hovedafdelinger haves der arkiv-mapper, hvori sagerne anbringes. Er der tale om mere omfangsrige undergrupper, vil det være rigtigst, at hver af dem får sin mappe. Efterhånden som tiden går, bliver mapperne eller nogle af dem fyldt, og sagerne kan da arkiveres på sædvanlig måde, idet de anbringes mellem to stykker pap, snøres sammen med en solid »murersnor« og forsynes med et tydeligt skilt.

Arkivplanen for Viborg Stiftsmuseum ser således ud:

0. *Styrelse, organisation og personale.*
  00. Styrelse.
  01. Organisation.

- 010. Statutter og ændring af disse, planer om ændring af organisation.
  - 011. Museumsorganisationer m. m. (f. eks. Museumsforeningen, Dansk historisk fællesforening, Jysk arkæologisk selskab).
  - 02. Personale.
  - 03. Museets forhold i almindelighed og dets historie (herunder avisudklip og lign.).
1. *Grænser.*
  2. *Forholdet til Nationalmuseet.*
    - 20. Principielle problemer og drøftelser.
    - 21. Tilsynsførende.
    - 22. Museumskonsulenter.
  3. *Tilskud og regnskab.*
    - 30. Tilskud.
      - 300. Staten.
        - 3000. Almindelige tilskud.
        - 3001. Dispositionsbevillinger.
      - 301. Kommunen.
      - 302. Amtet.
      - 303. Andre.
    - 31. Regnskabet (her anbringes regnskaber, men ikke bilag).
  4. *Bygninger.*
    - 40. Museumsbygningen.
    - 41. Andre bygninger.
    - 42. Udvidelser, ombygninger og nybygninger.
    - 43. Forsikring af bygninger.
    - 44. Evakuering, civilforsvar.
  5. *Bogsamlingen.*
  6. *Særlige samlinger.*
  7. *Historiske mindesmærker og genstande udenfor museet.*
    - 70. Mindesmærker.
      - 700. Oldtid.
      - 701. Middelalder.
      - 702. Herregårde.
      - 703. Kirker og klostre.
      - 704. Andre.
    - 71. Genstande udenfor museet.
      - 710. Oldtid.
      - 711. Middelalder.
      - 712. Nyere tid.

8. *Udgravninger og museets egne genstande.*

80. Udgravninger.

800. Byen.

801. Udenfor byen.

81. Museets genstande.

810. Korrespondance om køb og erhvervelse.

811. Aflevering til andre museer og institutioner.

8110. Nationalmuseet.

8111. Andre museer.

8112. Arkiver.

8113. Biblioteker.

812. Udlån.

813. Oplysninger om genstande, fotografering.

814. Konservering.

815. Forskelligt.

9. *Forskelligt.**Bemærkninger til arkivplanen.*7. *Historiske mindesmærker og genstande uden for museet.*

Det kan overvejes, om denne afdeling ikke bør ordnes således, at alle sager vedrørende mindesmærker og genstande, som ikke er eller bliver overført til museet, henligger sognevis. Det vil måske kunne frembyde visse vanskeligheder for den ældre del af arkivets vedkommende, mens det lettere skulle kunne gennemføres for alle fremtidige sager. Der kan næppe være tvivl om, at begge fremgangsmåder har sine fordele, og det er formodentlig mindre væsentligt, hvilken man følger. Er der tale om et meget stort museum, vil man jo også kunne ordne sagerne i de enkelte grupper sognevis.

8. *Udgravninger og museets egne genstande.*

Selvom udgravninger ikke altid medfører aflevering af genstande til museet, er det dog rigtigst at anbringe sager herom under afdeling 8. Hvis museet i større grad arbejder med udgravning, vil det formodentlig være naturligt at opdele 801 efter sogne.

Man kan selvfølgelig diskutere, om der er grund til at foretage en så stærk opdeling af afdeling 81, som her er foreslået, men det vil dog være praktisk og naturligt at anbringe sagerne vedrørende aflevering, udlån og konservering i særlige grupper. Derimod vil der ikke være noget i vejen for at slå 810 og 813 sammen i en afdeling, som så eventuelt kan opdeles sognevis. Eller sagerne kan henlægges efter numrene i protokollen.

Nogle bøger om glas

Af Gudmund Boesen

De seneste år har bragt adskillig forøgelse af litteraturen om glas og glassets historie, ikke mindst i Skandinavien, hvor navnlig to bøger, en norsk og en svensk, betegner helt nye landvindinger. De følgende linjer skal forsøge at give en smule orientering i den nye litteratur, idet der dog som baggrund herfor indledningsvis kortelig skal omtales enkelte af de vigtigste ældre værker, der rummer eller i al fald som gode håndbøger registrerer væsentlige dele af forskningens hidtidige resultater. Oversigten gør selvfølgelig slet ikke krav på fuldstændighed, hverken hvad nyere eller ældre litteratur angår. Helt ude af betragtning er ladet speciallitteraturen om oldtidens glas, skønt det er på det område, der væsentligst er ydet en indsats af dansk forskning.

For den, der i begyndelsen af 1930'erne ønskede at skaffe sig et overblik over glassets historie gennem tiderne, var *Robert Schmidt: Das Glas* (Berlin og Leipzig 1922) det nærmest tilgængelige og bedste hjælpemiddel. På sine 400 sider rummede denne bog en oversigtsfremstilling over udviklingen fra oldtiden til o. 1800, der var fuld af historiske oplysninger og vidnede om et eminent kendskab til det i museer og samlinger bevarede materiale, lidt tynget af detaljerne, når den læstes i sammenhæng, men en fundgrube som opslagsbog, som man endnu stadig vender tilbage til.

Robert Schmidt var en fin repræsentant for gammeltysk lærdom, men hans udgangspunkt var Berlin, hvor han endte som direktør for Schlossmuseum; glassets historie koncentrerede sig for ham om antiken, Venezia og Tyskland-Bøhmen; et af hans hovedværker blev naturligt nok også den store bog om *Brandenburgische Gläser* (Berlin 1914). For danske læsere er Robert Schmidts syn dog ikke unaturligt; også i vore samlinger kan den overvejende del af bevarede glas rubriceres under de nævnte tre kategorier, når man ser bort fra det 18. århundredes hjemlige, d. v. s. norske produktion, der var aldeles ukendt for Robert Schmidt (ligesom svenske glas kun nævntes i få linjer). Under en større synsvinkel var det dog naturligvis uheldigt, f. eks. at engelske glas fik en

yderst stedmoderlig behandling. Det samme var iøvrigt tilfældet hos før- og mellemkrigstidens anden fremragende tyske glasforsker, *Gustav E. Pazaurek* i hans hovedværk *Gläser der Empire- und Biedermeierzeit* (Leipzig 1923), hvori han giver en grundlæggende redegørelse for den brogede masse af glas med malet eller sleben dekoration, flerfarvede glas o. s. v., som Tyskland og ikke mindst hans egentlige hjemland Bøhmen i første halvdel af 19. århundrede væltede ud over Europa, medens han kun i forbigående nævner den i al fald i Empire-tiden lige så betydningsfulde engelsk-irske produktion af glas med diamantslibning, der blev forbillede for hele århundredets populære slebne »krystalglas«. Om engelske glas fandtes der dog allerede adskillig litteratur, men flere bøger så lyset i 1920'erne — her skal blot nævnes *W. A. Thorpe: A History of English and Irish Glass* (London 1929).

Robert Schmidts oversigtsværk fra 1922 er stadig med sin begrænsning en uovertruffen håndbog. Et par senere udkomne noget mere kortfattede bøger bør dog nævnes som fortrinlige, også fordi de medtager områder, Schmidt havde ladet ligge. Da Sveriges glasindustri efter første verdenskrig blev førende inden for verdens glaskunst, opstod her ganske naturligt en trang til at klargøre sig glassets ældre historie. Den førende forsker her blev *Heribert Seitz*, som 1933 udgav en almindelig glaskunstens historie *Glaset förr och nu*. Den er mindre tynget af detaillernes ophobning end Robert Schmidts bog, vel disponeret og skrevet, og den yder både engelsk og svensk glas retfærdighed (medens norsk stadig er stedbarn). Tillige indeholder bogen et fortjenstfuldt kapitel om glaslysekroner, et emne der ellers ikke er behandlet i tilsvarende litteratur; det er forøvrigt senere taget op til behandling i en afhandling i Oslo Kunstinstrimuseums Årbok 1943—49 af *Ada Buch Polak*, der her virkelig synes at have fået klargjort hovedlinjerne i det genstridige stof. Før og efter udsendelsen af oversigtsværket arbejdede Seitz sig dybere ind i det svenske glas' historie og foretog bl. a. en udgravning af en smålandsk glashytte fra o. 1620—40; hans arbejde kulminerede i bogen *Äldre svenska glas med graverat dekor* (Stockholm 1936), en med systematisk grundighed gennemført undersøgelse af det 18. århundredes svenske glas, såvel genstandsformerne (med meget overskuelige serier af skematiske tegninger) som den graverede dekoration (med bl. a. en forbilledlig undersøgelse af de på svenske glas særlig yndede graverede kongemonogrammer, der oftest kun var et dekorativt ornament, vel nok udslag af en undersåtlig loyalitet, men ikke noget ejermærke — lige så lidt som det i reglen er tilfældet, når vi i det 18. århundrede ikke sjældent træffer danske kongemonogrammer på glas' herhjemme).

Det nyeste betydeligere oversigtsværk over glassets almindelige historie er *W. B. Honey: Glass* (London 1946). Det er en håndbog, der er udsendt af Victoria and Albert Museum og tilrettelagt således, at den tillige

kan tjene som vejledning i museets glassamling, hvorfra også de talrige illustrationer er hentet. Dens tyngdepunkt ligger i afsnittet om engelske glas, men også de øvrige kapitler indeholder udmærkede oversigter. Det er selvfølgelig en begrænsning, at fremstillingen udelukkende er opbygget om eksempler fra museets eget materiale, men dette er dog så rigtigt, at alle de store glassentrers produktion kan siges at være vel repræsenteret. Bogen har gode litteraturoversigter efter hvert kapitel.

Af de allersidste års boghøst ligger på mit bord et par bøger om almindelig glashistorie, der kortelig skal berøres. *R. A. Robertson: Chats on Old Glass* (London 1954) er en letlæst lille populær håndbog for samlere og først og fremmest for engelske samlere; efter de indledende kapitler om antike, syriske og venetianske glas handler de tre fjerdedele af bogen om engelske glas, kommenteret med en del ganske kuriøst historisk stof. Litteraturlisten indeholder kun engelske bøger. Som appendix bringes en liste over engelske museer med glassamlinger og korte betydninger af disses art.

Jaroslav R. Vávra: Das Glas und die Jahrtausende (Prag 1954) er en lige så pompøs bog som titelen antyder, i stort format med 172 dybtrykstavler. Teksten er imidlertid ganske populær, vistnok skrevet af en ikke-fagmand, der til gengæld ved enhver anledning (og oftere uden forståelig anledning) demonstrerer sin politiske overbevisning. Den bøhmiske glasproduktion indtager naturligt nok en hovedplads i fremstillingen; på populær måde gives en del kulturhistorisk stof i tilknytning til Bøhmens glasindustri og glashandel, som ellers gemmes i mindre let tilgængelige publikationer. Bogen har dog hovedsagelig interesse derved, at den bringer talrige gengivelser af glas fra Europas vistnok største glassamling i kunstindustrimuseet i Prag, hvorover der mig bekendt kun findes en så godt som uillustreret katalog (tysk udgave 1933). Bogens litteraturliste er både mangelfuld og skæmmet af grimme fejl (Spitz = Seitz).

Betydelig mere opmuntrende er det at vende sig til glaslandet Sverige, hvor der i årene efter sidste verdenskrig er udkommet adskillig glaslitteratur. Specialafhandlinger er udgivet af bl. a. S. Ambrosiani, J. E. Anderbjörk (leder af det 1935 oprettede særlige glasmuseum i Växjö), Arvid Bäckström, Seitz og Edv. Strömberg. Den før 1950 udkomne litteratur er registreret i *Y. W. Anderberg och J. E. Anderbjörk: Förteckning över svensk glaslitteratur* (Växjö 1950).

Tre store svenske museer har udsendt større og mindre skrifter om glas. Fra Nationalmuseum kom 1946 et lille hefte af *Carl Hernmarck: Graverade Glas* med gengivelser af 27 væsentlig tyske og svenske prægtigt graverede glas i det svenske Nationalmuseums samlinger og en fint kommenterende indledning. 1952 udgav Nordiska Museet et hefte af *Elisa Steenberg: Flaskor och Glas*. Indledningen giver på 24 sider en oversigt over den svenske glasproduktions historie, for det 19. århun-

dredes vedkommende hvilende på helt nye studier, der det følgende år fremlagdes i deres helhed i Elisa Steenbergs nedenfor nævnte bog. Et særkende for denne indledningstekst er, at forfatteren også beskæftiger sig med glassenes brug, drikkevaner og borddækningsskik, som hun i høj grad gør det for det 19. århundredes vedkommende i hovedværket. Efter indledningen følger 64 sider med ganske fortrinlige dybtryksgengivelser af svenske glas. Endelig har »Kulturen« i Lund (i hvis årbog 1944 William Karlson skrev om glas fra det skånske glasværk ved Henrikstorp) helliget hele sin *årbog* for 1953 til »en revy av glasets historia såsom man kan läsa den i Kulturens samlingar«. Den lundensiske arkæologi-professor Holger Arbman har skrevet om oldtidens glas, men årbogens hovedafsnit skyldes museets direktør Sven T. Kjellberg, der giver en oversigt over europæisk glas fra renæssancen til op i det 19. århundrede illustreret ved billeder af glas i »Kulturen«. Det er forbavsende så alsidig en orientering, denne samling kan give. I omtalen af de tysk-bøhmiske graverede og slebne pokaler gives en serie skematiske tegninger af de almindeligste typer, en udmærket vejledning til hjemsteds- og tidsbestemmelse af disse glas. Sådanne skematiske tegninger er ved at være en specialitet for svenske glasbøger og er virkelig også et overordentlig anskueligt hjælpemiddel. Den her opstillede typerække kan naturligvis kun vise de enkelte hovedtyper — mange varianter findes; henførelsen af typerne til forskellige lokaliteter er i fuld overensstemmelse med den i glaslitteraturen almindeligt fastslåede opfattelse, og det er nok praktisk at anvende en sådan inddeling. I virkeligheden har typerne sikkert ikke så nøje respekteret landegrænserne; glasmagerne vandrede og har utvivlsomt ført modellerne med sig — og de sachsiske og schlesiske glashytter lå jo dog blot på den nordlige skråning af de bjerge, på hvis sydskråning den bøhmiske glasindustri havde hjemme. De bøhmiske glashandlere i Danmark i det 18. århundrede forsynede sig øjensynlig lige så gerne med glas fra Sachsen og Thüringen — der har tilsyneladende ikke været følt nogen større forskel på disse områder og Bøhmen. — Kjellbergs skildring af glasslibningens og graveringsens opståen og udvikling i Bøhmen-Tyskland er klar og fængslende. Caspar Lehmann, der ved Rudolf II's hof i Prag som den første o. 1600 skal have overført den i bjergkrystal anvendte gravørkunst til glasset, udførte bl. a. gravering på plane glasplader. Kjellberg afbilder fire sådanne sjældne graverede glasplader, der findes i »Kulturen«, men dog er noget senere end Lehmanns; den ene er signeret P.S. og glaspladernes gravering henføres af Kjellberg forsøgsvis til en vis holstensk glasgravør Paul Struden, der en enkelt gang er nævnt som leverandør til kejser Ferdinand III (1637—57). For en dansk er det nærliggende at spørge, om P.S. muligvis lige så vel kunne betegne glasgravøren Poul Schindler (vistnok af en gravørslægt i Dresden), der 1661 kom fra Gottorp til Kø-

benhavn og arbejdede her en årrække, og som har signeret en flaske med enkel gravering på Rosenborg.

I tilslutning til sit hovedafsnit har Kjellberg skrevet en lille interessant undersøgelse »Devis & Emblem«. Som de fleste andre håndværkere i det 17. og 18. århundrede arbejdede glasgravørerne i høj grad efter forlæg — og det har før været påvist, hvordan de udnyttede tidens talrige ornamentstik. I kartoucher eller enkle cirkelslag indgår ofte i glassenes graverede ornamentik sindbilleder med vedføjede tankesprog. Det viser sig nu, at der også for disse vil kunne findes forbilleder i en rig litteratur om deviser og emblemer; blot i en enkelt bog (trykt 1699) har Kjellberg fundet adskillige forbilleder, der er benyttet til dekoration på både tyske, bøhmiske og svenske glas i svenske museer.

Årbogens sidste afsnit er en gennemgang af flasketyper fra forskellige tider ved Elisabeth Fex — og sluttelig giver J. E. Anderbjörk ved hjælp af en række fortrinlige arbejdsbilleder fra sydsvenske glasværker en instruktiv vejledning i glasfremstillingens teknik.

Et helt uopdyrket område er taget op til undersøgelse i *Elisa Steenberg: Svenskt Adertonhundredtalsglas* (Stockholm 1953). På forhånd kunne man vente, at emnet var af mindre interesse for danske læsere, eftersom svensk glas i det 19. ikke som i det 20. århundrede har været stil- eller modeskabende og ikke heller kan antages at have præget forbruget af glas i Danmark i væsentlig grad. Bogen har imidlertid betydelig interesse både ved sin metode og sine resultater. Det drejer sig om en periode indenfor glassets historie, da produktionen tog et hidtil ukendt opsving og blev helt industrialiseret. Perioden kan ikke som tidligere århundreder studeres på grundlag af de i museerne bevarede ting; de masseproducerede varer er i udstrakt grad gået al glassets gang og har ikke fristet samlerne, og størstedelen af de bevarede ting er anonyme. Glastyperne har derfor måttet studeres på grundlag af prislister udsendte af de svenske glasværker, fra omkring 1850 med illustrationer. På grundlag af disse har forfatteren ladet udføre omfattende serier af skematiske tegninger af de af glasværkerne fremstillede modeller af de forskellige glasgenstande, karaffer, drikkeglas, kander, skåle, o. s. v., tegninger der simpelthen vil kunne være nyttige også for studiet af ikke-svenske glas, da modellerne for den langt overvejende dels vedkommende var internationale typer (omend tidsmæssigt forsinkede indtil hen mod århundredets slutning, da svenske glas bliver en vigtig eksportartikel og derfor må følge de nyeste internationale modekrav). For de enkelte genstandes vedkommende opgøres det, når den pågældende genstand er begyndt at udføres i glas og hvad den brugtes til. I tabellarisk form redegøres der for, hvor mange modeller der i de forskellige perioder findes af hver enkelt genstandstype, således at man får indtryk af, hvilke genstandstyper der til forskellig tid var mest efterspurgt, idet antallet

af modeller må antages at stå i et vist forhold til forbrugerinteressen for den pågældende genstand. For at belyse forbrugernes interesser har forfatteren gennemgået en lang række dødsboopgørelser, der dels viser en kolossal forøgelse i århundredets løb af antallet af glasgenstande i boerne, dels også en stor udvidelse af typeforrådet og en specialisering af glassenes anvendelse. Her spiller dannelsen af glasservicer ind; det var et nyt træk i det 19. århundrede, at man udførte glas beregnede til forskelligt brug med en ensartet dekoration, der knyttede dem sammen til servicer; dette medførte tillige, at visse grundtyper af drikkeglas fik en bestemt anvendelse, så man i samme service fik rødvingsglas, portvingsglas, likørglas, o. s. v. Hele denne udvikling hænger sammen med tekniske nydannelser i glasværkerne og en fuldstændig omlægning af salgsteknikken samt af forbrugervanernes ændring. Alle disse sider underkastes særlige undersøgelser; særlig interessant synes mig analysen af forbrugernes stigende anvendelse af glas; borddækning, spise- og drikkevaner belyses ud fra kogebøger, menukort og billeder og ses i sammenhæng med de ved den industrielle udvikling nyskabte velhaveres af sociale prestigehensyn betingede luxuriøse miljøidealer. Et afsluttende kapitel analyserer derefter udviklingen i form og dekoration i de glas, der er bogens egentlige emne; man kunne her have ønsket sig et større fotografisk illustrationsmateriale end de 16 fotografier af bevarede glasgenstande, der er gengivet. I forbindelse med indledningskapitlets gennemgang af prislisternes genstandstyper ville dette vel normalt have været det bærende i en afhandling, der som denne skaffer sin forfatter doktorgraden i kunsthistorie.

Brugskunst vil selvfølgelig aldrig kunne behandles fyldestgørende alene ud fra en æstetisk eller stilhistorisk vurdering, men kræver i al fald en bredere kulturhistorisk baggrund. Den her foreliggende undersøgelse er snarest påvirket af moderne sociologiske metoder. Man lærer meget om sammenhængen mellem mange faktorer, og man høster megen viden både om glassene og hele tiden ved læsningen af denne bog. Den er trykt som »rotaprint«; det er billigere end bogtryk, men gammeldags typografi er nu kønnere.

For øjet er det en anderledes nydelse at vende sig til den glasbog, der — samme år som Elisa Steenbergs bog — udkom vest for Kjølén, *Ada Buch Polak: Gammelt norsk glass* (Oslo 1953). Det er en stor statelig bog, smukt trykt på godt papir og med 96 tavler med fine gengivelser af over 200 fotografier af glas eller detaljer af graveringer. Her skal ikke forsøges mandjævning mellem de to hver for sig fortrinlige bøger; på en vis måde føles forskellen i udstyret helt i overensstemmelse med emnerne, på den ene side det 19. århundredes industrialiserede anonyme produktion, på den anden det 18. århundredes håndværk med selvstændige kunstneriske personligheder. Den norske bog forsøger ikke at kort-

lægge sit materiale ved diagrammer og statistiske tabeller, men gennem en bredere skildring og en mere omfattende analyse af den kunstneriske indsats. Også dette hænger naturligt sammen med materialets art. Måske kan det siges, at det giver den norske bog en vis slagside til skade for behandlingen af den jævne produktion, der navnlig kunne have været stærkere repræsenteret i billedstoffet (selvom den ingenlunde er forsømt); men for det 18. århundredes graverede glas gælder det som iøvrigt i kunsthåndværkets historie da og siden, at det jo i virkeligheden også er gennem det finere gennemførte arbejde, at tonen slås an for de jævne ting.

De norske glas har, som Ada Buch Polak selv udtrykker det, ikke verdens-glashistorisk betydning; den norske glaskunst er »en lokal variasjon over kurante formtema i tidens europeiske glasskunst«. En helt anden betydning har den selvfølgelig for nordmændene selv; og for os danske har den alene af den grund en meget betydelig interesse, at de norske glasværker fra 1760 til 1803 havde monopol på levering af alt glas til Danmark; derfor er den langt overvejende del af de glas fra 18. århundredes sidste del, der nu er bevarede i danske museer, samlinger og private hjem, af norsk oprindelse; af monumentalglassene leveredes en væsentlig del til hoffet i København, og flere af dem står nu på Rosenborg.

De norske glasværker blev grundlagt 1741 som et barn af den dansk-norske merkantilisme; værkernes almindelige historie er behandlet i G. E. Christiansens store bog »De gamle privilegerede norske glassværker og Christiania Glasmagasin« I—III (Oslo 1939). Produktionen af »hvidtglas« startedes på Nøstetangen af indkaldte tyske glasmagere. 1753 reorganiseredes værkerne og under den senere stiftamtmand Caspar Herman Storms fortrinlige ledelse skete der en vældig udvikling; til Nøstetangen indkaldtes nu også en engelsk glasmager (hvad der i høj grad kom til at præge glastyperne fremover) og ved siden af »tyskglas« begyndte en fremstilling af krystal som det berømte engelske. Storms lige så energiske efterfølger Carsten Anker, der også er kendt for sin ledelse af møbelmagasinet i København, lod i 1779 produktionen af hvidtglas og krystal flytte til Hurdal; herfra flyttedes den 1809 til Gjøvik og ophørte endelig for en tid helt i 1843. Det er de hundrede år fra 1741 til 1843, bogen omfatter.

Forfatteren har ikke som sin svenske kollega haft trykte prislisters fra forskellige perioder til sin rådighed, men derimod har hun som grundlag for sin gennemgang af de fremstillede genstandstyper haft den modelbog, som Storm 1764 lod udføre i 5 eksemplarer til brug for glasværkets kunder, med tegninger af de forskellige genstande, glasværket kunne levere til de ved tegningerne vedføjede priser. En række tavler med smukke gengivelser af disse tegninger er indsat i teksten. Ud fra disse

gennemgås typerepertoiret, og stiludviklingen i glasformerne analyseres; også kundekredsens indflydelse på typeudvalget undersøges, og der gives en redegørelse for periodens drikkevaner — især skåldrikningen, der har spillet så stor rolle for efterspørgslen efter pokaler og også for udformningen af de små vers, der ofte findes indgraverede på norske drikkeglas. Iøvrigt var det jo ikke alene drikkeglas, der udførtes, men et rigt udvalg af genstande lige fra pragtfulde lysekroner til tobaksdåser og olie-eddike-flasker til plat-de-menager; (anvendelsen af glas hertil er forøvrigt nok noget ældre end af forfatteren antaget; på Rosenborg har i al fald fra før 1718 stået en art plat-de-menage af hollandsk sølv med tilhørende glasflakoner til olie og eddike). De store kunstnerisk udførte genstande var ikke nogen økonomisk god forretning for glasværket, men man satte en ære deri og anså dem nok også som en nødvendighed for at berettige monopolets opretholdelse. — Både brugen af pokaler og af lysekroner helt af glas og den udstrakte anvendelse af graveret dekoration tog af mod slutningen af århundredet. »Ved slutten af Hurdalsperioden var den norske krystalhytten ikke lenger en kunstnerisk levende og skapende faktor i tiden, men først og fremst en effektiv fabrikk for nyttevarer«.

Medens slibning af facetter o. l. aldrig betød noget videre for de norske glas, spillede den graverede ornamentik derimod en stor rolle. Adskillige af de graverede norske glas bærer signaturer af de to glasskærere Heinrich Gottlieb Köhler og Villas Vinther, den første tysk, den anden norsk af oprindelse. Navnlig på Köhler ofrer forfatteren en indgående analyse. Han begyndte som gravør i København, hvor han udførte en række fremragende arbejder i tidens tyske rokokostil; mellem de overdådigt opdængede rokokoornamenter vrimler det med allegoriske figurer, som tiden krævede det, men tillige billeder f. eks. af en jagtfrokost ved Eremitagen, optog ved Frederik V's kroning eller byprospekter, der — som det med rette fremhæves — vidner om en overordentlig skarp iagttagelsesevne, men tillige om en fænomenal dygtighed til at gengive det sete på glasset. Flere af disse arbejder er leverede til hoffet og er enten daterede eller kan tidsbestemmes ad anden vej; endnu et par af de i bogen omtalte skulle jeg dog tro kunne nøjere dateres gennem de kgl. chatolasse- og partikulærkammerregnskaber. Når Köhler i 1753 kvitterer for betaling for »1 Stück Pocall mit dem Campemang und Prospekt von Copenhagen«, er det fristende at antage, at det drejer sig om en pokal som nr. 13 og 14 i bogens katalogfortegnelse — en pokal, der synes leveret i flere eksemplarer; måske stammer de to bevarede fra officerer, der har deltaget i den nævnte, ikke nærmere kendte lejr. Også nr. 8 kan måske identificeres med en graveret norsk pokal, som Köhler fik betalt i januar 1755 (»auf der einen Seite dass Hohe Königl. Wappen und auf der andern Seite den Königl. Nahmen mit Frantzer arbeit um-

geben nebst ein vollkommen Glasswerck«). — 1756 flyttede Köhler til Nøstetangen og arbejdede nu i glasværkets tjeneste til 1770; og det mærkelige skete (eller det er måske slet ikke så mærkeligt?), at den raffinerede internationalt skolede kunstner blev norsk! Forfatteren gør opmærksom på, at hans teknik bliver mindre præcis, det provinsielle miljø uden jævnbyrdige får ham til at sløje af; men sin iagttagelsesevne beholder han, og talrige er de små billeder af rigmænds landsteder i det norske landskab, af købmandsgårde med skib ved kajen, savværker, jernværker, glashytter o. s. v., som han i disse år strør ud over de drikkeglas, de selvbevidste ejere bestilte og fik leveret med deres navnetræk indgraveret i en rokokoinddramning. Med varme vidner forfatteren om, hvor de ofte skitseagtigt graverede, men detailrige småbilleder føles naturligt norske i deres charmerende umiddelbarhed. Köhlers stil kom til at præge også al den gravering, der på Nøstetangen og senere uden for glasværket udførtes på norske glas af flere mindre fremragende gravører. Hans rokokoinddramning om navnetræk skabte en grundform, der med varierede detaljer atter og atter gentoges på norske glas, så det er faldet Ada Buch Polak naturligt at døbe dette ornament »den norske kartusje«. Afsnittet om graveringen betegner højdepunktet i bogen, skrevet som det er både med særlig kyndighed og tillige med en smittende glæde ved tingene. Afsluttende berettes om den mindre almindelige slibning, maling og forgyldning samt om flasker o. l. mere merkantilt glasarbejde, hvorefter teksten afsluttes med en katalog på 272 numre, omfattende, så vidt det skønnes, alle de glas (deriblandt også nogle ikke-norske), der er omtalt (og til dels afbildede) som eksempler i bogen. Det er den bog om norske glas, vi her i Danmark har ventet så længe — og den har ikke skuffet forventningerne.

Ved Norges udskillelse af fællesmonarkiet i 1814, opstod der i Danmark snart ønske om at få skabt en egen glasindustri, og 1825 begyndte Holmegaards Glasværk at arbejde. Som afslutning af denne gennemgang af bøger om glas, skal det lige nævnes, at dette ældste danske glasværk ved sit 125 års jubilæum i 1950 udsendte et festskrift (*Holmegårds Glasværk 1825—1950*. København u. å.), hvis fremstilling af glasværkets historie (ved P. Koch Jensen) vel er af den noget overfladiske karakter, der ofte kendetegner festskrifter af den art, men som tillige indeholder et interessant afsnit om »Holmegaards Glasværk og Kunstindustrien« af Sigurd Schultz; for perioden fra 1920'erne og fremefter er det delvis ligefrem et kildeskrift, fordi Schultz i de afgørende år, da den nye epoke i glasværkets historie indledtes, stod i nær tilknytning til dansk kunsthåndværk. Derved er dette festskrift dog blevet en værdifuld forøgelse af den yderst sparsomme glaslitteratur, der iøvrigt foreligger på dansk (C. Nyrop: *Danmarks Glasindustri indtil 1750* — i *Historisk Tidsskrift* 5. rk. I. København 1879. — *Kastrup Glasværk 1847—1947*. København

1947. — Gudmund Boesen: Gamle Glas. København 1950. — Spredte artikler, især i Tidsskrift for Kunstindustri og dets senere afløsere, hvoriblandt kan bemærkes Axel A. Lund: Kunsten og Glasset — i Tidsskrift for Industri 1907 — Lønborg Friis' artikel om udgravningen af glasværker i Skæve-Albæk sogne — i Vendsyssel Tidende 28/3 1900 — og Peter Riismøller: Nordjyske glas I, offentliggjort i årbogen »Arv og Eje« 1956, omhandlende Conradsminde glasværk i Rold skov.)

Præsteindberetninger om sognekaldenes og kirkernes økonomiske vilkår

Af *Gunnar Olsen*

Præsterne var i ældre tid som regel de eneste mænd i sognene, der ret forstod at håndtere en pen — nu og da dog sekunderet af degnene — det er derfor let forståeligt, at meget af den viden, vi nu har bevaret om sognenes forhold, stammer fra dem.

Ved siden af kirkebøgerne udgør indberetningerne de vigtigste kilder, præsterne har efterladt os. Disse indberetninger blev udarbejdet efter krav fra gejstlige eller verdslige myndigheder, og de drejede sig så godt som altid om forhold af den ene eller anden art i det eller de sogne, som udgjorde vedkommende præsts pastorat.

I det følgende skal gives en kort redegørelse for en del af disse indberetninger, nemlig for dem, som først og fremmest beskæftiger sig med præsternes og degnenes økonomiske forhold og for dem, der giver oplysninger om tiendeydere og andre statistiske forhold sognene angående.

Mange andre indberetninger har måttet lades ude af betragtning. Det gælder således de lange rækker af skattemandtal, præsterne måtte udarbejde, hovedsagelig i årene 1660—1720¹⁾; det gælder også de antikvariske indberetninger, der tid efter anden blev indkrævet, først til Ole Worm, siden til Jessen, Hans de Hofman og til det oldnordiske musæum; det gælder de såkaldte Oeder'ske indberetninger fra 1771 om ægtepar på Sjælland og en lang række specielle indberetninger om vidt forskellige ting, der tid efter anden blev indkrævet. Til gengæld er enkelte indberetninger, til hvilke præsterne muligvis ikke har bidraget, således nogle lensjordebøger over gejstligt gods, medtaget.

De pågældende præsteindberetninger er overleveret i forskellige former; undertiden findes de bevaret i original, i flere tilfælde i afskrifter, ikke så sjældent har disse været genstand for en vis bearbejdelse og er indføjet i faste skemaer, i nogle tilfælde findes der kun afskrifter af afskrifterne.

---

¹⁾ Om skattemandtallene se: Gunnar Olsen: Studier i Præstemandtallene 1677—1687 i Fortid og Nutid XIII.

Hvor de samtlige indberetninger fra de enkelte stifter er samlet under eet, benævnes de landebøger, stiftsbøger eller præstekaldsbøger; hvor de er samlet for herrederne, herredsbøger eller provstebøger. En del herredsbøger består simpelthen af de originale indberetninger hæftet sammen i bind. I visse tilfælde, således for den sjællandske stiftsbog 1802—04, findes såvel de originale indberetninger som den på grundlag af disse udarbejdede stiftsbog²).

Fælles for disse bøger er, at de i almindelighed er udarbejdet på grundlag af de enkelte præsters og degnes indberetninger, enkelte undtagelser fra denne regel er nogle provstebøger, som er samlet af en enkelt provst eller på hans initiativ. Da nogle af disse i mange henseender med hensyn til oplysninger om sognenes forhold slutter sig nær til de egentlige herredsbøger, er enkelte af dem medtaget i oversigten. Eksempler på denne art provstebøger er Musse herreds provstebog 1616 og »Bog over Odsherreds gejstlighed 1615—1808«. Uddrag af lignende provstebøger, nemlig Jørgen Christiernsens provstebog for Fuglse herred 1575—1593 og hans efterfølger Hans Bruuns provstebog 1593—1615 er bevaret i Povl Rogerts samlinger³).

Det er dog langt fra samtlige præsteindberetninger af denne art, som er bevaret. Fra 1500-årene er en stor del af dem, åbenbart de fleste, gået tabt; fra 1600-årene er tabene i visse stifter, navnlig for Sjællands vedkommende, meget store og endnu for 1700-årene er materialet langt fra fuldstændigt. Der er dog bevaret så meget, at indberetningerne såvel for lokalhistorien som for rigshistorien er en kildegruppe af væsentlig værdi.

Hvad var årsagerne til, at disse indberetninger blev krævet af præsterne? Hertil må svares, at forskellige motiver har gjort sig gældende ved de forskellige indberetninger, men for flertallet gælder det, at de havde eet hovedformål: de skulle tjene som et værn for gejstlighedens økonomiske interesser, for dens ejendomme og dens rettigheder.

Det var i tiden efter reformationen og langt fremover således, at en ejendom eller rettighed, der ikke var hjemlet gennem lovfaste breve eller på anden betryggende vis, stod i stadig fare for at fortabes. Gentagne gange beretter præsterne om den ene eller den anden rettighed, at de,

²) En række oplysninger om de forskellige indberetninger er at finde i Hans Knudsen: De jyske Bisparkiver, Fortid og Nutid V; Hans Knudsen: Det fynske Bisparkiv og Stiftsøvrighedsarkiv, F. o. N., VI; Holger Hansen: Oversigt over Sjællands Bisparkiv og Stiftsøvrighedsarkiv, F. o. N., V; og Holger Hansen: Lolland-Falsters Stiftsarkiv, F. o. N., VII.

³) Kgl.Bibl.: Thotts saml. 730 fol., jvnfr. H. F. Rørdam: Efterretninger fra Lolland I. Kirkehistoriske Saml. 3. rk. VI og Gunnar Olsen: Gejstlige arkiver på Sjælland og Lolland-Falster før 1647 i Afhandlingler tilegnede arkivmanden og historikeren Rigsarkivar, dr. phil. Axel Linvald, 1956.

da de ikke har noget skriftligt bevis for den, må regne med at kunne miste den nårsomhelst. Derfor gjaldt det om i så vid udstrækning som muligt udtrykkeligt at få fastslået, hvad deres var.

Reformationen havde betydet en stor formindskelse af kirkens og gejstlighedens ejendomme og rettigheder, og da gejstlighedens magtposition samtidig var blevet så kraftig svækket, måtte den nære alvorlige bekymringer for det, som var blevet tilbage. Dette var ikke uden grund; meget gik tabt i den følgende tid. Klagerne herover er talrige; som en enkelt blandt dem kan anføres de fynske præsters klage i 1578 over, at de fra lensmændenes side led overgreb på deres præstegårde og anneksgårde, såvelsom på deres rente og herligheder⁴).

Faren truede dog nok så meget fra herremændene, der på mange måder forstod at tilvende sig gejstligt gods eller indskrænke gejstlige rettigheder, og selv overfor bønderne måtte præsterne være på vagt; bønderne brugte mange kneb for at gøre tienderne så små som muligt, og hyppigt klages der over, at de ved afløjning eller på andre måder havde tilegnet sig dele af præstegårdens jorder.

Mod disse overgreb forsøgte gejstligheden at værne sig ved at fastslå, hvad der var dens ejendomme, således at ethvert overgreb mod dem straks kunne konstateres og om muligt afværges.

Undertiden kunne kronen vel også med sine krav om at få oplysning om gejstlighedens indtægter måske også ønske at få besked om, hvor meget den kunne yde i skat. Det var således tilfældet ved en række påbud om ekstraskatter i midten af 1700-årene. Og da der i 1801 atter kræves indberetninger om kaldenes indtægter, loves der højtideligt, at man ikke har mindste hensigt om at foranledige nogen forandring i gejstlighedens embedsindkomster eller nogen forhøjelse af dens afgifter⁵).

Det materiale, der blev samlet gennem indberetningerne, kunne også benyttes i kampen for at forbedre kaldene. På behørigt sted, om nødvendigt overfor kongen, kunne man ved dettes hjælp påvise, at visse kald var så ringe aflagt, at de måtte forbedres, hvis præsterne skulle være i stand til at udøve deres gerning på tilfredsstillende måde.

Hvorvidt man allerede i middelalderen havde oversigter over kaldenes indtægter er uvist. En enkelt ting kan tyde på det. Fra Falster er bevaret en sådan liste; den er udateret, men må stamme fra slutningen af middelalderen eller fra reformationstiden. Der er imidlertid ingen tvivl om, at det er middelalderlige indtægter og afgifter den angiver⁶). Man kan vel antage, at lignende oversigter har eksisteret for resten af Fyns stift, muligvis også i de andre stifter.

⁴) H. F. Rørdam: Danske Kirkelove (cit. D.K.) II, 282.

⁵) Fogtmans reskripter: kancellipromemoria 8/8 1801.

⁶) Se H. F. Rørdam i Danske Magazin, 5 rk., VI.

Men hvordan det end har forholdt sig i middelalderen, så var det som nævnt reformationen, der gjorde det nødvendigt for kirken at føre nøje kontrol med gejstlighedens ejendomme og rettigheder. Allerede i kirkeordinansen af 1539 blev dette udtrykkeligt fastslået. I denne pålægges det superintendenterne, at de med det første sammen med lensmændene skal besøge »og fatte en god besked på alle sogne«. De skal beskrive præsternes gods i et klart register, hvoraf de selv skal beholde eet eksemplar, mens stiftslensmanden skal have et andet, »at man derudaf kan forfare, om kirkens tjenere har nok at holde sig af, at nogen herefter ej heller må røve fra kirken, når han lyster«⁷⁾.

Hvorvidt registre af denne art virkelig blev udarbejdede vides ikke, men det blev i hvert fald snart nødvendigt at træffe nye foranstaltninger; i 1553 fik en række adelsmænd ordre til sammen med superintendenten i Århus stift at undersøge, om nogle præster havde mangel på underhold; de skulle lave registre over vedkommende præsters indtægter og sammen med kongen drøfte, hvad der kunne gøres ved sagen. Året efter, den 4. oktober 1554, gives samme befaling til samtlige stiftslensmænd, og denne ordre indskærpes yderligere 20. marts 1555⁸⁾. Det hedder hver gang, at stiftslensmændene skal mødes med sognepræsterne og erfare, hvor stor en avl enhver af dem har til deres præstegård, og hvor meget de har i tiende og andre rettigheder. Og alt dette skulle de optegne i klare registre.

Disse foranstaltninger, som resulterede i det såkaldte klemmebrev til regulering af præsternes lønninger, medførte også, at der blev udarbejdet registre over præstekaldenes indtægter; hovedparten af disse er gået tabt, de er bevaret for Vendelbo og delvis for Fyns stifters vedkommende, og fra Ribe stift har man vidnesbyrd om deres eksistens⁹⁾.

Superintendenterne bestræbte sig også for at få rede på kaldenes indtægter i deres stifter. På Roskilde landemøde den 20. juni 1559 blev det pålagt de sjællandske provster at udarbejde registre over sognekaldenes bonæ mensaliæ samt over kirkernes friheder, skov, mark, landgilde og oldengæld¹⁰⁾. Og få år efter på St. Johannes landemøde i 1566 fik de sjællandske provster en ny befaling om at forfatte registre over kirkernes og præstegårdenes inventarier. Disse registre skulle altid opbevares hos provsterne, for at intet skulle tages fra kirkerne eller præstegårdene med uret¹¹⁾.

Om disse opfordringer har givet de ønskede resultater vides ikke, idet

⁷⁾ H. F. Rørdam: D.K. I, 110.

⁸⁾ Kancelliets Brevbøger (cit. K.B.) 5/10 1553, 4/10 1554, 20/3 1555, H. F. Rørdam: D.K. I, 389 f., 421 f.

⁹⁾ D. H. Wulff: Bidrag til Vendelbo Stifts Historie 4 ff., Vejle amts årbog, 1936, 157.

¹⁰⁾ Sjællands bispearkiv: Synodalia fra Roskilde landemøde 1540—1763.

¹¹⁾ Sjællands bispearkiv: Synodalia fra Roskilde landemøde 1540—1763.

der ikke er bevaret nogetsomhelst af de eventuelle registre. Derimod førte et nyt initiativ, der kort efter blev taget af Sjællands stiftsbefalingsmand Bjørn Andersen — rimeligvis efter kongens ordre — til, at der blev udarbejdet en landebog for Sjællands stift¹²). Et forarbejde til landebogen er rimeligvis Arts herreds provstebog 1567, der er bevaret i uddrag.

Landebogen har rimeligvis vist sig tjenlig til sit formål, i hvert fald blev det besluttet, at der skulle forfattes stiftsbøger for samtlige stifter. Den 11. august 1569 udgik der kongebreve til samtlige bisper med befaling om, at de skulle indsende oplysninger om præstekaldene, da kongen »er kommet udi forfaring, hvorledes at kirkerne og præsterne der udi landet skulle meget uforrettes og ske forfang på hvis gårde, jorde, grunde og ejendom dem med rette tilhører, mest af den årsag, at der på er ingen vis besked med jordebøger eller register gjort, så man kan vide, hvad kirkernes og præstens er; og dersom der ikke findes råd, er at formode, at kirkernes og præsternes jorde og ejendomme med tiden borthæftes (borthævdes) fra præsterne og kirkegårdene og kommer udi fremmede mænds væрге, som dertil ingen ret have«. Provsterne skulle derfor give besked om gårde, jorde og ejendomme og skrive klare registre over dem, og disse skulle gives superintendenterne, for at der kunne udarbejdes jordebøger over hele stiftet, så enhver kunne se, hvad der var kirkernes og præsternes ejendomme, og for at der intet skulle frakomme dem¹³).

Resultatet af denne opfordring blev en stiftsbog for Lunde stift, rimeligvis blev der også lavet en stiftsbog for Sjællands stift, men om denne blev udarbejdet samtidig med landebogen eller de to år senere, er uvist¹⁴). Fra de øvrige stifter synes der ikke at foreligge vidnesbyrd om stiftsbøger fra denne tid. Man havde i hvert fald ikke fået det ønskede kendskab til præstekaldenes omstændigheder, idet der den 15. maj 1571 udsendes et nyt kongebrev, hvori det hedder, at kongen besværes med overløb af præster, som klager over, at de har mistet meget af deres rente, indkomst og ejendom. Det skal derfor undersøges, hvad der er frakommet præsterne, og en skriftlig redegørelse derfor skal indsendes til kancelliet. Disse redegørelser er bevaret for Vendelbo stift, for Falster og for en række fynske herreder.

Spørgsmålet om der i forbindelse med tilvejebringelsen af stifts- og landebøgerne også blev skabt egentlige herredsbøger (provstebøger) kan ikke besvares; man kan kun sige, at der foreligger vidnesbyrd om en enkelt provstebog fra 1567, nemlig fra Arts herred med titlen: Arts herreds kirkers jordegods, så og sognepræsternes ibidem mensalia, redsler

¹²) Om landebogen og dens udarbejdelse se Svend Gissel: Sjællands stifts landebog 1567, IX ff.

¹³) K.B.11/8 1569, H. F. Rørdam: D.K. II, 123 ff.

¹⁴) Om Sjællands stiftsbog se Svend Gissel: anf. st. XVII f.

og herlighed. Item præstegårdenes rette avl og tillæg med herreds degenenes redsler og indkomst. Det hedder videre, at den er antegnet og flittigt beskrevet af Niels Hansen, sognepræst til begge Fuglede sogne efter kongens alvorligste skriftlige befaling derom 1567¹⁵).

Omtrent samtidig med ordren om udarbejdelse af stiftsbøgerne fik provsterne en anden opgave pålagt, idet et kongebrev af 26. juni 1568 befalede dem at lave registre over alle de sogne, de havde i befaling, med angivelse af herregårde og dissers ejere samt tallet på bøndergårde, bol og gadehuse i hvert sogn¹⁶). Indberetninger af denne art findes fra Vendelbo stift samt fra Musse, Fuglse og Lollands Nørre herred, samt fra Falsters Sønder herred.

Den sjællandske landebog, stiftsbogen og hvad der var samlet i forbindelse med dem synes dog ikke fuldt ud at give de nødvendige oplysninger om kirkernes og kaldenes vilkår. 1579 fik de sjællandske provster på Roskilde landemode befaling til straks at beskrive alle friheder i by, skov, mark og fiskevande, som lå til kirker, præstegårde, degnestavne eller skoler, og på grundlag af disse oplysninger skulle de udarbejde oplysninger, der skulle opbevares ved stiftet. Ligeledes skulle præsterne og kirkeværgerne med flid søge efter kirkernes breve, og hvis der i kirkerne fandtes gamle pergamentsbøger med optegnelser om kirkegods, skulle også dette antegnes¹⁷). Det kan ikke afgøres, i hvilken udstrækning provsterne har efterkommet ordren, da der ikke er bevaret noget af det eventuelle materiale, og der heller ikke findes efterretninger om det.

I et brev af 17. juli 1599 krævede kansleren Christian Friis, Borreby, af Ribebispen indberetninger om herreder, birker og sogne og om, hvor mange decimanter der var i hvert sogn; ligeledes skulle der oplyses, hvem de tilhørte. Disse indberetninger er bevaret, og lignende findes fra Vendelbo stift fra samme tid¹⁸).

Fra Vendelbo stift findes desuden fortegnelser over kirkernes visse indtægter og udgifter, udarbejdet på grundlag af kirkeregnskaberne 1620, og muligvis indsendt i h. t. kgl. miss. af 21. september 1621.

Nye indberetninger foreligger fra Vendelbo stift 1625, hvori provster og præster gør rede for deres årlige indkomster »de have i visse og uvisse rente, korn, kvæg, pending, offer og sæd til deres præstegårde«. De blev sandsynligvis indkrævet med henblik på ekstraskatter¹⁹).

I Christian IV.s reces af 27. februar 1643 blev det derefter påbudt, at der

¹⁵) H. F. Rørdam: Arts herreds provstebog. Ny kirkehistoriske Samlinger V. 152.

¹⁶) K.B.26/6 1568.

¹⁷) Sjællands bispearkiv: Synodalia scelandia 1540—1680, 183 f.

¹⁸) Se desangående Chr. Thorsen: Ejendomsforholdene i Landbruget i Slutningen af 16. Aarh. H.T., 8 rk., IV. Om registrene fra Ribe stift se Johan Hvidtfeldt i Sønderjyske Aarbøger 1937; for Vendelbo stift C. Molbech: Nyt historisk Tidsskrift III.

¹⁹) D. H. Wulff: anf. st., 7.

i hvert stift skulle være 2 bøger over kirkernes og præsternes indkomster, tiende, landgilde, gårde, jorde, skove, huse og al anden rettighed. Hvis der ikke fandtes sådanne bøger, skulle de straks forfattes. Den ene stiftsbog skulle opbevares i stiftskisten, og den anden skulle være i stiftslensmandens eller i kapitlets forvaring²⁰).

Denne befaling synes ikke at være efterkommet umiddelbart, men det kan dog være den, som bevirkede, at der blev udarbejdet herredsbøger fra 1647 for Sjællands og fra 1649 for Viborg og Ribe stifter. På Roskilde landemode blev der 28. juni 1647 givet befaling til, at provsterne skulle indhente oplysninger om præsterne i sognene siden reformationen (series pastorum) og desuden om præsternes indtægter, og om, hvad der kunne sås i præstegårdens marker, om jorder og skove til præste-, annex- og mensalgårde, decimanternes antal og om kirkernes og degnenes indtægter²¹). På grundlag af dette materiale blev de sjællandske herredsbøger udarbejdet, og lignende befalinger synes at have ligget til grund for herredsbøgerne for Ribe og Viborg stifter. Muligvis kan disse herredsbøger dog også være forårsaget af kongebrevet af 22. marts 1647, som påbød, at alle privilegier og benådnings, der fandtes ved kirker og præstekald, skulle indsendes til landekisterne²²).

Mens de nye herredsbøger blev skrevet, var en anden undersøgelse i gang. Da mange præster havde klaget over, at deres embeder ikke gav dem deres nødtørftige underholdning, blev det ved kongebrev af 7. december 1648 pålagt bisperne at indsende indberetninger til kancelliet om disse ringe aflagte embeders indkomster²³). Disse indberetninger er bevaret fra Fyn, Ribe, Århus og Vendelbo stifter.

Kort efter blev der krævet indberetninger fra præsterne af statistisk art. Et kongebrev af 1. februar 1651 pålagde dem at forfærdige en kort og dog rigtig specifikation på, hvor mange decimanter, hele og halve gårde samt bol der var i hvert sogn, og tillige på, hvor mange af disse der tilhørte kronen, og iøvrigt på, hvem de ellers tilhørte²⁴). De blev indsendt og er bevaret fra Sjælland, Århus, Ribe, Viborg og Vendelbo stifter. 1657 blev der ved brev af 22. oktober krævet næsten tilsvarende oplysninger. Bisperne skulle indsende en rigtig fortegnelse på, hvor mange herreder, sogne og gårde der fandtes i deres stifter, hvor mange af disse der var helgårde, halvgårde, bol og huse, samt hvor mange der tilhørte kronen og hvor mange adelen²⁵). Disse indberetninger foreligger fra Lunde, Sjælland, Fyn og Vendelbo stifter.

²⁰) H. F. Rørdam: D.K. III, 298.

²¹) Sjællands bisparkiv: Synodalia fra Roskilde landemode 1540—1763.

²²) H. F. Rørdam: D.K. III, 339.

²³) H. F. Rørdam: D.K. III, 349 f.

²⁴) H. F. Rørdam: D.K. III, 403.

²⁵) H. F. Rørdam: D.K. III, 349 f.

Den 31. maj 1661 blev der givet forholdsregler i anledning af fornyelser af benådningsbrev for kirkelige personer og stiftelser. Og i denne anledning blev det forlangt, at der skulle indsendes beretninger om herreder og sogne, i hvilke det skulle forklares, hvad der kunne tilkomme kongen, adelen, gejstligheden, kirkerne, skolerne, hospitalerne, præster, degne, den borgerlige stand eller andre med oplysninger om landgilde, gæsteri, ejendom, skove, fiskevand og andre herligheder²⁶). Det er muligvis denne ordre, som bevirkede udarbejdelsen af herredsbøger for Århus stift, som hidtil ikke havde haft nogen.

Herredsbøger kunne dog også blive udarbejdet på bispens initiativ; dette var således tilfældet med de fynske fra 1667. Det berettes, at biskop Niels Bang »lod dette sætte i værk i en god mening for vores efterkommeres skyld«²⁷).

I de følgende årtier blev der krævet nogle indberetninger i anledning af undersøgelser om jus patronatus (12. januar 1674) og om degnekaldenes indtægter (24. marts 1683), og omkring 1690 blev der foretaget et nyt kraftigt fremstød. I første omgang blev der gennem reskript til stiftsbefalingsmændene og bisperne krævet indberetninger om præstekaldenes forringelse ved nedlæggelse af bøndergårde under hovedgårde, og året efter blev det besluttet at lade forfatte nye herredsbøger for hele landet.

1. februar 1690 udgik et kongebrev til samtlige bisper, hvori det hed, at stiftsbøgerne af 1647 ikke mere svarede til forholdene, så man ikke længere kunne have sikkerhed for kaldenes indtægter, »hvilket vi dog såvel til de gejstliges egen konservation og sikkerhed for de dem af fædrene tillagte indkomster som for efterkommernes bedre efterretning ..... højst fornøden eragter igen at vorde bragt til rigtighed«. Der blev atter angivet et skema, som skulle udfyldes for samtlige sogne. Det svarede så nogenlunde til 1647-skemaet men var på nogle punkter udførligere. Hovedpunkterne var 1: Series pastorum. 2: Decimanter, hvorunder efterretninger om korntiende og kvægtiende. 3: Reditus festuales, hvorunder offer, st. Hansrente, julerente, påskerente m. v. 4: Ædificia, med oplysninger om præstegårdens bygninger, marker, hartkorn, inventarium, annexgårde og huse. 5: Beneficia, herunder mensalgårde, tillæg af tiender, jorder i markerne, legater, afgifter af sædegårde, fri ildebrand, olden, etc. 6: Gravamina, såsom pension til enken i kaldet og til andre, nedgang i decimanternes antal, mangel på hø, foder og andet. 7: Hospitia pauperum, og desuden om offentlige skoler og endelig 8: Kaldets dokumenter.

Efter dette skema blev der udarbejdet herredsbøger for hele landet; disse er bevaret for de jyske stifters vedkommende, delvis for Fyns og

²⁶) H. F. Rørdam: D.K. III, 432 ff.

²⁷) Se Fortid og Nutid VI, 71.

Lolland-Falsters, mens der kun foreligger indberetninger fra enkelte sjællandske herreder.

I forordningen af 1. august 1707 om examinibus og vocation til præstembedet krævedes i § 11, at der skulle indsendes beretninger om sognekaldenes visse og uvisse indtægter, for at man kunne udjævne de forskelle, som fandtes mellem kaldene. Indberetninger, der fulgte efter forordningen, er bevaret i fuld udstrækning for Fyn og de jyske stifter, men findes kun fra enkelte sjællandske herreder.

En forordning om krigsstyr af 21. april 1741 krævede atter nye indberetninger, disse er bevarede fra Ribe og Århus stifter.

I 1731 fastsattes ved reskript af 30. november en række regler om fremgangsmåden ved præstekalds vakance; blandt disse var, at bispen ved vakancer skulle give oplysning om kaldenes indtægter; denne bestemmelse har aflejret en række indberetninger fra Ribe stift.

Det sjællandske bispearkiv gik næsten fuldstændigt til grunde ved Københavns brand 1728. Den gamle stiftsbog, de gamle herredsbøger og så godt som samtlige indberetninger var mellem det, som forsvandt. For at råde bod på tabet, påbød bispen ved st. Johannes landemode 1729, at provsterne skulle lade foretage afskrifter af herredsbøgerne fra 1647, som fandtes ved provstierne. Denne befaling blev kun efterkommet af provsterne i Arts, Holbø, Ringsted, Slagelse, Voldborg, Ø. Flakkebjerg og Møns provstier. 1738 blev den derfor gentaget af biskop Hersleb, og samtidig krævede han nye indberetninger fra hele stiftet. Stort set forlangtes samme oplysninger som i 1690, men desuden skulle der gives underretning om jus vocandi, om kapellaner i kaldene og om skoler i sognene²⁸). Samtlige disse indberetninger er bevaret undtagen for Bjeverskov og V. Flakkebjerg herreder²⁹).

Klager fra talrige degne over deres ringe kår fremkaldte en befaling af 7. juni 1743 til stiftamtmand og bisper om, at der skulle indrettes bøger over degnenes indkomster og rettigheder. Indberetninger desangående findes i Ålborg, Viborg og Århus stifter. Nye indberetninger om præsters og degenes indtægter blev krævet ved forordningen om ekstraskatter af 4. november 1749, 31. oktober 1757 og 14. maj 1765, og disse er for en stor del bevaret i de jyske stifter.

Den 14. maj 1772 udstedtes et reskript til Århusbispen om indrettelse af nye herredsbøger for Århus stift, fordi bøgerne fra 1690 efterhånden var blevet så uefterrettelige, at man ikke kunne få nogen vished af dem. Bispen skulle pålægge provsterne, at de på samtlige gejstliges bekostning skulle indrette herredsbøger, som skulle fremstilles i to bind i folio, indbundet i ordinær pergament, hvoraf det ene skulle sendes til Danske kancelli, og det andet nedlægges i stiftskisten. Indholdet skulle nogen-

²⁸) Sjællands bispearkiv: Synodalia fra Roskilde landemode 1540—1763.

²⁹) Enkelte af disse indberetninger findes dog afskrevet i sognenes libri datici.

lunde svare til herredsbøgerne fra 1690. Ordren blev efterkommet, og de solidt indbundne bøger findes nu, hvor de efter påbuddet skulle være.

Et generelt krav om indberetninger fra samtlige præstekald blev stillet 8. august 1801. For Sjællands vedkommende førte det til en ordre af 7. november s. år fra stiftsøvrigheden om indrettelse af en ny stiftsbog, og i de følgende år blev denne udarbejdet i 9 svære bind. I de øvrige stifter findes de originale indberetninger fra 1801.

Den 27. juli 1805 udsendte Kancelliet et cirkulære til bisperne om, at der ved sognekaldenes vakancer skulle indsendes indberetninger om deres indtægter. Der skulle gives besked om korntienden, om præstegårdens hartkorn, om kvægtiende og småredsler, offer og akcidentier samt om embedets andre ejendomme, refusioner og andre indtægter.

Atter i 1813 blev der ved kancelliskrivelse af 3. april forlangt oplysninger fra kaldene om tiendernes beløb, benificeret gods, præstegårdenes indbringende samt offer og akcidentier. Disse findes for Fyns og de jyske stifters vedkommende.

Et par år efter, den 26. august 1815 udsendtes en kancelliskrivelse til samtlige amtsprovster, i hvilken de fik ordre til at indsende fuldstændige og pålidelige efterretninger om kaldene til brug for kancelliråd Riis Lowsons skrift med statistiske efterretninger om gejstligheden i Danmark.

En ny stiftsbog for Århus stift blev planlagt 1830 af biskop P. H. Mønster. Gennem en cirkulæreskrivelse af 19. maj s. å. blev der krævet indberetninger fra kaldene. Planen blev ikke gennemført på grund af bispens død, men det indsamlede materiale er bevaret undtagen for Bjerge og Hatting herreders vedkommende.

6. februar 1844 udsendte kancelliet en cirkulæreskrivelse til samtlige bisper angående indretning af præsternes embedsbøger. I denne skrivelse blev det befaleet, at der ved provsteembederne skulle føres en protokol, som skulle indeholde det væsentligste angående til provstiet henhørende sognekalds økonomiske interesser.

Foruden disse indberetninger, som blev krævet for hele landet eller i hvert fald for hele stifter, findes der andre af mere lokal karakter, omfattende et enkelt herred, enkelte sogne eller blot et enkelt sogn. Disse kan skyldes bispers eller provsters initiativ, men de kan også være indsendt af sognepræsterne af specielle årsager.

I Sønderjylland er indberetningerne i reglen indkrævet på andre tidspunkter og af andre årsager, og de kan have et indhold, som afviger noget fra de sædvanlige kongerigske. Der er derfor ved de enkelte indberetninger gjort rede for, hvorfor de blev forlangt og for deres indhold.

Af det foregående fremgår det tydeligt nok, at hensigten med indberetningerne først og fremmest var at få kendskab til de enkelte kalds

og kirkers økonomiske vilkår, og det er da også om dette, de i første række giver besked. Gennem indberetningerne kan man i mange tilfælde følge det enkelte sogns forhold gennem 2—300 år, ligesom man kan sammenligne sognene indenfor herrederne, stifterne eller for hele landet. Næppe nogen anden stands økonomiske forhold på et givet tidspunkt eller gennem 16—1700-årene kan belyses så grundigt som præstestandens takket være dette materiale.

Det er imidlertid ikke alene de samlede indtægter, der bliver givet besked om; man kan også se, hvorledes de fordeles på de forskellige poster som præstegårdens avl, indtægter af annex- og mensalgårde, af tienderne, af offer og andre afgifter, der blev ydet af menigheden, og hvad der iøvrigt kan være tale om.

For præstegårdens tilliggender, drift og avl bliver der gjort indgående rede. I reglen nævnes samtlige agre, som tilhører præstegården, og det meddeles, hvilke åse eller fald de ligger i. Dette var af stor betydning for præsterne, da det syntes at forekomme, at bønderne tilvendte sig hele agre af præstegårdens jord, fordi præsterne ikke vidste, hvilke jorder, der tilhørte præstegården indenfor de vidtløftige marksystemer. Herved giver indberetningerne til forskellige tidspunkter i hvert fald de fleste marknavne for talrige landsbyers vedkommende, navne der ellers kun kendes fra matriklen 1682—88. Dette navnestof udvides, når der, som det undertiden sker, også anføres navnene på annex- og mensalgårdenes agre.

Dernæst gives, først og fremmest i indberetningerne fra 1690, men også senere, skildringer af præstegårdenes driftssystemer. Antallet af marker angives samt sæd og hvile for hver enkelt af disse. Undertiden gives der meget instruktive skildringer af disse driftsformer. Som eksempel kan anføres beskrivelsen af driften ved Kærby præstegård i Mors Sønder herred, som den var i 1690 ifølge Ålborg stiftsbog: til gården lå 3 slags jord: alsæd, brødjord og udmarksjord. Alsædsjorden udgjorde 11 agre i indmarken; disse blev besået hvert år, og de måtte gødes hvert tredje år, da en del af dem lå på ond og våg grund. Brødjorden blev optaget tid efter anden, og den blev brugt, eftersom man var i stand til at gøde den; i det højeste blev den besået i 4 år og hvilede derefter i 5—6 år. Udmarksjorden var dårlig, den blev aldrig gødet og var heller ikke tjenlig til det. Den blev udelukkende besået med havre, og der blev taget 3 eller højst 4 halme på den. Den gav ringe udbytte og blev kun brugt, fordi præstegårdens høavl var så ringe. Efter brugen måtte den hvile 10, 12 eller 16 år.

Ikke sjældent anføres præstegårdens udsæd og i en del tilfælde også dens avl, men denne angives i reglen i traver og neg, således at der ikke er nogen mulighed for at konstatere, hvilke foldudbytter præsterne kunne opnå; kun i enkelte tilfælde bliver det angivet, hvor mange skæpper korn hver trave gav, hvorved man kan få et omend meget usikkert indtryk

af foldudbyttet. Præsten i Esbønderup, Holbo herred, angiver i 1690, at han, da han dyrker jorden som alsædsjord, eftersom jorden er dårlig, og da sæden lider stor skade af kronvildt og vildsvin, næppe når 3 fold i udbytte. Gennem klagerne over manglende græsning og høslæt får man et stærkt indtryk af, hvor meget græsningen betød for datidens landbrug. Nu og da anfører præsterne det samlede udbytte af præstegårdens drift, i almindelighed nøjes de med at beklage, at det ikke bliver stort, fordi det meste af det medgår til tjenestefolkenes løn og underholdning.

I 1690-indberetningerne og senere gives der mere eller mindre indgående beskrivelser af præstegårdenes bygninger. Undertiden nøjes man med at anføre længernes og eventuelt fagenes antal; i andre tilfælde er beskrivelsen udførligere. Desuden beskrives bygningerne ved degnestavne og ved annex- og mensalgårde. Indberetningerne giver derved beskrivelser af en lang række præste- og bøndergårde på tidspunkter, hvorfra sådanne beskrivelser ellers er sjældne. Som eksempel kan anføres, at der i 1690 ved Åsted præstegård i Vennebjerg herred fandtes et ralingshus norden i gården; det havde 3 kviste, 2 mod syd og 1 mod nord, mod vest og øst i forlængelse af ralingshuset lå herbergshuse med lofter over, og mod øst var der tillige et slagtehus. Øst for gårdspladsen lå en lade, der havde stald i den søndre ende, mod vest en lang længe til fæhus og tørvehus og mod syd et hus, der alene blev brugt til tørv og lyng om vinteren. Ved ralingen lå en lille, skarp urtehave med få og gemene frugttræer, øst for laden en lille græsgård til 3—4 svin, og i denne tillige en lille fiskepark, og vest for fæhuset lå en kålgård med stendige omkring. Annexgårdene var i reglen meget mindre end præstegårdene. Til Hundborg kald, Hundborg herred, lå således en annexgård, hvis bygninger bestod af et frammers på 4 bind (fag), 1 lille lade med eet gulv og et lille jordhus til kvæget. Jordhuse nævnes overhovedet ikke så sjældent ved annex- og mensalgårdene i Nord- og Vestjylland.

Sågodt som i samtlige indberetninger gør præsterne indgående rede for tienden. Der anføres, hvor mange decimanter der findes i sognene, og i reglen hvor meget tienden beløber sig til i travet og neg, derimod kun sjældent i tønder og skæpper. Ændringer i tiendens omfang anføres hyppigt, og der meldes dog oftere om nedgang end om fremgang, sagtens fordi præsterne fandt det i bedst overensstemmelse med deres interesser. I enkelte tilfælde anføres tiendes omfang på tidligere tidspunkter.

De fleste præster beretter også indgående om kvægtienden og anfører, hvor mange føl, kalve, lam og grise de modtager af bønderne, eller hvis de ikke får nogen, angives grunden til det. Som regel var det den, at vedkommende egn ikke var vel skikket til kreaturers opdræt, tienden er i så fald afløst af en eller anden fast afgift. Ligeledes bliver der gjort rede for de forskellige andre afgifter, som præsterne modtog under navn af

julerente, påskerente, st. Hansdagsrente, helmissesmad, mikkelsmesse­mad o. l. Heraf fremgår det, at påskerenten i reglen blev ydet i form af æg, st. Hansrenten i ost, julerenten i brød og flæsk, men lokale afvigelser forekom. Tilsammen viser disse oplysninger, hvilke imponerende kvanta naturalier præsterne modtog, og hvor stor en byrde det egentlig har været for bønderne at holde deres sjælehyrder standsmæssigt forsynede.

Mens naturalieafgifterne synes at have ligget nogenlunde fast, var præsternes indtægter gennem ofrene åbenbart mere svingende, og mange klager lyder over deres svigten. Såvel ved jul, påske og pinse som ved barsel, bryllup og begravelse var bønderne tilbøjelige til at give mindre, end præsterne fandt passende. Præsten i Karlslunde, Tune herred, skriver således i 1708 om ofrene ved begravelser: begravelserne i sognene er heller ikke af stor importance, thi det er sjældent, der dør en bonde eller bo­kvinde, som man kan få 3 eller 4 sletdaler for at gøre en ligprædiken over, og for et barn at begrave kan man få 1 sletdaler eller 2 mark, og mange børn og fattige begraves uden prædiken, så det hele kvanta for begravelser kan højst komme op på 12 rigsdaler årligt.

Hertil kommer så efterretninger om en række mere tilfældige indtægter, som kunne ligge til sognekaldene, såsom afgifter fra sædegårde, legater og rettigheder under den ene eller anden form som græsningsret, ret til høslæt, oldenret, ret til skovning, gærdselshugst, lyngslæt, tørveskær eller fiskeret.

Grundigt dvæler præsterne også ved de byrder, der kunne tynde kaldene. Blandt de alvorligste var enken på kaldet, ikke så få præster måtte bære denne byrde gennem mange år, andre meddelel, at de havde befriet sig for den ved at ægte hende; dertil var mange kald tyngede af afgifter til skoler, hospitaler o. l. Gennem præsternes klager over mangel på græsning og tørveskær o. l. får man et levende indtryk af, hvor stor betydning det dengang havde, at et landbrug var selvforsynende med brændsel og gærdsel; andre klager går ud på, at præsterne ikke har skov i nærheden, nord- og vestjyske præster beretter, at deres præstegårde forfalder, fordi de har mange mile til de nærmeste skove.

Blandt præsternes tyngder hører man også om den gamle, gæsteriet. Præsten i Vemmeløv klager i Slagelse herredsbog 1647 over, at præste­gårdens beliggenhed ved alfarvej forårsager ham stor tyngde med gangen og gæster, der skal til færgestedet. Og tilsvarende fortæller præsten i Kollerup, Vester Han herred, i Ålborg stiftsbog 1690, at der gennem sognet går en korsvej på landstrøget for vejfarende mellem Thyland og Ålborg, såvelsom mellem Aggersund og strandvejen til Vendsyssel, så han bor ved korset fra fire hjørner. Der er ingen havre at få til købs og slet intet hø at avle, og dog må han yde gæstfrihed til alle stænders personer, helligt og søgn, nat og dag med stor bekostning, uro og fortræd for ham og hans fattige hus på så ringe et sted.

Præsteindberetningernes største værdi ligger sandsynligvis i det statistiske materiale, de bringer. Kun ved hjælp af dette er der mulighed for at få et talmæssigt overblik over Danmarks landboforhold i 1500- og første halvdel af 1600-årene, såvel hvad landbrugenes antal, som hvad ejendomsforholdene angår. Fridericias grundlæggende arbejde bygger da også hovedsagelig på disse kilder, og det samme er tilfældet med Chr. Thorsens tidligere nævnte supplerende arbejde. Hvad de senere indberetninger angår, er deres værdi på dette område mindre, dels fordi der ikke gives oplysninger om ejendomsforholdene, dels fordi der nu står andre kilder, først og fremmest matriklerne, til rådighed.

Imidlertid giver navnlig 1690-indberetningerne et stort materiale til belysning af spørgsmålet om ødegårde, der på denne tid var et af hovedproblemerne indenfor landbruget. Beretningerne skulle jo bringe meddelelser om nedgang i decimanternes antal, og dette krav opfyldtes af de fleste præster. Der oplyses, hvor mange gårde der havde været i sognet, hvor mange der var for øjeblikket, og hvad der var blevet af de forsvundne. Som eksempel kan anføres meddelelserne fra Bregninge sogn, Skippinge herred. Her havde Eskebjerg haft 33 gårde, nu 27, de øvrige var øde, og jorden lagt til de andre gårde. Alleshave: før 18, nu 10. Torpe: før 6, nu 5, den øde gårds jord lagt til de andre gårde. Rumperup: før 13, nu 12, ødegårdens jord lagt til de andre. Gammelrand: før 6, nu 3, jorden fra de øde gårde var lagt til de andre gårde. Og lignende oplysninger gives fra hovedparten af sognene. Skal studiet af ødegårdsproblemet føres ud over Henrik Pedersens og Skrubbeltrangs resultater³⁰⁾ vil det afgjort være nødvendigt at inddrage indberetningernes oplysninger i undersøgelserne.

Gennem indberetningerne fra 1651 og 1657 får man desuden mulighed for at komme til større klarhed over, hvad der skjuler sig bag de forskellige betegnelser for gårde som helgårde, halvgårde, fjerdingsgårde, ottingsgårde, gårdsædegårde og bol, som man møder i 1500- og første halvdel af 1600-årene, men som derefter mere og mere går af brug, hovedsagelig på grund af egaliseringerne.

En gennemgang af indberetningerne virker ganske vist i første omgang nærmest forvirrende. Betegnelserne skifter fra egn til egn og forekommer i mangelhånde sammensætninger. Fra Viskinge, Skippinge herred, meddeles således, at en række gårde, trods ret forskellig skyldsætning, kaldes helgårde »i denne landsegn«. I Asnæs, Odsherred, tales om halve gårdsædegårde; i Ulkerup, samme herred, om gående gårdsædegårde; fra Svinninge, samme herred, oplyses, at halve gårde kaldes gårdsædegårde. I Kirkehelsing, Løve herred, erklærer præsten, at han ikke ved, hvilke gårde der skal gælde for hele eller halve, »Eftersom herom er ulige dom

³⁰⁾ Henrik Pedersen: Ødegårde i 1680erne. H.T. 8 rk. VI, tillæg. F. Skrubbeltrang: Husmand og Inderste, 32 ff.

og mening«. Det viser sig dog, at der i en række indberetninger gøres nøje rede for, hvor stor skyld gårdene med de forskellige betegnelser har, og tillige ofte for deres andele i marken. En nøjere undersøgelse af disse oplysninger ville rimeligvis bidrage væsentlig til klaring af de herhenhørende problemer³¹⁾.

I de sjællandske indberetninger fra 1651 findes desuden en række oplysninger om landsbyernes boltal og undertiden om gårdenes andele i bolene. En undersøgelse af disse forhold vil rimeligvis kunne kaste lys over adskillige problemer vedrørende holddeling og bolskifte. For de enkelte landsbyers vedkommende synes de at åbne muligheder for at få forståelse af deres udvikling gennem gårddelelser og på anden vis.

Såvel i indberetningerne 1651 og 1657 som i andre bringes en række andre oplysninger om landsbyernes forhold med hensyn til jordfordeling og skifteproblemer. Egalisering omtales ofte. Om Buttrup sogn, Merløse herred, meddeles således 1651, at byen før havde haft 18 små gårde, hvoraf en del var gårdsæder, men øvrigheden på Birkholm havde nu ladet marken rebe, så alle var blevet lige i skyld og landgilde. Fra Allerup, Tuse herred, meddeles 1651, at den havde 7 gårde, og deres jord i marken var gribsjord, så ingen havde vist mål med hinanden. Om Mørkøv, Tuse herred, siges i 1647, at byen for få år siden var skiftet og gjort udi bol. Fra Jyderup, Tuse herred, hedder det samtidig, at dens præstegård for næsten 180 år siden var bygget på gadejord, hvorfor den ikke havde fået andel i byens rebdragne jord mellem markeskellene, men den havde fået sin jord på forskellige urebede holme, og her havde den jorden endnu.

Udover de statistiske meddelelser giver præsteindberetningerne mange oplysninger om landbo- og landbrugsforhold. På Sjælland berettes således for en række sognes vedkommende, hvorvidt vedkommende sogn ligger i skoven eller på heden, og der gives adskillige, ganske vist kortfattede, karakteristikkere af de to kulturtyper. Om Svebølle, Nyrand og Stenrand byer i Viskinge sogn hedder det således i Skippinge herredsbog 1647, at de alle er skovbyer, der har stenvoksen mark, som er besværlig at drive; avlen er derfor ringe og beboerne fattige. Om sognets øvrige byer Viskinge, Rugtved, Løjtved og Smakkerup hedder det tilsvarende, at de er skovbyer og har mest sandmarker, der ikke er så dygtige til korn som byerne på heden. Heden træffer man først og fremmest der, hvor navnet endnu er bevaret: i trekanten København-Roskilde-Køge, men også på Stevns forekommer typiske hedebyer. Det gennemgående træk er her klagerne over mangel på græsning og de vanskeligheder ved kreaturhold og opdræt, dette forårsagede. Fra Karlslunde, Tune herred, fortæller præsten i 1708,

³¹⁾ Om disse problemer se J. A. Fridericia: Historisk-statistiske Undersøgelser over Danmarks Landboforhold i det 17de Aarhundrede. H.T. 6. rk. II, 491; F. Skrubbeltang: anf. st. 15 ff.

at hans præstegård kun er til ringe fordel for ham, såsom han fattes de landets herlige ting: mælk og smør, og fordi han ikke kan lægge kvæg og bæster til, da der ikke er nogen græsgang, og engen kun er af ringe importance, skaldbay som den kaldes, og mest består af bukkeblade, som kun egner sig til fåreføde. Tilsvarende hedder det fra Snoldelev, at høbjærgningen til præstegården ikke er noget værd. De foregående præster brugte slet ikke hø, men gav deres bæster småfoder i krybberne, men da man, som ordsproget siger, ikke kan holde hus uden brød og hø, må han nu købe hø for 100 sletdaler om året. Hans sognebørn har derimod delvis afskaffet de store kreaturer og holder får i stedet.

På Fyn møder man en tilsvarende modsætning. Fra Nørre Nørå i Skam herred klager præsten i 1690 over, at det er en stor elendighed på denne egn, at den fattige bonde intet andet har at gribe til end den håndfuld korn, han kan få af jorden; den skal udbyttes til alle udgifter, og deraf kommer det, at de altid om foråret skal låne deres sædekorn, hvorfor de altid lever som i hunger og dyrtid med tiggeren og tryglen. Præsten kan aldrig selv lægge et bæst til, fordi egnen mangler hø. Hvis han forsøger det, viser det sig, at det fire år gammelt ikke er større end et bæst på skovsiden, der kun er $1\frac{1}{2}$ år gammelt. Tilsvarende klager præsten i Agernæs i Skam herredsbog 1690 over, at der er tre mil til skoven og mangel på krat og brændeved. Tømmer og gærdsel må købes langvejs fra, og ingen kreaturer kan tillægges.

Mange forhold bliver draget frem til forklaring af nedgangen i tiendydernes antal. I Nord- og Vestjylland samt Nordsjælland er sandflugten den store plage. Fra sogn efter sogn meldes, navnlig i 1690, men også til andre tidspunkter, hvorledes markerne overløbes af sand, så græsningen ødelægges, og markerne omsider må opgives. Fra Hjardemål, Hillerslev herred, berettes i 1690, at sandflugten gør stor skade på bøndernes ringe mark og ejendom og tillige på deres huse, som ligger fulde af store sanddriver, så de ikke kan have et læs mæg ved dem. Mange er færdige til at flytte, hvis de ellers havde noget at flytte med og kunne bygge andetsteds. Til præstegården havde der ligget en god eng, men den var nu så overløbet med sand, så der kun kunne avles lidt på den, og om få år ville den være ganske øde. Fra Rubjerg og Mårup sogne berettes ligeledes i Ålborg stiftsbog, at markerne begge steder er jammerligt fordærvede, en by i hvert af sognene er allerede lagt øde af sandet.

Adskillige øde gårde tilskrives også misvækst. Her er det igen indberetningerne fra 1690, som melder om de fleste tilfælde, fordi 1680erne havde haft en række misvækstår. Fra Tværsted, Bindsløv og Uggerby sogne, Horns herred, beretter Ålborg stiftsbog, at der overalt har været misvækst i to år, så næppe den halve part af sognefolkene vil få sået deres jord dette år, da de hverken kan få noget at købe eller noget at sæle for, således at tienden vil blive endnu mindre det kommende år. Fra Vadum sogn,

Kær herred, oplyses, at sognefolkene begynder at aftage, fordi der i nogle år har været mærkelig misvækst.

Blandt andre grunde til bøndernes ringe kår anføres fra Ørsted sogn i Rougsø herredsbog 1690, at avlingen til Ørsted by er vanskelig at drive, fordi en stor del af dens jord ligger så langt fra byen, at man på en dag ikke kan udføre mere end 2 læs gødning, hvorfor der her kræves flere folk og bæster til avlingen end andetsteds.

Mange steder anføres hoveriet som årsag til bøndernes tilbagegang. I Øster Snede sogn hedder det i Nørvang herredsbog 1649, at bønderne er kommet meget til agters, dels på grund af krigen, dels fordi mange af dem nylig er blevet pålagt hoveri med daglig tyngde og arbejde. Fra Ørsted sogn meddeles i Båg herredsbog 1690, at bønderne for nogen tid siden er gjort lige i jord og landgilde, og på grund af denne jordernes veksling og idelig hovning er de moksen alle forarmede, så de ikke kan drive deres hovning rettelig. I Holme sogn, Ning herred ødelægges bønderne, fordi de i stedet for som hidtil at gøre hoveri til Havreballegård (Marselisborg) nu må yde hoveriet til Stadsgård, som ligger langt borte, »hvorudover det hele sogn såvidt falder i mishåb, og en del erbyder sig at gå fra hus og gård«, beretter præsten i herredsbogen 1690.

Alene det at skifte ejer, kunne blive skæbnesvangert. Præsten i Karlslunde, Tune herred, beretter i 1738, at bønderne der i sognet før lå under kongens ryttergods eller under Vartov, men nu er de kommet under Gjeddesdal: »Hinc ruina, hinc illæ lacryme, neglectis fundatorum anathematibus«. (Heraf ødelæggelsen, heraf hines tårer, under tilsidesættelsen af fundatsens bestemmelser (forhandelser)).

Indberetningerne melder dog ikke om lutter tilbagegang, nu og da fortæller de også om nyopdyrkninger. Fra Uggerslev sogn, Skam herred, hedder det, at der i 1572 lå nogen hedejord til præstegården, som kun kunne bruges til kvægets græsning, men i 1607 blev Uggerslev hedejord delt og optaget til dyrkning, og præsten fik sin part af det opdyrkede. Tilsvarende beretter Gudme herredsbog 1667, at et tingsvidne af 1619 melder, at Ryslinge bymænd indtog en mark, der havde været skov tilforn og af Arilds tid et fælles græshed for bønderne såvelsom for præsten, hvilken skov de gjorde til et pløjebed. Om Skørpinge præstegård oplyser V. Flakkebjerg herredsbog 1647, at avlen før havde været ringe, men nu var den blevet forbedret ved indtagelsen af ny jord. Og fra Sindal sogn, Horns herred, fortæller Ålborg stiftsbog 1690, at Sindal bymænd i 1677 optog et stort stykke af deres fælles hede til agerland, og samme hede opbrydes stadig mere og mere til kornland.

Landbrugets forhold er dog ikke det eneste, som omtales i indberetningerne. Der gives også adskillige oplysninger om fiskeriet. Her er det selvsagt udelukkende kystsognene, som kommer i betragtning, og de fleste indberetninger stammer fra Nordjylland, enkelte forekommer også

fra Vestjylland og Nordsjælland. I reglen oplyses kun, hvor mange fisk præsten modtager i tiende, undertiden angives tillige fiskernes antal. Udførligere oplysninger gives fra Hirtsholmens sogn 1690, hvori der berettes, at præsten af kullerfiskeriet af hver båd hver dag får 20 kuller, af flynderfiskeriet af hver båd, som er fuldt selskab, 300 flyndere årlig, hvor 4 mænd følger båden kun 200 flyndere. Ligeledes får han afgifter af hver skude, jagt eller båd, som sejler bort for at sælge fiskene, og af fremmede selskaber, som fisker fra øerne; men præsten fortæller med beklagelse, at der kun er 3 både til kullerfiskeriet og kun 5 store og små til flynderfiskeriet, mens der slet ingen sejlings skuder findes. Af jagter og både til at udføre fisken i, når fiskeriet ophører, er der 5. Om fiskeriet i Gilleleje meddeler præsten i Søborg i Holbo herredsbog 1690, at der før havde været 90 huse i Gilleleje, men nu var der kun 25. Fiskerne har kun små både, og de formår ikke at holde gode fiskeredskaber, hvorfor de ikke kan komme ud at fiske, før den bedste fisketid er forbi. Derimod synes de at have god afsætning på deres fisk, idet præsten oplyser, at mange af dem solgte fisken til prangere, endnu før de kom i land.

Til spørgsmålet om hovedgårdenes udvidelse og den tilsvarende nedlæggelse af bøndergårde og landsbyer er præsteindberetningerne en hovedkilde. Dette skyldes, at der i reglen blev ydet en vis erstatning for det tab i tienden, som præsterne led ved gårdenes nedlæggelse, og denne erstatning, refusion, blev omhyggeligt optegnet i herredsbøgerne, da erfaringen viste, at herremændene havde en udtalt tilbøjelighed til at lade den gå i glemmebogen.

Meddelelserne om nedlæggelserne er i reglen kortfattede. Præsten i Veterslev sogn fortæller således i Ringsted herredsbog 1647, at »velbyrdig Peder Basse (har) ladet en by afbryde, som lå ved gården og kaldtes Sørup, hvoraf var 2 store gårde og 8 gårdsæder, hvilken jord af Peder Basse lagdes til hovedgården«. Undertiden har de en længere historie at berette. Præsten i Vedtofte sogn erklærer i Båge herredsbog 1690 (i kort sammendrag): Decimanternes formindskelse og kaldets forringelse er — Gud bedre det — alt for meget kortelig at referere. Udi Vedtofte sogn og by er for mange år siden plantet og bygget en herregård af 2 bøndergårde, den kaldtes tilforn Vedtoftegård, nu Brahesholm. Hvad år det er sket, og hvem der har gjort det, ved jeg ikke, men det kan med min salig formands hånd bevises. 1591 har Erik Hardenberg ladet afbryde en gård, kaldet Brunsvig, og underlagt hovedgården en mark, kaldet Boeldsmark. Derfor blev lovet 1 pund rug, mine formænd har fået det, jeg ikke. 1632 har Tyge Brahe ladet afbryde en gård, kaldet Rybjerg, og tog fra bønderne en mark, kaldet Tyringsvænge, på 50 tdr. land og lagde den under hovedgården. 1673 fratog Claus Daa fra Vedtofte by en mark, kaldet Østerballe vænge, på 20 tdr. land og lagde de 2 øde gårdes grund under herregården, hvorfor han lovede 1 pund rug til præsten. Anno 1675 lod Claus Daa

afbryde af Vedtofte by 3 velbygte og besatte gårde og tog så jord fra bondebyen, den bedste og belejligste, 60 tdr. land, så byen derover er mesten forarmet og fordærvet. Han lovede præsten 2 pund byg og 30 læs brændevad, og hans frue, Sophie Amalia Lindenov, gav brev derpå.

I reglen beklager præsterne bøndergårdenes nedlæggelse, fordi den refusion, de fik, ikke gav dem tilstrækkelig erstatning for det, de mistede i tiende og offer, og klagerne blev, som rimeligt var, forstærket, når refusionen, hvad ikke sjældent skete, blev inddraget. Præsten i Handbjerg sogn meddeler således i Hjerm herredsbog 1690, at den refusion, der var givet fra Handbjerg hovgård for 2 gårde, hvis jord var lagt under gården, nu blev tilbageholdt af ejeren, »endog jeg i al mindelighed om samme afgift har anmodet, så vil han intet lade sig sige, og proces ville ikke stå mig vel an, giver derfor nu min sag i min nådige arvekonges hånd«. Og da præsten yderlig er blevet frataget nogen gribsjord, udbryder han: »Gud hjælpe mig, der må lide sådan uret og fortræd på det, som Gud og min nådige konge har givet mig, og det i min høje alderdom«.

Gennem refusionsproblemerne kastes der ofte lys over præsternes forhold til herremændene, og mange klager lyder over de mægtige, som brugte deres magt til at berige sig på præsternes bekostning. I en indberetning om kaldenes forringelse 1689 beretter præsten i Hesselager sogn, Gudme herred, at dette sogn ikke havde mistet noget siden 1660, eftersom alt, hvad der kunne tages, var taget før dette år. »Så har patronerne handlet her, og så handler en del desværre endnu, når og hvor der kan findes lejlighed, og sådant kan vel være hemmelig årsag til, at det, særdeles nu i disse overmåde besværlige tider, for så mange præstemænd falder overmåde svært og kummerligt«.

Det sker dog, at der lyder anderledes toner. Præsten i Torbenfeld fortæller i Tuse herredsbog 1647, at da jomfru Dorete Gøye havde gården, fik kaldet fra gården mere end 5½ pund korns værdi årligt med korn, malt, rug, fede svin, fjerdingen smør, foruden unge foler, hopper, daglig hjælp af vildt og fersk fisk. Dette slaraffenliv for præsten hørte op med jomfruens død 1616, den følgende ejer Otte Brahe Pedersen var mindre gavmild, men gav dog både korn, hopper, foler samt vildt og fersk fisk, men da hans søn kom til gården, var det slut med overfloden. De sidste år havde præsten kun fået 2 pund korn og offer.

Sjældnere fortæller præsterne noget om deres forhold til bønderne; sker det, er det næsten altid om bøndernes uvilje til at yde tienden fuldtud. Om en drillende holdning hos bønderne beretter præsten i Ølsted, Strø herred, 1690. Han fik ingen tiende af svin, men de bedste bønder gav ham til gengæld noget flæsk, de andre gav ham derimod unyttige, ufine og tølperiske ord. Ville han have tiende af svinene, sagde de, skulle han passe på, når deres søer farede, og så møde op og tage tiende af de nyfødte grise; ligeledes om han ville have tiende af hjerne, så skulle han

møde op, når de sværmede og tage sin part af dem. Og præsten i Søborg, Holbo herred, fortæller, at han, om han ville have fisketiende i Gilleleje, selv måtte møde op, når fiskerne lagde ind med fangsten, ellers fik han ingen. Endnu sparsommere er meddelelserne om, hvad præstegerningen egentlig betød for folk. Som et enkelt træk kan fra Øster Flakkebjerg herredsbog 1647, anføres, at da Gunde Rosenkrantz i 1646 ville have præsten i Kvislemark til at prædike i kirken hver fredag, undskyldte præsten sig med, at skønt begæringen var både gudelig og kristelig, ville han dog ikke påtage sig den for sin alderdoms skyld; bønderne var uden fortrædelig nok ved at skulle høre een prædiken om ugen, så hvad ville det ikke blive til med flere.

Mens indberetningerne giver så mange og indgående beskrivelser af kaldene og præstegårdene, kommer kirkerne i anden række. Ofte omtales de overhovedet ikke, sagtens fordi der ikke spørges direkte om dem. Det hænder dog ikke sjældent, at der også bliver gjort rede for kirkernes forhold. I reglen er det kirkernes ejendomme, der beskrives i første række, tillige gives der mange fortegnelser over kirkernes inventarier, undertiden beskrives også bygningerne. Særlig indgående er disse beskrivelser i indberetningerne fra Haderslev amt 1708; iøvrigt er de gerne meget kortfattede, tit nøjes man med en beskrivelse af bygningernes tilstand. Enkelte gange kan de dog bringe efterretninger af bygningshistorisk interesse. I nogle oplysninger om kirkerne i Musse herred fra 1586 hedder det således om Kettinge kirke, at klokketårnet er bygfældigt, så man enten kommer til at bygge et nyt eller gøre det påbegyndte, men aldrig fuldendte tårn på kirken færdigt. Da Kettinge kirke nu har fuldt tårn, er det rimeligt at antage, at man har valgt det sidste dengang. Også ved Musse kirke omtales et klokketårn. Der siges, at det nu er overflødig, da klokkerne er hængt op i kirken. Ved Vignæs nævnes, at der ikke er mur, men tjørnegærde omkring kirkegården, og ved Døllefjælde er der mur omkring det halve af kirkegården, tjørnekraat om resten.

Skoleforholdene omtales som regel i de senere indberetninger. Der skulle gives meddelelser om dem i 1690, men i langt de fleste landsby-sogne blev spørgsmålet forbigået i tavshed, sagtens ensbetydende med, at man hverken havde skoler under den ene eller anden form. Også ved de sjællandske indberetninger fra 1738 blev der krævet besked om skolerne. Og nu er de begyndt at dukke op. Fra mange sogne hedder det vel, at der hverken er skoler eller skoleholdere, men andre steder er der svage bestræbelser i gang. I Rørby, Arts herred, er der således bygget et hus, der ikke svarer landgilde, fordi det skal bruges som skolehus. I Svallerup, samme herred, er der hverken skolehus eller skoleholder, men en husmand lærer børnene at læse om vinteren. Torslundemagle, Smørum herred, har et skolehus, men ingen skoleholder, da intet skikkeligt menneske kunne få sit udkomme af det, bønderne godvilligt ville give for at

få deres børn undervist. Høje Tåstrup har både skolehus og en skoleholder, som lever skikkeligt, men armeligt. Hvalsø, Voldborg herred, havde et godt skolehus, og der var hensat en kapital på 200 rdlr. til at lønne skoleholderen, men børnene manglede; en måned før jul og to måneder derefter kunne der være 4—7 stykker, som betalte 2 skilling for undervisningen om ugen, den øvrige del af året var der ingen. Man havde haft studenter til skoleholdere, men de havde måttet opgive, fordi de ikke kunne tjene føden det hele år ved de få ugers undervisning; nu læste en skrædder med børnene om vinteren. Kun på rytterdistrikterne, hvor man havde rytterskolerne fra Frederik IV.s tid, stod det godt til med undervisningen.

Om hospitaler, velgørende stiftelser og fattiges kapitaler bringer indberetningerne talrige oplysninger; der gøres omhyggeligt rede for, hvor stor hospitalernes kapacitet er, og ligeledes for, hvor store summer der står til rådighed for de fattige. Ikke sjældent meddeles desuden, hvem der har stiftet hospitalerne eller skænket kapitalerne til de fattige, i nogle tilfælde anføres hele stiftelsesbrevet.

Af betydelig værdi er oplysningerne om sognekaldenes, kirkernes og degnekaldenes dokumenter. Af de fleste gives et kort referat, nogle bringes i udførlige uddrag og enkelte i afskrift. Adskillige middelalderbreve, som ikke kendes andetsteds fra, er bevaret på denne måde, og for tiden fremover er antallet stort.

Det drejer sig hovedsagelig om dokumenter vedrørende kirkernes og kaldenes ejendomme: skøder, pantebreve, tingsvidner, sognevidner, domme, synsforretninger o. l., desuden som nævnt stiftelsesbreve for hospitaler, herremænds forsikringsbreve om refusion for nedlagte bøndergårde o. l. Som et enkelt blandt de mange kan nævnes et fæstebrev fra biskop Joakim Rønnov på en gård i Ørslev sogn, Vester Flakkebjerg herred.

De anførte eksempler kan kun vise lidt af, hvad man kan finde i præsteindberetninger, om materialets omfang kan de intet begreb give. De medfølgende oversigter vil utvivlsomt hjælpe på dette punkt og gøre det klart, at der trods de store huller, der vitterligt er i materialet, dog er bevaret tusinder og atter tusinder af præsteindberetninger.

Som ved alle andre kilder må man også ved præsteindberetningerne stille spørgsmålet om oplysningernes pålidelighed. Kan man i almindelighed stole på deres efterretninger? Spørgsmålet er vanskeligt at besvare generelt, da store forskelle gør sig gældende mellem dem.

I almindelighed kan man dog fastslå, at indberetningerne har en bestemt tendens. De skulle værne om præsternes ejendomme og rettigheder, og derfor blev alt, hvad der kunne tjene til dette formål, fremført

og fremhævet, hvad der ikke kunne gøre nytte i denne henseende blev vel ofte fortiet. Dette er sikkert skyld i, at billedet af præsternes kår ofte er tegnet med så mørke farver; det gjaldt om at vise, at kaldene ikke havde noget at miste, men at de måtte beskyttes, eventuelt hjælpes med nye indtægter. Derfor er præstegårdenes avling så ofte anført som betydningsløs, og derfor er tiendeydernes tilstand ofte skildret så medynksvækende. Hvor groft billedet kan være fortegnet, vil imidlertid kun kunne afgøres ved indgående undersøgelser af de enkelte tilfælde.

På denne baggrund virker det så meget mærkeligere, at der i en del indberetninger ties om forhold, som vitterligt havde været kaldet til skade. Således lades en del nedlæggelser af bøndergårde uomtalte, skønt præsterne ikke kan undgå at have vidst besked med dem. Man fristes i disse tilfælde til at antage, at indberetningerne har været under indirekte eller direkte censur af vedkommende sognes herremænd, der muligvis har haft jus patronatus til kaldene og derved har haft mulighed for at hindre visse oplysninger i at blive fremdraget.

Mellem de enkelte indberetningers værdi kan der være stor forskel. Nogle er udarbejdet langt mere udførligt og omhyggeligt end andre. For indberetningerne fra de forskellige tidspunkter har det i høj grad været afgørende, hvormeget der blev spurgt om. Da der blev stillet flest spørgsmål ved indberetningerne 1690, bringer disse naturligt nok de fleste oplysninger. Men også indenfor samme sæt indberetninger kan der være store forskelle mellem stifterne, mellem herrederne og mellem de enkelte sogne. Indenfor stifterne gælder det, at indberetningerne fra Ribe og Fyns stifter i reglen er magre, men begge steder gives undtagelser såvel for enkelte herreder som for enkelte sognes vedkommende, fra Fyn har således Båg og Langelands herreder fyldige indberetninger. Dette kunne tyde på, at såvel bisper som provster og sognepræster har haft indflydelse på indberetningernes form. Da befalingerne om dem ofte blev givet på landemoderne, kan man måske der mand og mand imellem have talt om, hvor meget der skulle gøres ud af dem.

Oftest synes det afgørende dog at have været de enkelte præsters tilbøjelighed til at bruge pennen. Mens nogle former svarene så korte og skematiske som muligt, skriver andre løs uden hængninger, breder sig stærkt på enkelte punkter og meddeler oplysninger, der er spørgsmålene mere eller mindre uvedkommende.

En lignende forskel sporer man på præsternes iver efter at søge oplysninger om den tidligere udvikling i sognene. Mens nogle udelukkende holder sig til den øjeblikkelige situation eller til, hvad der var sket »i min tid«, gør andre et formeligt forskningsarbejde for at kunne give god besked. Præsten i Torbenfeld sogn oplyser således i Tuse herredsbog 1647, at han til sin besvarelse har foretaget undersøgelser i Torbenfeld godsarkiv; det lykkedes ham da også at gøre rede for en række middel-

alderlige forhold, der havde været af betydning for sognets udvikling. Andre bruger og anfører en række andre kilder, som de har øst kundskab af, gamle kirkebøger, tiendebøger, breve og tingsvidner, adskillige rådførte sig, før de udarbejdede deres indberetninger, med hvad de tidligere indberetninger sagde om sognet, derfor er de ældre indberetninger ofte kilder til oplysningerne i de nyere, hvad der kan have væsentlig betydning, hvor et sæt indberetninger er gået tabt. Adskillige præster nøjedes dog med at spørge sognets gamle mænd om besked, og bringer deres oplysninger »efter de gamle mænds beretninger«.

Enkelte præster skriver ligefrem små historiske afhandlinger, præsten i Gjerslev, Løve herred, giver således i Sjællands nye stiftsbog 1804 en lang og indgående beskrivelse af forholdet mellem Løve by og Løvegård.

Et væsentligt spørgsmål er forholdet mellem de originale indberetninger og de bearbejdede, som er foretaget — sandsynligvis af provsterne. I nogle tilfælde består herredsbøgerne dog simpelthen af de sammenhæftede originale indberetninger. Hvor originaler såvelsom bearbejdede er bevaret, viser det sig, at der i almindelighed kun er små udeladelser og ændringer, ofte er der tale om næsten ordrette afskrifter, i visse tilfælde, navnlig i de yngre indberetninger som ved Sjællands nye stiftsbog 1802—04, findes der mere indgående bearbejdede og forkortelser af indberetningerne.

Hvad angår forholdet mellem de originale herredsbøger og afskrifterne — et forhold af særlig betydning for Sjællands vedkommende, hvor adskillige af herredsbøgerne fra 1647 kun kendes i afskrift — viser sammenligninger, at afskrifterne i almindelighed er udført meget omhyggeligt, men enkelte ting kan dog være udeladt eller glemt, hvad man må have i erindring ved benyttelse af afskrifterne.

Med præsteindberetningernes tendens til at give billederne en mørk tone in mente, kan man utvivlsomt regne med, at de oplysninger, der bringes om de øjeblikkelige forhold i sognet, stort set er rigtige. Med mere skepsis må beretninger om fortidige begivenheder betragtes, navnlig hvor de bygger på gamle mænds fortællinger, eller hvor der overhovedet ikke angives kilder. Der er dog ingen tvivl om, at der i mange tilfælde stod et relativt stort og godt kildemateriale til præsternes rådhed, og det er sandsynligt, at de ofte har benyttet det, selvom det ikke direkte er anført.

Præsteindberetningerne er derfor en kilde, man på ingen måde kan gå udenom i sognehistorier og anden lokalhistorie, og mange rigshistoriske problemer ville utvivlsomt være godt tjent med at blive belyst gennem deres oplysninger.

Oversigt over indberetningerne

Til efterfølgende oversigt er materialet fra landsarkivet for Fyn indsamlet af landsarkivar C. Lindberg Nielsen, fra landsarkivet for de sønderjyske landsdele og fra Landesarchiv på Gottorp af arkivar Peter Kr. Iversen og fra landsarkivet for Nørrejylland af landsarkivar Johan Hvidtfeldt. Sidstnævnte har desuden givet mig mange værdifulde råd og vink om indberetningerne i almindelighed. Bibliotekar Svend Gissel har været mig behjælpelig med materialet fra Det kgl. Biblioteks håndskriftsamling, og adskillige kollegaer har været mig behjælpelig på Rigsarkivet. Samtlige hjælpere bringes herved en varm tak.

Rigsarkivet

- Udat. (o. 1530) Falster, Nørre og Sønder herred: Bispensgave, præsternes og degnenes rente og redsel i Falster.
Reg. 108 A: Regnskab over stiftsgodset.
Trykt: Danske Magazin 5 rk. VI.
- 1538 Register over sognepræsternes ejendom og rente i Varde syssel.
Egeskabene: Ribe bisp.
- 1591 Korsør len: Fortegnelse på, hvad det gejstlige gods kan skyldte og andrage under Korsør len (Tårnby, Høve, Flakkebjerg, Tjæreby, Ørslev, Bjerge, Hyllested, Vendslev, Hårslev, Tingjellinge, Vallensved, Marvede og Skelskør sogne).
Korsør len: Jordebøger 1591—1648.
- 1591 Tuse-Merløse herred. Kirkernes jordebøger i Holbæk len.
Holbæk len: Jordebøger 1591—1632.
- 1595 Kalø len. Kirkernes jordebøger i Kalø len.
Kalø len: Jordebøger 1573—1615.
- 1649 Indberetninger med bilag angående præsternes indkomster, indsendt af bisperne i henhold til kgl. miss. 1648 7. dec. (Sj. T. 31, 39^{II}) I-IV. Har beretninger fra Fyn, Ribe, Århus og Ålborg stifter om sognekald, hvis indtægter er så små, at de må forbedres.
D. kanc. 118 B.
- 1651 Sognepræsternes designationer på gårde, bol og tiendeydere i deres sognekald, indsendt i h. t. kgl. miss. 1. februar 1651 (Sj. T. 32, 28^{II}), Sjælland, Århus, Ribe, Vendelbo og Viborg stifter.
D. kanc. B 121 a, 121 b.
- 1657 Designationer på gårde og bol, indsendt fra sognekaldene i Vendelbo stift 1—13.
D. kanc. B 123.
- 1657 Sognepræsternes designationer på gårde, bol og huse i deres sognekald, indsendt i henhold til kgl. miss. 27. oktober 1657. (Sj. T. 34, 68). Lunde, Sjælland og Fyns stifter.
D. kanc. B 124 a.
- 1670—1700 Fortegnelse over kirkernes indkomst i Hardsyssel.
Egeskabene, Ribe kapitel.
- 1707 Efterretninger om præstekaldene i Ålborg, Århus og Ribe stifter i h. t. frdn. 1707 1. august artikel 11.
D. kanc. D 41.

- 1772 Stiftsbøger for Århus stift indsendte i h. t. miss. 1772, 14. maj. Er paralleller til herredsbøger for Århus stift 1772.
D. kanc. E 12.

S ø n d e r j y l l a n d

- 1563 Beskrivelse af præsternes indkomster i Haderslev provsti af Georg Boetius.
Afskrift i nedenstående beskrivelse fra 1708.
- 1564 Ekstrakt af kirkebøgerne fra Haderslev provsti.
Afskrift i nedenstående beskrivelse fra 1708.
- 1649 Provstebøger fra Gram, Nr. Rangstrup og Hvidding herreder.
Afskrift i nedenstående beskrivelse fra 1708.
- 1688 Indkomster i Haderslev, Tyrstrup og Gram herreder uddraget af kirkebøgerne.
Afskrift i nedenstående beskrivelse fra 1708.
- 1708 Beskrivelse af kirkerne og akter vedrørende præsters samt kirkernes indtægter og ejendomme i Haderslev amt.
Rtk. tyske afd.: Undersøgelseskommissionen i Haderslev amt 1708—15. G 2. Samlinger og forarbejder til jordebogen over Haderslev amt I.
- 1709—10 Indberetninger angående kirkebygninger og præstegårde, præsternes kaldelse, uddannelse og afstamning, degnene og deres indtægter samt vedrørende skoleundervisningen og kirkelige forhold iøvrigt.
Gottorperarkivet. B 2. Sager vedrørende kirke-, skole- og fattigvæsen.
- 1737 Indberetninger i henhold til kgl. miss. af 30. april fra præsterne i hertugdømmerne om præstekaldenes indkomster. Omfatter Haderslev, Åbenrå, Flensborg, Tønder og Gottorp provstier, domkapitlets jorder, Husum amt og by, Bredsted amt og by og de adelige kirker.
T.K.I.A. B 68.
- 1768 Designationer over præsternes indtægter i Slesvig og Holsten.
T.K.I.A. B 68 a.

Landsarkivet for Sjælland m. m.

S j æ l l a n d

Stiftet i almindelighed.

- 1567 Landebog for Sjællands stift.
Sjællands stiftsøvrighedsarkiv.
Trykt: Svend Gissel: Sjællands stifts landebog, 1956.
- 1567 Sjællands stiftsbog. Rimeligvis afskrift fra 17. årh. af den i 1728 brændte stiftsbog.
Sjællands stiftsøvrighedsarkiv.
- 1804 Ny stiftsbog.
Sjællands stiftsøvrighedsarkiv.
- 1802—04 Originale bidrag til stiftsbogen.
Sjællands stiftsøvrighedsarkiv.

- 1831—37 Supplement til nye stiftsbog.
Sjællands stiftsøvrighedsarkiv.
- 1842—43 Ansættelse af sognekaldenes indtægter og udgifter.
Bispearkivet.

De enkelte herreder.

- 1569 Afskrift af stiftsbogen for Øster Flakkebjerg herred.
Ø. Flakkebjerg hrds. provstearkiv. Herredsbog 1643—1802.
- 1569 Afskrift af stiftsbogen for Vester Flakkebjerg herred.
Vester Flakkebjerg hrds. provstearkiv: Diverse breve og dokumenter i original og kopi 1583—1832.
- 1615—1808 Bog over Ods herreds gejstlighed.
Ods herreds provstearkiv.
- 1643—1802 Ø. Flakkebjerg herredsbog.
Ø. Flakkebjerg hrds. provstearkiv.
- 1647 Herredsbøger (med senere tilføjelser) fra følgende hrdr.:
I original: Tuse 1647—1789, Skippinge 1647—1833, Ringsted 1647—1807, V. Flakkebjerg 1647—1835.
Alle i de pågældende hrdrs. provstearkiver.
I afskrift: Holbo 1647—1730 (afskrift 1730), Løve 1647—1785 (1673), Arts 1647—1730 (1730), Ringsted 1647, 1647—1729 (1695, 1729), Slagelse 1647—1730 (1730), V. Flakkebjerg 1647 og afskrift i udtog 1647 (1738), Ø. Flakkebjerg 1647 (1738), Fakse 1647—1738 (1738), Tybjerg 1647—1738 (1738), Bjeverskov. (Uddrag vedrørende degnestavnen i Vallø by, Tårnby sogn).
Afskrifterne af Løve herredsbog fra 1673 og af Ringsted fra 1695 findes i provstearkiverne, de øvrige i bispearkivet.
- 1657 Indberetninger om gårde og bol. Holbo og Slagelse hrd.
Afskrifter i Holbo herredsbog 1647—1730 og i Slagelse herredsbog 1647—1730.
- 1684 Møens herredsbog. Afskrift fra 1729.
Bispearkivet.
- 1687 Vester Flakkebjerg herreds kirkers jordebog, så mange, som hans majestæt har jus patronatus til.
V. Flakkebjergs hrds. provstearkiv: Diverse breve og dokumenter i original og kopi 1583—1832.
- 1690 Indberetninger om præstekaldene. Strø herred (Bispearkivet: Provstebreve, indberetninger m. m., Strø hrd. 1690—1722), Tuse hrd. (Bispearkivet: Indkomne sager, Tuse hrd. 1690—1759), Løve hrd., Ruds Vedby sogn og Rerslev sogn for degnens vedkommende (Bispearkivet: Indk. sager, Løve hrd. 1689—1740).
- 1690 Indberetninger om tienden. Ølstykke, Lyng-Frederiksborg, Løve, Slagelse og Bjeverskov hrdr.
For Ølstykke hrd. i: Provstebreve, indberetn. m. m., Ølstykke hrd. 1690—1808, for de øvrige i indkomne sager fra de pågældende hrdr.
- 1695 Indberetninger om præstekaldene. Holbo hrd. (Afskrift i Holbo herredsbog 1647—1708), Ølstykke hrd. (Provstebreve, indberetn. m. m. Ølstykke hrd. 1690—1808), Løve hrd. Ørslev, Solbjerg, Havrebjerg og Gudum sogne. (Indkomne sager, Løve hrd. 1689—1740), Skippinge hrd. (Indk.

- sager, Skippinge hrd. 1617—1708, 1728—49 samt afskrift i Skippinge herredsbog 1647—1833).
- 1708 Indberetninger om præstekaldenes indkomster. Tune hrd. (Afskrift i bispearkivet: Reskripter, foundationer og synodalia 1540—1741 s. 147 f.), Holbo hrd. (Afskrift i Holbo herredsbog 1647—1708), Merløse hrd. (Merløse provstearkiv: Sognekaldenes indkomster 1708—1715), Ringsted hrd. (Afskrift i Ringsted herredsbog 1647—1807), V. Flakkebjerg hrd. (V. Flakkebjerg provstearkiv: Diverse breve og dokumenter i original og kopi 1583—1832).
- 1738 Indberetninger om sognekaldene. Sokkelund hrd. (Provsternes indberetn. om sognekaldene 1738), Smørum hrd. (Pr. indberetn. 1738), Sømme hrd. (Pr. indberetn. 1738), Tune hrd. (Pr. indberetn. 1738), Ramsø hrd. (Indkomne sager, Ramsø hrd. 1732—59), Voldborg hrd. (Pr. indberetn. 1738), Lyng-Kronborg hrd. (Specielle indberetn. 1738), Lyng-Fredriksborg hrd. (Pr. indberetn. 1738), Holbo hrd. (Specielle indberetn. 1738), Strø hrd. (Specielle indberetn. 1738), Ølstykke hrd. (Pr. indberetn. 1738), Horns hrd. (Specielle indberetn. 1738), Merløse hrd. (Pr. indberetn. 1738), Tuse hrd. (Pr. indberetn. 1738), Ods hrd. (Indk. sager, Ods hrd. 1728—1748), Løve hrd. (Indk. sager, Løve hrd. 1689—1740, en del af de indhentede oplysninger er desuden indført i Løve herredsbog 1647—1785), Skippinge hrd. (Pr. indberetn. 1738), Arts hrd. (Indk. sager, Arts hrd. 1728—49), Ringsted hrd. (Pr. indberetn. 1738 og indk. sager Ringsted hrd. 1733—49), Slagelse hrd. (Indk. sager, Slagelse hrd. 1663—1738), Ø. Flakkebjerg hrd. (Indk. sager, Ø. Flakkebjerg hrd. 1728—49), Stevns hrd. (Indk. sager, Stevns hrd. 1729—59), Fakse hrd. (Indk. sager, Fakse hrd. 1698—1759), Tybjerg hrd. (Pr. indberetn. 1738), Bårse hrd. (Indk. sager, Bårse hrd. 1728—39), Hammer hrd. (Indk. sager, Hammer hrd. 1728—69), Møns hrd. (Indk. sager, Møns hrd. 1728—50).
- 1770—71 Strø hrd. sognekaldenes indkomster.
Specielle indberetn.
- 1770—71 Horns hrds. præste- og degnekalds indkomster.
Specielle indberetn.
- 1775 Tuse hrd. Ny herredsbog (Hørby, Udby, Hagedsted, Hjembæk, Svinninge og Bjergby sogne).
Tuse provstearkiv: Herredsbog 1647—1789.
- 1800 V. Flakkebjerg hrd.: Ny herredsbog, forfattet af Sejer Mahling Beyer (fortsat til 1816).
V. Flakkebjerg provstearkiv.
- 1801 V. Flakkebjerg hrd.: Opgivelse af præstekaldenes indkomster.
V. Flakkebjerg hrds. provstearkiv: Diverse dokumenter 1583—1832.

B o r n h o l m

- 1570 Landebog for Lunde stift. (Landsarkivet i Lund. Indrettet i h. t. kgl. ordre af ¹¹/₈ 1569).
Udg. af J. R. Hübertz i: Aktstykker til Bornholms Historie, 1852, 325—59, og i: Lunde stifts landebog, udgivet av K. G. Ljunggren och Bertil Ejder. (I-II, 1950—52). II 513—549.
- 1669 Bornholms landebog.
Er gået tabt, et udtog angående kirken og de gejstlige indkomster i Nyker sogn, foretaget på Sjællands bispekontor 1722 findes i: Provsternes indberetn. 1738. Bornholm.

- 1738 Indberetninger om præstekaldene. (Provsternes indberetn. 1738).
 Bevaret fra følgende sogne: Rø, Pedersker, Olsker, Allinge, Povlsker, Øster Marie, Nylarsker, Østerlarsker, Ibsker, Hasle, Rutsker, Clemensker, Christiansø, Bodilsker, Åkirke, Nyker.
- 1804 Ny stiftsbog (Jvnf. Ny stiftsbog for Sjælland).
- 1802—04 Originale bidrag til stiftsbogen. (Jvnfr. originale bidrag til Ny stiftsbog for Sjælland).

L o l l a n d - F a l s t e r

Hvor intet andet er anført, findes sagerne i bispearkivet.

Stiftet i almindelighed.

- 1708 Bog over præstekaldenes indkomster i Lolland og Falster.
 Lollands stiftamts arkiv.
- 1749, 1759 Designationer over gejstlighedens indkomster til beregning af prinsessestyr og ekstrabud.
- 1803—40 Dokumenter vedkommende sognekaldenes beskaffenhed med indberetninger om deres indtægter m. v. Diverse år.
 Heri:
 1803—30 Oversigt over præstekaldene på Lolland.
 1806 Indberetninger om kaldenes virkelige indkomster såsom af tiender, refusion, mensalgods, præstegårdenes avling, akcidentier etc.
 1813 Oplysninger om kaldene.
 1815 Indberetninger om kaldene til brug for Riis Lowson.
 1825 Udsigt over Falster distrikts provstis gejstlighed med oplysninger om sogne, byer, folketal, kirker, skoler, fattige, kaldenes indtægter og mærkværdigheder.
 1837—38 Speciel angivelse af kaldenes indtægter og udgifter.

De enkelte herreder.

- 1568 Registre over Musse, Fuglse og Nørre herreder på sogne, herregårde, kronetjenere og andre bønder, hol og gadehuse.
 Jordebøger, herredsbøger og dokumenter vedrørende gejstlighedens og kirkernes indtægter m. m. Lolland 1568—1708.
- 1568 Lollands Nørre herreds jordebog.
 Lollands Nr. herreds provstearkiv.
- 1571 Register på de gårde og byer i sognene som ligger i Sønder herred på Falster og i Gedser.
 Jordebøger, herredsbøger og dokumenter vedrørende gejstlighedens og kirkernes indtægter m. m. Falster 1571—1703.
- 1572 Register på præstegårdenes og degnekaldenes tilliggende på Falster.
 Jordebøger etc. Falster 1571—1703.
- 1595 Jordebog på hvis ejendom, stufjord og visse indkomster, der ligger til sognepræsters gårde i Sdr. hrd. (Falster) og deres annex.
 Jordebøger etc. Falster 1571—1703.
- 1616 Herredsbog, Musse hrd. (skrevet efter den gamle herredsbog).
 Musse hrds. provstearkiv.
- 1668 Jordebog på det gods, tjenere, skov, ager og eng og andet, som ligger til kirker, præstegårde og degneboliger i Sønder hrd. på Falster.
 Jordebøger etc. Falster 1571—1703.

- 1681 Instrument, hvori forfattes det hartkorn, gejstligheden i Sønder hrd. i Falster nyder pro officio.
Jordebøger etc. Falster 1571—1703.
- 1687 Rigtig fortegnelse på kirkernes tiende 1687 i Nørre hrd. i Lolland.
Jordebøger etc. Lolland 1568—1708.
- 1687 Rigtig fortegnelse på præsternes og degnenes indkomster af hartkorn i Halsted amt.
Jordebøger etc. Lolland 1568—1708.
- 1688 Beregning over sognedegnenes indkomster af hartkornet i Halsted amt.
Jordebøger etc. Lolland 1568—1708.
- 1688 Degnenes indkomster angående i Nykøbing amt.
Jordebøger etc. Falster 1571—1703.
- 1689 Bona mensalia i Fuglse hrd.
Jordebøger etc. Lolland 1568—1708.
- 1689 Memorial over Fæmø kirkes indkomsters beskaffenhed.
Jordebøger etc. Lolland 1568—1708.
- 1690 Herredsbøger, Lollands Nørre hrd., Musse hrd., Falsters Nr.hrd.
Jordebøger etc. Lolland 1568—1708, Falster 1571—1703.
- 1690 Fortegnelse på præsternes tiende i Fuglse hrd.
Jordebøger etc. Lolland 1568—1708.
- 1703 Specifikation på kirkernes landgilde i Falster.
Jordebøger etc. Falster 1571—1703.
- 1708 Sønder hrds. (Lolland) præstekalds indkomsters bog.
Jordebøger etc. Lolland 1568—1708.

Landsarkivet for Fyn

Hvor intet andet anføres, findes de pågældende arkivalier i bispearkivet.

Stiftet i almindelighed.

- 1554 Optegnelser om præstekaldene i Vinding, Sunds og Gudme herreder og på Hindsholm.
Stiftets almindelige breve 1525—1621.
Trykt: Fra Fyns Fortid I, 1916, s. 127—36.
- 1679, 1688 Indberetninger om sognekaldenes beskaffenhed.
Fra 1679 kun fra Gamborg sogn. Fra 1688 fra Bjerge og Skam hrdr. og fra Langelands Nørre og Søndre hrd.
Indberetninger.
- 1689—90 Indberetninger om sognekaldenes forringelse siden 1660.
Originale indberet. fra Vinding hrd. samt følgende sogne: Skeby-Otterup, Gamborg, Jordløse-Hostrup, Assens, Bogense-Skovby, Eilby, Gislev-Ellested, Lumby, Allesø-Broby, Hesselager, Søby, Oure og Uggerslev. Desuden en samlet oversigt for hele stiftet over de sogne, hvori der er sket forringelse.
Indberetninger.
Trykt: Oversigten i Samlinger til Fyns Historie og Topografi bd. 9.
- 1666, 1680—81, 1794 Indberetninger om præstekaldenes benificerede gods.
1666 originale indberetninger fra Bjerge hrd., 1680—81 og 1794 fra hele stiftet.
Indberetninger.

- 1740, 1762, 1786 Designation over præstekaldenes indkomster i Fyns stift.
Diverse sager IV. Skattesager.
- 1792 Indberetninger om adskillige præstekalds indkomster, i hvilke der findes kapellanier.
Originale indberetninger fra følgende sogne: Odense St. Knud, Odense Vor Frue, Odense St. Hans, Dalum-Sanderum, Assens-Kærum, Vissenbjerg, Kerteminde-Drigstrup, Allesø-Næsbyhovedbroby, Fåborg-Diernisse, Bøgense-Skovby, Vigerslev-Veflinge, Svendborg St. Nikolaj-Turø, Middelfart-Kauslunde, Brenderup-Ore, Nyborg, Rudkøbing-Skrøbelev, Humle, Ærøskøbing.
Desuden samlet oversigt over hele stiftet samt Als og Lolland-Falster.
Indberetninger.
- 1801, 1812, 1813 Indberetninger om præstekaldenes indkomster.
1801 bearbejdet oversigt for hele stiftet. 1812 originale indberetninger for hele stiftet undtagen Ærø. 1813 originale indberetn. fra Vends, Vinding, Sunds og Gudme herreder. Bearbejdede for Åsum, Bjerger, Lunde, Odense, Skam og Skovby og samlet oversigt for hele stiftet.
Indberetninger.
- 1813—15 Indberetning om præstekaldenes indtægter i Odense og Rugårds amter.
Odense amtsprovsti: Diverse sager.

De enkelte herreder.

- 1552 Lunde hrd. Register på præsternes indkomster og på kirkernes tilliggende, landgilde og gårde.
Lunde hrds. breve 1552—1785.
- 1568 Bjerger, Vends hrdr. Fortegnelse over præsternes indkomster.
Bjerger hrds. breve 1553—1785, Vends hrds. breve 1555—1711.
- 1571 Indberetning om Hårslev sogn.
Skovby hrds. provsti: Provstebog c. 1550—1620.
- 1571—72 Registre på præsternes indkomster (jordebøger) Odense, Lunde, Skovby, Vinding, Gudme, Sunds, Båg, Vends og Langelands Nørre hrd.
Odense hrds. breve 1555—1785, Lunde hrds. breve 1552—1785, Skovby hrds. breve 1529—1720, Vinding hrds. breve 1554—1698, Gudme hrds. breve 1548—1714, Sunds hrds. breve 1541—1721, Båg hrds. breve 1554—1694, Vends hrds. breve 1555—1711, Langelands hrds. breve 1570—1732.
Trykt: Af Vinding hrd. beretningen om Nyborg og dele af beretningen om Skellerup sogn i Samlinger til Fyns Historie og Topographie bd. 9. Af Båg hrd. Torup, Holevad og Sandager sogne i Samlinger til Fyens Historie og Topographie bd. 5.
- 1576 Langelands Nørre hrd. Snøde-Stoense præstekalds jordebog (i afskrift).
Snøde-Stoense sognekaldsarkiv.
- 1589 Vends hrd. Indberetning fra Gelsted sogn.
Vends hrds. breve 1555—1711.
- 1620 Skovby hrd. Indberetning.
Skovby hrds. provstearkiv: Provstebog 1550—1620.
- 1630 Salling hrd. Fortegnelse over præsternes indtægter i Drejø, Lyø og Avernakø sogne.
Salling hrds. breve 1690—1732.

- 1667—69 Provstebøger fra Lunde, Bjerger, Vinding, Gudme, Sunds, Salling, Båg og Skam hrd. Alle originale undtagen Skam hrd., der er afskrift fra 1686. Samtlige ligger mellem de pågældende herreders breve undtagen Båg hrds., der findes i Båg hrds. provstearkiv.
- 1690 Provstebøger (Jordebøger) fra Odense, Lunde, Bjerger, Vinding, Sunds, Salling, Båg, Skam, Langelands Nørre og Sønder hrd. Alle originale. Samtlige ligger mellem de pågældende herreders breve.
- 1714, 1722 Bjerger hrd. Indberetninger over præstekaldenes indtægter. Bjerger hrds. provsti: Diverse sager 1714—1803.
- 1740 Vends hrd. Fortegnelse på Udby præstegårds jorder. Udby præstekalds arkiv.
- 1755 Salling hrd. Optegnelser om Vester Skerninge-Ulbølle sognekalds beskaffenhed. Vester Skerninge-Ulbølle sognekalds arkiv.
- 1801 Salling hrd. Fortegnelse over Nr. Broby præstekalds indtægter. Nr. Broby sognekalds arkiv.
- 1811—13 Åsum hrd. Fortegnelse over Rønninge-Rolfsteds præstekalds indtægter. Åsum hrds. provstearkiv: Diverse sager 1722—1818.
- 1813 Åsum hrd. Fortegnelse over indtægterne i Nr. Lyndelse-Højby, Søby-Heden, Sdr. Nærrå, Allerup-Davinde, Fraugde præstekald. I de pågældende sognes præstekaldsarkiver.
- 1814 Åsum hrd. Forklaring over tilstandene i Seden-Åsum sogn. Åsum hrds. provstearkiv: Diverse sager 1722—1818.

Landsarkivet for Nørrejylland

Hvor intet andet bemærkes, findes beretningerne i de pågældende bispearkiver. Præste- og godsarkiverne indeholder enkelte spredte beretninger, men da der kun er tale om afskrifter af eller koncepter til materialet i bispe- og provstearkiverne, er der i almindelighed intet hensyn taget hertil i oversigten. Denne er ordnet efter stifter, men ikke efter herreder, dels fordi langt den overvejende del af indberetningerne omfatter et helt stift, dels fordi herredsprovstiernes arkiver næsten ikke indeholder materiale af denne art.

Ålborg stift

- 1550—1599 Indberetninger. Af indholdet kan nævnes:
- 1553 Efterretning om præsternes indtægter i Kær, Hvetbo, Han, Jerslev, Børglum, Horns og Vennebjerg herreder samt Hjørring og Ålborg byer. Trykt i D. H. Wulff: Statistiske Bidrag til Vendelbo Stifts Historie i det 16. og 17. Aarhundrede I.
- ca. 1599 Ekstrakt af Ålborg stifts jordebog, udarbejdet på grundlag af indberetningerne 1599.
- 1596 Gejstlig jordebog over Hundborg hrd.
- 1568, 1599 Indberetninger fra præsterne om ejendomsfordelingen i deres sogne. Indberetn. 1568 er udg. i stærkt bearbejdet form hos Wulff I, s. 199 ff.

- 1638 Indberetning om de indtægter, der ligger til præsteembederne i Han hrd.
 1555—1689 Præstekaldsbog.
 Indhold:
 1555 »Regiister paa alle presters aulff, thinde oc an(dre rendtther oc) indkompst, som the aarlegenn haffue tell theriis V(nderhold)ninge utj Wendelboe stigt ij Thysøe oc Moors«, (for Thy i 2 eks.). Trykt Wulff I, s. 17 ff.
 1571 Indberetninger om præste- og degneindtægter for hele stiftet. Trykt smst.
 1625 Indberetninger fra provster og præster om deres årlige indtægter. Trykt smst.
 1689 Indberetninger fra præsterne om formindskelse i deres indtægter siden 1660. Er ikke trykt.
- 1620 Fortegnelser over kirkernes visse indtægter og udgifter.
 Udarbejdet på grundlag af kirkeregnskaberne og indsendt til kancellisekretæren 4. april 1622.
- 1673 Indberetninger om degnenes indtægt.
 1679— »Aalborg stifts kirkes hoved jordebog«. Indeholder enkelte tilføjelser indtil 1793.
- 1687 Indberetninger om det gejstlige gods.
 1689 Indberetninger om degnebol og degneindtægter.
 1690 Stiftsbog.
 Er præsternes originale indberetninger.
 De fleste er heftet sammen i eet bd. Foran afskrift af kongens brev af 1. febr. 1690.
 Trykt hos Wulff II. I Hundborg herreds provstearkiv findes en afskrift fra 1730 af stiftsbogens oplysninger om dette herred.
- 1692—93 Indberetninger om det gejstlige gods i herrederne.
 1701, 1801, 1813 Indberetninger om præstekaldenes indtægter.
 1712 Indberetninger om degnenes indtægter.
 1744 Indberetninger om degnenes indtægter og degnebol.
 1754 Indberetning om præstekaldenes beskaffenhed.
 Findes kun fra enkelte sogne i Ø. og V. Han, Revs, Kær, Dronninglund, Børglum, Horns hrdr., samt Hjørring og Nykøbing byer.
- 1768 Indberetninger om præste- og degnekald.
 1809—11 Præstekaldenes indtægter i Mors Nr. hrd.
 I Provstearkivet.
- 1813 Indberetninger om kirkernes indtægter.
 1813—15 Indberetninger om præstekaldenes indtægter i Ålborg by og Kær herred.
 I amtsprovstiet for Ålborg købstad m. m.
- 1813—33 Indberetninger om præstekaldenes beskaffenhed på Mors.
 I Thisted sdr. amtsprovstis arkiv.
- 1826 Indberetning om præsteembeders tilstand.
 1844 Præstekaldsbøger fra Ålborg, Kær, Horns, Vennebjerg, Ø. og V. Han, Hillerslev, Hundborg, Hassing og Refs hrd. samt Mors.
 Findes i de pågældende provstearkiver.

Viborg bispearkiv

- 1649—1651 Stiftsbøger for Slet, Rinds og Hellum herreder.
 1651 Sognepræsternes designationer på gårde, boel og tiendeydere.
 Jvnf. V.A. I, s. 27, nr. 121.

- 1657 Designationer på gårde, bol og huse.
Jvnfr. VA I, s. 28, nr. 124.
- 1663 Præstekald, sogne, herregårde, bøndergårde (hele og halve), bol og møller udi Viborg stift.
- 1674 Indberetninger om jura patronatus, præsters og degnes navne samt kirkernes indtægter og udgifter.
- 1678—81 »Stifts bog ofver alle kircherne udi Wiborg stift«. Udarbejdelsen påbegyndt 1678, afsluttet 1681. Omfatter kgl. majestæts kirker i stiftet. Udarb. af biskop Søren Glud i h. t. kirkeordinansen fol. 81 og Christian 4.s reces lib. 1, cap. IV, art. 18. I nogle af herredspakkerne (f. eks. Fleskum) findes de originale præsteindberetninger, hvorpå stiftsbogen er udarbejdet.
- ca. 1680 Fortegnelse over kirkernes indtægter og udgifter.
Ganske kortfattet ekstrakt af stiftsbogen 1678—81.
- 1680—88 Regnskaber for stiftets gejstligheds prinsessestyre, kobberskat og defensionstyre.
- 1683 Specifikation af degnes og substitutters indkomster.
Genpart af det »instrument«, som blev sendt til de kommitterede i Kbh. i h. t. kgl. ordre af 24. marts 1683.
- 1690 Stiftsbøger.
- 1693 Specifikation af præstekaldenes indtægter.
Oplyser som regel om ændringer i decimantallet siden 1690.
- ca. 1700 »Kirke tiender i Viborg amt«. Vist fra ca. 1700.
- 1724—25, 1743, 1750, 1768 Oplysninger om degnenes indtægter.
- 1757, 1768 Oplysninger om præsternes indtægter.
- 1771 Sognepræsternes besvarelser på 12 spørgsmål ang. præstekaldenes og sognenes forhold.
Spørgsmålene var: 1. Alm. oplysninger, antallet af decimanter, 2. Jus vocandi, 3. Kaldets indtægter, 4. Kirkens ejer og dens vedligeholdelse, 5. Series pastorum, 6. Degneembedets forhold, 7. Skolens forhold, 8. Præsteenker, deres pension og bolig, 9. Stiftelser, legater m. m., 10. Anneksgård. Præstegårdens avl, 11. Kirkebøger og dokumenter, 12. Andet nyttigt til efterretning. Ved synodal monita af 27/9 1775 påbød biskoppen, at der i hvert hrd. skulle indrettes libri datici, der bl. a. skulle indeholde afskrifter af disse besvarelser for det pågældende hrd. Disse er afleveret fra Fleskum, Harre-Nr. hrd. og Hindborg-Rødding hrd.
- 1782, 1801 Oplysninger om præstekaldenes forhold og indtægter.
- 1813f. Indberetninger om præsternes indtægter.
- 1846 Indberetninger om stiftets sognekald.
Udarbejdet af »specialkomiteer«. Fra Fleskum-Hornum hrd. findes i provstearkivet en oversigt over præsteembedernes indtægter efter omreguleringen (præstekaldsbog).

Å r h u s b i s p e a r k i v

- 1646/1647 Stiftsbog for kirkerne i Dronningborg len.
Er i virkeligheden en regnskabsbog for kirkerne, men giver dog oplysning om disses inventarium og visse indtægter.

- 1661 Herredsbøger.
Hjelmslev herred mangler. Afskrifter fra Samsø i denne øes provstearkiv.
- 1687 Herredsbøger for Hads og Hjelmslev hrdr.
- 1690 Herredsbøger.
Hasle hrd. mangler. I Nørhald hrds. provstearkiv afskrift fra 1700-årene, forsåvidt angår dette provsti, og i Frijsenborg godsarkiv af oplysningerne vedr. grevskabets kirker.
- 1707 Indberetninger om gejstlighedens indkomst.
- 1708 »Relation om præsternes indkomst udi Aarhus stift, indsendt i det kongl. cancellie«.
- 1714 Indberetning om de gejstlige kalds indtægter.
I pk.: Gejstlighedens skatter 1714—35.
- 1749, 1757 Indberetninger om præsternes og degnenes indtægter.
I pk.: Gejstlighedens indkomster 1748—62 og gejstlighedens skatter 1738—57.
- 1768, 1770 Angivelser af præsternes embedsindkomster.
- 1772 Herredsbøger.
I provstearkiverne findes afskrifter af herredsbøgerne, nu og da med senere tilføjelser, fra Lysgård, Onsild, Nørhald, Støvring, Galten, Sdr. Dyrs, Mols, Ø. Lisbjerg, Samsø og Bjerre hrd. I Frijsenborg godsarkiv afskrift af oplysningerne vedr. grevskabets kirker og i Støvring-Stjær-Galten sogns liber daticus 1791—1806 afskrift af herredsbogen for Sabro og en del af V. Lisbjerg og Framlev hrd.
- 1801 Indberetninger om præsternes indkomster.
Fra Gern samt Sabro-V. Lisbjerg hrd. findes indberetningen også i provstearkiverne.
- 1805 Indberetninger om præstekaldenes indtægter og byrder i Gern og Hads hrd.
I provstearkiverne.
- 1806—07 Herredsbog for Gerlev hrd. med præsternes originale oplysninger om deres indtægter m. m.
I provstearkivet. I h. t. provstens ordre af ²⁹/₁₁ 1806.
- 1808 Indberetninger om degne- og skolekaldenes indtægter i Sabro og V. Lisbjerg hrd.
I provstearkivet.
- 1812 Indberetninger om købstadpræsternes indtægter.
- 1813 Oplysninger om sognepræsternes indtægter.
I pk.: De gejstlige indkomster og rettigheder 1813—14. I Randers amts østre provstis arkiv findes desuden indberetninger fra Agri, Egens og Vistofte; i Århus amts nordre provstis arkiv ligeledes en del indberetninger.
- 1815 Indberetninger om sognkaldenes økon. beskaffenhed i Støvring og Galten hrd. samt Århus amts nordre og søndre provstier.
I Randers amts vestre provstis og Århus amts nordre og søndre provstiers arkiver.
- 1830 Beretninger om præsteembedernes beskaffenhed.
Mangler fra Bjerre og Hatting herreder og desuden for enkelte sogne. I Randers amts vestre provstis arkiv indberetninger fra Støvring og Galten hrd.

Ribe stift

- 1538 Register over sognepræsters ejendom og rente i Varde syssel.
Fotografier af orig. i RA., afleveret dertil fra Ribe katedralskoles bibliotek i 1946.
- 1599 »Stigtss Register«.
Udarbejdet på grundlag af de originale indberetninger om tiendeydere i de enkelte sogne. Registret for Hviding hrd. og Rømø er trykt i Sdj. Aarb. 1937, s. 106—110. Smst. s. 48 ff findes en redegørelse for registret og dets tilblivelse.
- 1599 Sogneregister for de sønderjyske herreder.
Trykt i Sdj. Aarbøger 1937, s. 52—106, hvor der også s. 48 ff er beskrivelse af registret.
- ca. 1608 »Kirke-Stoel over Varde-Syssels Kirker«.
Udg. af H. K. Kristensen i Fra Ribe Amt X, s. 89—117 og 228—46, hvor der også er redegjort for håndskriftet og dets historie.
- ca. 1620 Registratur over kirkernes breve i Hardsyssel.
- 1639 Ærkedeg. Chr. Bordings kirkeregister.
Fortegnelse over kirkernes koleje, jordskyld og rentepenge. Omfatter kirkerne i Hviding, Nr. Rangstrup og Gram hrdr.
- 1649 Herredsbøger.
Findes fra flg. hrdr.: Anst, Brusk, Elbo, Ginding, Gørding, Hammerum, Hjerm, Hind, Kalvslund (1648), Frøs, Nørre Horne, Nørvang, Ribe, Skodborg, Tørrild, Ulvborg, Vandfuld, Vester og Øster Horne.
- 1649 »Tørning Lehenns Kierchers Jordbog och Rennte Register«.
Indrettet ca. 1649, videreført til 1674. Omfatter Hviding, Nr. Rangstrup og Gram hrdr.
- ca. 1650 »Register oc ekstrakt paa Riber dechendoms breffue eller Ward-sysell proustie«.
Omfatter sogne i Gørding, Skads, Vester, Nørre og Øster herreder samt Malt herred.
- 1655 Jordebog for Hardsyssels provsti.
- ca. 1670—1700 Fortegnelse over kirkernes indkomst i Hardsyssel.
Fotografi af fortegnelse i RA., afleveret fra Ribe katedralskole 1946.
- 1688 Indberetninger om præsternes indkomster i anledning af påbud om defensionsskat.
- 1690 Herredsbøger.
Findes fra flg. hrdr.: Brusk, Elbo, Ginding, Hammerum, Hjerm, Hind, Holman, Jerslev-Slavs, Malt, Nr. Horne, Nørvang, Skodborg, Tørrild og Ulvborg.
- 1693 Indberetninger om præstekaldenes beskaffenhed.
Findes kun for Anst, Hammerum, Hjerm, Hviding, Nørvang og Vester Horne hrdr.
- 1700 Indberetninger om præstekaldenes tilliggende af jorder og rettigheder.
Omfatter kun Brusk, Holman, Jerslev-Slavs, Nørre Horne, Tørrild og Ulvborg hrdr.
- 1707—08 Indberetninger om præstekaldenes beskaffenhed.
- 1714 Indberetninger om præsters og degnes indkomster.
Oplyser om tiende, offer, accidentier og ganske kort om indtægten af præstegårdens avling.
- 1731—44 Indberetninger om præstekaldenes beskaffenhed.

- 1741 Indberetninger om degnenes indtægter.
Ad reg. nr. 7, capsa 63, pk. 23, p. A. B. nr. 2.
- 1768 Gejstlighedens indtægter, angivet i h. t. frdn. af 14. maj 1768 om 10 % afgift af disse.
Ganske kortfattet.
- 1799 Indberetninger om præsternes og degnenes indtægter m. m.
I pk.: Diverse indberetninger om de gejstlige embeders beskaffenhed 1799—1803. Indberetninger om Jerlev-Tørrild hrd. desuden i provstearkivet.
- 1801 Indberetninger om præstekaldenes indtægter.
I pk.: Diverse indberetninger om de gejstlige embeders beskaffenhed 1799—1803. Beretn. fra V. Horne og Tørrild-Jerlev hrd. findes også i provstearkiverne.
- 1812—27 Indberetninger om præstekaldenes beskaffenhed i Ribe nordre amtsprovsti.
I provstearkivet.
- 1813 Indberetning om kirkernes indtægter i Hjerm, Ginding, Anst, Gørding, Slavs, Malt, V.- og Ø. Horne hrd.
I Ringkøbing nordre amts provstis, Ribe søndre og nordre amtsprovstiars arkiver.
- 1813 Indberetninger om præstekaldenes indtægter i Jerlev, Nørvang og Tørrild hrd.
I Vejle amts provstis arkiv.
- 1813 Oplysninger om skolelærernes indtægter i Anst hrd.
I Ribe søndre amts provstis arkiv.
- ca. 1813 Redegørelser for sogne- og degnekald i Hatting hrd. samt Ut, Farup, Hjortlund og Kalvslund sogn.
I Vejle amts provstis og Ribe sdr. amts provstis arkiver.
- ca. 1815 Præste- og degnekalds indkomster i Bølling, Hind, Nørre og Hammerum samt Hjerm-Ginding hrd.
I Ringkøbing søndre og nordre amtsprovstiars arkiver.
- 1820—1914 Indberetninger om præstekaldenes økonomiske beskaffenhed.
Ordnet sognevis.
- 1827 Oplysninger om præstekaldene i Vejle amts provsti.
I Nørvang herreds provstearkiv.
- 1837 Indberetninger om præstekaldenes indtægter og byrder i Skads, V. og Ø. Horne hrd.
I Skads m. fl. hrds. provstis arkiv.
- 1845 Oplysninger om præstekaldene i Skads, V.- og Ø. Horne hrd.
I Skads m. fl. hrds. provstis arkiv. Ikke fuldstændig.
- 1846 Beregning over indtægter og udgifter ved præstekaldene i Brusik, Holman, Elbo, Jerlev, V.- og Ø. Horne samt Skads hrd.
I Elbo m. fl. hrds. samt Skads m. fl. hrds. provstiars arkiver.
- 1846 Præstekaldsbog fra Vejle amts søndre provsti.
I Elbo m. fl. hrds. provstis arkiv.

Landsarkivet for de sønderjydske Landsdele

- 1709—10 Indberetninger fra de gottorpske amter angående kirkebygninger og præstegårde, præsternes kaldelse, uddannelse og afstamning, angående

degnene og deres indtægter samt vedrørende skoleundervisningen og kirkelige forhold iøvrigt; jvnfr. under Landesarchiv på Gottorp og Gottorperarkivet i Rigsarkivet.

Koncepter til og afskrifter af disse indberetn. findes her og der i præstearkiverne og i Tønder provstearkiv.

1737-38 Indberetninger angående præsteindtægter m. v.; jvnfr. under Landesarchiv på Gottorp og Rigsarkivet.

Koncepter til og afskrifter af indberetn. findes i mange nordslesvigske præstearkiver og i generalsuperintendentens arkiv.

1763 ff. Kirkeinventarier.

Ifølge reskript af ²¹/₇ 1763, der var foranlediget af generalsuperintendentens visitationsberetning for Åbenrå provsti 1762, indrettedes der kirkeinventarier for alle under generalsuperintendenten hørende sogne. Inventarierne er opdelt i 5 afdelinger: 1) Kirkens rørlige gods (inventargenstande), 2) kirkens urørlige gods og dens indtægter, 3) præstens indtægter, 4) diakonens indtægter, 5) organistens, degnens og lærernes indtægter. Inventarierne er udarbejdet til forskellig tid, i Tønder provsti således i årene 1781—83; for købstædernes vedkommende blev de først indført ved reskript af ⁵/₅ 1795. Af kirkeinventarierne findes som regel et eksemplar i præste- og provstearkiverne samt i generalsuperintendentens arkiv; tillige også ofte i amtsvisitationarkiverne. Kirkeinventarierne bliver senere ført à jour ved rettelser og tilføjelser. I mellemkrigsårene 1850—64 blev de som regel trykt. Se iøvrigt Gribsvad og Hvidtfeldt: Landsarkivet for de sønderjydske Landsdele. Vejledende Arkivregistraturer VI, s. 127 f.

Haderslev provstearkiv.

1563 Fortegnelse over præsternes indtægter i Haderslev provsti.

Følgende sogne mangler: Haderslev Frue, Vedsted, Dalby, Stenderup og Ødis. Afskrift med senere tilføjelser.

Sønderborg provstearkiv.

1668 (?) Kirkeinventarier for de fire glücksborgske kirker på Sundeved (Broager, Nybøl, Sottrup og Ullerup).

Findes foran i de fire sognes kirkeregnskabsbøger.

Tønder provstearkiv.

1813 Indberetninger om præsters, organisters, degnes og skolelæreres indtægter.

Omfatter også sognene syd for grænsen.

Ribe bispearkiv.

1649 Herredsbog for Gram herred.

1649 og 1690 Herredsbøger for Lø herred.

Delvis trykt i Sdj. Aarbøger 1930, s. 61—86.

1649 og 1690 Herredsbøger for Møgeltønder birk.

- 1649ff. Regnskabsbøger for Døstrup, Mjolden, Randerup og Visby kirker.
Indledes med en oversigt over kirkekøer, jordhyre, kirkens tiendekorn, rentepenge, kirkens andel i præstegårdsbygningerne, inventargenstande i kirken.
- 1693 Indberetninger om præstekaldenes beskaffenhed i Lø herred.
Omfatter sognene Ballum, Mjolden, Døstrup, Randerup, Rømø og Visby. Trykt i Sdj. Aarbøger 1930, s. 61—86.
- 1700 Indberetninger om præstekaldenes tilliggende af jorder og rettigheder i Lø herred.
Omfatter sognene St. Laurentius (Vesterland-Før), Amrum, Ballum, Randerup, Mjolden og Døstrup.

Ribe sdr. amts provste arkiv.

- ca. 1813 Præstekalds og degneembeders indkomster.
Heri oplysninger om præstegårdenes jordtilliggende, udsæd, besætning m. v.

Tørninglen provste arkiv.

- 1827ff. Præstekaldsbog for Tørninglen provsti.
Brevbog, præstekalds- og skolekaldsbog 1813—67, fol. 65—140.

Fyns bispe arkiv.

- 1792, 1801, 1813 Indberetninger om præstekaldenes indkomster på Als.
Indberetningerne omfatter kun Egen og Nordborg sogne.

Als og Ærø bispe arkiv.

- 1690 Specifikation på præsternes, kirkernes og degnenes indtægter i Als sdr. herred.
Aflev. fra Kiel. A VI, nr. 209.
- 1811—12 Indberetninger vedr. Notmark, Asserballe, Lysabild, Hørup og Ulkebøl præstekald (opstillet efter reskriptet af $\frac{1}{2}$ 1690).
- 1833 Indberetninger ifølge cirkulære af $\frac{18}{3}$ 1833 vedr. Notmark, Asserballe, Tandslet og Lysabild præstekald.
- 1841 Indberetninger fra Lysabild, Tandslet, Notmark og Ulkebøl til H. N. A. Jensen, Gelting.
Gamle kaldsbreve. Forskellige indberetninger om skole og præstekalds indtægter og byrder m. m. 1811—47.

Als nr. herreds provste arkiv.

- 1801, 1812, 1860 Indberetninger om præsternes og skolelærernes indtægter. Fra Svenstrup, Nordborg, Hagenbjerg og Oksbøl sogne; giver oplysninger ang. præstegårdsjorderne.
Forskelligt ordnet sagligt (visitatsberetninger, indberetninger, kirkesyn m. m.). 1742—1880.

Als sdr. herreds provste arkiv.

- 1801 Fortegnelser over samtlige præstekalds indtægter i Sdr. herred.
Forskelligt ordnet sagligt. 1736—1863.

Angående indberetninger vedrørende enkelte sogne, beroende i præstearkiverne, se: Gribsvad og Hvidtfeldt: Anf. arb. s. 128.

Landesarchiv på Gottorp

1709—10 Indberetninger ang. kirkebygninger og præstegårde, præsternes kaldelse, uddannelse og afstamning, angående degnene og deres indtægter samt vedrørende skoleundervisningen og kirkelige forhold iøvrigt.

Abt. 7 (A XX). Gottorperarkivet. Indberetningerne, der er foranledigede af den gottorpske landvisitationskommission (jvnfr. dens instruks af 1709 ^{19/12} § 7), er indkrævede til lidt forskellige tidspunkter 1709—10 og er udarbejdede på grundlag af noget forskellige spørgeskemaer, som kan omfatte indtil 65 spørgsmål. Indberetningerne ligger dels mellem de topografisk ordnede sager under kirke- og skolesager og dels mellem landvisitationskommissionens sager (Abt. 7 nr. 320 ff), hvilket sidste bl. a. gælder nogle indberetninger fra Åbenrå amt, se også under Landsarkivet for de sønderjydske landsdele og under Rigsarkivet.

1737—38 Indberetninger angående præsteindtægter m. v.

Abt. 18 (A VI) nr. 741^{lm}. Generalsuperintendentens arkiv. Indberetningerne, der er indhentede i h. t. kgl. reskript af ^{30/4} 1736 af generalsuperintendent Georg Johann Conradi og siden bearbejdede og systematiserede af denne, giver oplysninger om præstegårdsjordene, den årlige oppebørsel af menighederne og om accidentierne; endv. som regel også om embedernes byrder og forpligtigelser og andre forhold, der kan virke til skade for deres indtægter. Med enkelte undtagelser, som især skyldes, at embeder har været vakante, findes disse indberetninger fra hele generalsuperintendentens område. Indberetningerne er med en sammenfattende oversigt over præsternes økonomiske forhold (se Abt. 18 nr. 79a) indsendt til Tyske Kancelli. For adskillige sognes vedkommende beror eksemplarer af indberetningerne 1737 også i de ikke-afleverede præstearkiver; jvnfr. W. Jensen: Die Kirchenbücher Schleswig-Holsteins, des Landesteil Lübeck und der Hansestädte. Quellen und Forschungen zur Familiengeschichte Schleswig-Holsteins, Bd. 2, 1936; se også under Landsarkivet for de sønderjydske Landsdele og under Rigsarkivet (Tyske Kancelli).

1763ff. Kirkeinventarier.

Inventarierne er ordnede amtsvis, de nordslesvigske er afleveret til landsarkivet i Åbenrå. Kopier af de sydslesvigske kirkeinventarier findes for de fleste sognes vedkommende i de lokalt beroende præste- og provstearkiver; ofte desuden i amtskirkevisitatorialarkiverne.

Fra Husum amt findes oversigter vedr. præsternes økonomiske forhold i:

1710—11. Inventarier fra Husum amt (Sdr. og Nr. Gøsherreder samt Svabsted, Rødemis og Treja fogderier).

Abt. 7 (A XX). Gottorperarkivet, nr. 2150—52. Udarbejdelsen af inventarierne var et led i landvisitationskommissionens arbejde og indeholder foruden beskrivelse af bøndergodset oplysninger om præstegårdsbygninger, degne- og skolehuse.

1724 »Zustand und Revenuen der Kirchen im Amte Husum«.

Abt. 163. Husum amtsarkiv, nr. 2151. Omfatter de 6 sogne: Mildsted, Ostenfeld, Skobøl, Hatsted, Olderup og Svesing; giver oplysninger om kirkebygningernes tilstand, om kirkernes formuer og indkomster, om præstegårdsbygninger og -jorder, om degnehuse og -jord samt om præsters og degnes indtægter iøvrigt.

Angående kirkeinventarier og indberetninger iøvrigt fra Sydslesvig, se: W. Jensen: Anf. arb., hvor der er givet en fortegnelse over de i de ikke-afleverede præstearkiver beroende kirkeinventarier, hvoraf en del går tilbage til det 16. århundrede. Endvidere henvises til følgende oversigter over præstearkiver: M. Martensen: Archivpflege. Inhalt eines Kirchenarchivs (Kværn i Angel) i Jahrbuch des Angler Heimatvereins 1953, s. 215—17, og W. Trede: Die Archivbestände der Kirchspiele in der ev. luth. Propstei Hütten i Jahrbuch des Kreises Eckernförde 1954, s. 177—208.

Flensburg Propsteiarchiv

1538 Das Flensburg Propsteibuch von Jahre 1538.

Ført af provst Gerhard Slewert — 1570 i forbindelse med visitatser.

Trykt: Schriften des Vereins für Schleswig-Holsteinische Kirchengeschichte 2 rk. 10, 1949, s. 35—78.

Det kongelige Biblioteks håndskriftsamling

1567 Arts herreds kirkers jordegods, så og sognepræsternes ibidem mensalia, redsler og herlighed. Item præstegårdenes rette avl og tillæg med herreddegnenes redsler og indkomst. Antegnet og flittigt beskrevet af Niels Hansen, sognepræst til begge Fuglede sogne. Efter alle vores konges alvorligste befaling derom skriftlig udgået. Anno 1567. Omskrevet 1588 med tilføjelser af sognepræst Jørgen Jakobsen, Kalundborg. Afskrevet 1684 af Laurids Olufsen Kock, sognepræst i Refsnæs. Uddrag af afskriften ved Langebæk.

Ny kgl. saml. 974 a 4°.

1567 Sjællands stifts landebog. Afskrift fra 17. årh. efter originalen (se Landsarkivet for Sjælland).

Rostgaards saml. 67 fol.

1571 Lollands Sønder herreds jordebog. Afskrift af Povl Rogert.

P. Rogert: Samlinger til Lollands Historie. Thotts saml. 730 fol.

1583 (1598) Lolland. Fortegnelse over sognekald med vedtegninger om gæsteri, patronatsforhold, kirker og tiendeyderes antal. Afskrift af P. Rogert.

Thotts saml. 730 fol.

O. 1600 Fortegnelse på herrederne, kirkerne, præsterne etc. efter den matrikel i Sjællands stift.

Thotts saml. 1400 4°.

1665 Lollands Nørre herred. Jordebog over Nørre herreds gejstlige gods. Afskrift af P. Rogert.

Thotts saml. 730 fol.

- 1667 Lollands Nørre Herred. Om præstekaldenes tilliggende i Nørre herred.
Afskrift af P. Rogert.
Thotts saml. 730 fol.
18. årh. Sjællands stift med dets herreder og kirker samt decimanter.
Ny kgl. saml. 660 4°.
- Udat. Fortegnelse på alle kaldene på Sjællands stift m. v.
Uldalls saml. 503 8°.

Universitetsbiblioteket i Kiel, håndskriftsamlingen

- 1609 Broder Boysen: Ordentliche Verzeihniß der Kirchen Einkünfte und Kirchendiener Besoldungen in den Fürstenthumben Schleswig Holstein Gottorfischen Antheils.
S. H. 170 II.
- 1609 Auszug aus Broder Boysens Handschrift.
S. H. 170 II.
Trykt: Jahrbücher für Landeskunde bd. 5, s. 128.
- 1710 Relation visitationis generale (Tønder amt).
Ms. 240 B 4.

Vore videnskabelige institutioners arbejde

Nationalmuseets 1. afdeling 1955.

Fredningsarbejdet. Ved besigtigelse af oldtidsminderne i følgende jyske herreder: Nr. Tyrstrup (Vejle amt), Malt, Gjørning og Ribe (Ribe amt), Als nr., Als sdr. og Nybøl (Sønderborg amt) og Tyrstrup, Haderslev og noget af Gram (Haderslev amt), er fredningen af ialt 643 oldtidsminder blevet sikret.

Herudover har fredningslovens stadigt voksende administration medført ialt 108 besigtigelser af mindesmærker, fordelt over hele landet.

Restaureringsarbejder. Istandsættelsen af ødelagte, fredede oldtidsminder, der foretages under ledelse af konservator Knud Thorvildsen, omfatter 30 høje i Himmerland, hvoriblandt jættestuen »Ørnhøj« i Hornum herred. Endvidere er to høje i Jægerspris, Horns herred, blevet restaurerede ved Ebbe Lomborg.

Undersøgelser i marken. Undersøgelsen over oldtidsbebyggelsen i Holbæk amt er fortsat (Therkel Mathiassen). Ligeledes de mosegeologiske undersøgelser i Åmosen, Holbæk amt (J. Troels-Smith), hvor en undersøgelse af bopladsen »Kongemosen« er påbegyndt (Svend Jørgensen); endvidere fortsætter udgravningen af bo- og gravpladskomplekset »Lindholm Høje«, Ålborg amt, fra germansk jernalder og vikingetid (Thorkild Ramskou i samarbejde med Ålborg historiske Museum), og de bornholmske undersøgelser af gravpladserne Store Frigård, Mandhøj, Bøgebjerg og Ellegård, hvorfra en rigt udstyret kvindegrav fra o. 700 er undersøgt (Ole Klindt-Jensen).

Mindre undersøgelser: Stenalder: Hollerup, Viborg amt. Findested for marvspaltede dådyrknogler fra interglaciertid (Therkel Mathiassen). — Bergmandsdal, Frederiksborg amt. Ældre stenalderboplads, hvorfra ornamenterede hjortetaksøkser m. v. (C. L. Vebæk). — Gjørning, Hjørning amt. Undersøgelse af dyssekammer med velbevaret keramik m. v. (C. L. Vebæk). — Lundehøj, Møen. Udgravning af jættestue (M. Ørsnes-Christensen). — Fjersted, Ribe amt. Undersøgelse af jættestue påbegyndt (Dorte Hansen). — Slotshøj, Møen. Udgravning af yngre stenalders boplads (Ebbe Lomborg). — Strandgården, Horns herred, Frederiksborg amt. Undersøgelse af en køkkenmødding fra yngre stenalder (M. Ørsnes-Christensen).

Bronzealder: Gladsaxe, Københavns amt. Høj med grave fra sten- og bronzealder (C. L. Vebæk). — Ågård, Sorø amt. Overpløjet høj med grav fra bronzealder (M. Ørsnes-Christensen). — Sigersted Sand, Sorø amt. Overpløjet høj med grav fra bronzealder (O. Voss). — Ballermosen, Jægerspris, Frederiksborg amt. 2 høje med mange grave fra bronzealder (Ebbe Lomborg og Inger Svane Christiansen). — Vive, Ålborg amt. Høj med grave fra bronzealder (Dorte Hansen og Bjørn Stürup). — Fuur,

Viborg amt. Overpløjede høje med grave fra sten- og bronzealder (M. Ørsnes-Christensen i samarbejde med Fuur museum). — Vestermossegård, Præstø amt. Besigtigelse i forbindelse med fund af 2 bronzehalsringe (M. Ørsnes-Christensen).

Jernalder: Barup, Præstø amt. Grav med glasbæger, romersk jernalder (C. L. Vebæk og O. Voss). — Holgersdal, Vejle amt. Boplads fra keltisk jernalder (C. L. Vebæk). — Vogn, Hjørring amt. Gravplads fra keltisk jernalder (Ole Klindt-Jensen i samarbejde med Hjørring museum).

Undersøgelser uden for Danmark: I juli-august foretoges undersøgelser af den gamle eskimoiske boplads Sermermiut i Vestgrønland (Therkel Mathiassen, J. Troels-Smith og Svend Jørgensen).

Nationalmuseets 2. afdeling i finansåret 1955/56.

Museumsinspektør C. G. Schultz har, foruden restaurering af ruinerne i Gurre og Vitskøl, afsluttet en udgravning af krypten i Vor Frue kirke i Aarhus. Under museumsinspektør Tage E. Christiansens ledelse har Nationalmuseet i sommeren 1955 afsluttet sin deltagelse i udgravningerne i Kirkebø på Færøerne. For bevillinger fra Ny Carlsbergfondet og Dansk-færøsk kulturfond har museet ved arkitekt Curt v. Jessen ladet foretage en fuldstændig nyopmåling af domkirkeruinerne sammesteds. Museumsinspektør Hans Stiesdal har med stud. mag. Mogens Bencard som daglig leder afsluttet den købstadsarkæologiske undersøgelse i Grønnegade 15, Ribe; desuden har inspektøren sammen med dr. phil. Vilh. la Cour afsluttet opmålingen og beskrivelsen af samtlige voldsteder i Thisted amt; ved enkelte af disse voldsteder er foretaget mindre arkæologiske undersøgelser. Magister Olaf Olsen har sammen med museumsinspektør Hans Stiesdal foretaget en udgravning i Stenløse kirke, Frederiksborg amt, samt afsluttet en forberedende udgravning af Fodbygård voldsted, Sorø amt. — 2. afdeling har desuden været rådgivende i en række byplansager, for så vidt angår ældre bydele.

De under Nationalmuseet virkende malere og konservatorer har udført en lang række istandsættelser af historisk kirkeinventar. Restaureringen af dronning Dorotheas slotskapel på Sønderborg vil blive afsluttet i efteråret 1956. Konservator Egmont Lind og hans medhjælper har udført en række kalkmalerirestaureringer, delvis under anvendelse af helt nye metoder; betydeligst er konserveringen af de kunsthistorisk og ikonografisk meget interessante romanske billeder (o. 1175) i Skibet kirkes kor (Vejle amt) og en passionsserie i Gl. Skørping kirke (Ålborg amt) fra slutningen af 1300-årene.

Fredningsarbejdet i forbindelse med fredning af middelalderlige mindesmærker er fortsat i Sønderborg, Aabenraa og Maribo amter.

»Danmarks Kirker« har fortsat udgivelsen af Maribo, Bornholm og Haderslev amter.

Under ledelse af arkitekt H. H. Engquist har »Herregårdsundersøgelserne« fortsat de bygnings-arkæologiske arbejder ved Ballegård, Sandbjerg, Tyrrestrup og Østrupgård.

Nationalmuseets 3. afdeling, Dansk Folkemuseum, i kalenderåret 1955.

Arbejdet i museet. I oktober deltog afdelingen sammen med museets øvrige samlinger i udstillingen »Nyt i Nationalmuseet«. Desuden er rækken af skiftende småudstillinger blevet fortsat med prøver på arbejder

i stråmosaik samt en præsentation af nyerhvervede bondekultursager fra Syditalien.

Med støtte fra Ny Carlsbergfondet er samlingen af danske sølvarbejder og møbler m. v. blevet værdifuldt suppleret, og afdelingen har ligeledes grund til at være taknemmelig for flere gaver fra privat side. Det danske kongehus har deponeret godt 200 genstande fra det 19. årh., der tidligere har haft deres plads i Christian 9.s palæ. Bemærkelsesværdig er endvidere erhvervelsen af en hel urtekrambutik fra Pilestræde, indrettet 1901, og et gyldenlæderværksted fra Amaliegade, begge København. Fra samme bys handskemagerlav stammer nogle sager af tin, hvoriblandt en velkomst dateret 1604. Samlingerne af genstande til belysning af bondekultur og fiskeri har haft en mindre, men meget kærkommen tilvækst, der dog ikke tilstrækkeligt har bødet på disse samlingers mangler. Den komparative samling af europæisk bondekultur har især modtaget tilvækst fra Syditalien, Schweiz og Jugoslavien.

Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser har udsendt en spørge-liste om indsamling af planter og bær.

Undersøgelser i marken. Herregårdsundersøgelserne har omfattet Børglumkloster, Seberkloster og Frederiksdal på Lolland, bondegårdsundersøgelserne Vendsyssel og Thy samt en del af Lolland-Falster. Endvidere er studiet af bondekulturen på Læsø og i det fynske øhav fortsat, hvilket også gælder undersøgelsen af middelalderagrene i Borupris skov og korndyrkningsforsøgene i Draved skov. Afdelingens interesse for europæisk bondekultur har sat spor i endnu en etnologisk undersøgelsesrejse til Kalabrien i Syditalien. Det internationale sekretariat for udforskning af landbrugsredskabernes historie, som har til huse på afdelingen, har påbegyndt en registrering af plove på danske museer.

Der henvises iøvrigt til den mere udførlige beretning for året 1955 i det af afdelingen udsendte tidsskrift »Budstikken« 1956.

Den kongelige Mønt- og Medaillesamling 1955.

Der er i året indkommet 39 fund med ialt 2618 mønter. En del af disse mønter er fremkomne under de udgravninger til varmeanlæg eller restaureringsarbejder, som under Nationalmuseets tilsyn er udført i en række kirker. — Ved udgravning ved Grindsted skole, Kær herred, fandtes på en gammel hustomt en lerpotte med 2141 mønter til en samlet pålydende af 45 daler, de yngste mønter har årstallet 1716.

Ny Carlsbergfondet har ydet bidrag til køb af en drachme fra Lampsakos (ca. 500—470 f. C.) og en romersk quincussis (ca. 250 f. C.).

Iøvrigt henvises til Samlingens sædvanlige årsberetning, der udkommer i Nordisk Numismatisk Årsskrift.

Frilandsmuseet, Nationalmuseets 7. afdeling, 1956.

Der er gjort følgende nyerhvervelser til senere opførelse på museet:

Gården Rotelau i landskabet Eiderstedt i Sydvestslesvig er købt, idet landskonservatoren for Slesvig-Holsten med tilslutning af regeringen i Kiel af hensyn til Frilandsmuseets og den tidligere ejers ønsker har ophævet den på bygningen hvilende fredningsbestemmelse. Gården, som er opført 1653, er af den såkaldte haubergtype, som i 17. århundrede trængte fra Nederlandene nord på og blev særlig typisk for Eiderstedt.

Det er et firlænget, sammenbygget bygningskompleks, hvis stråtag i alle fire sider løber op som en pyramide, således at den overdækkede »gårdsplads« omskæbes til en lade af usædvanlig højde. Bygningen er beliggende på en warf omgivet af kanaler.

Det i slutningen af 18. århundrede opførte stuehus i Søften præstegård ved Aarhus, som er skænket af menighedsrådet, er nu hjembragt til museet. Den må til sin tid suppleres med stalde og lader fra Randers- og Aarhusegnen.

Købstadsmuseet »Den gamle By« i Aarhus har overladt Frilandsmuseet bygningsmaterialerne af den gamle præstegårdslade fra Feldballe, som blev nedrevet for adskillige år siden. Laden er en såkaldt bullade af egetræ af særlig gammel konstruktion.

Købt og hjembragt er ligeledes maskiner m. m. fra Sejlflod Hammerværk i Himmerland, hvor der siden 1844 har været fabrikation af leer og andre landbrugsredskaber.

Tøjhusmuseet, september 1955 til august 1956.

Almindeligt museumsarbejde. Den fuldstændige gennemgang af museets håndskydevåben og den dermed forbundne revision af kartotekskortene er ført videre fra ca. 1670 til ca. 1750. Gennemgang og katalogisering af blanke våben, dansk militær heraldik og telefon-, telegraf- og ingeniørmateriel er fortsat. Der er åbnet en særudstilling af museets ældste danske uniformer.

Nyerhvervelser. Ca. 20 stk. håndskydevåben med adskilligt tilbehør, ca. 200 stk. blanke våben, nogle uniformer og uniformstilbehør samt nogle kanoner. Særlig bemærkelsesværdig er erhvervelsen af en svensk rytteruniform fra Carl XI's tid.

Videnskabeligt arbejde. Museumsinspektør, dr. phil. Arne Hoff har gennemgået skydevåbnene i Rosenborgsamlingen og begyndt indsamling af materiale til en publikation om nyere dansk bøsseværkeri. Museumsinspektør, cand. mag. Finn Askgård har fortsat sine studier over ældre reglementerede danske håndskydevåben og fulden en artikel om de ældste danske modelgeværer. Desuden har 1600-tallets skæfteformer været genstand for en undersøgelse og en artikel. En ordning og bearbejdelse af afdøde kontrolmester S. H. Bangs efterladte arkiv er påbegyndt. Museumsinspektør, dr. phil. Ada Bruhn Hoffmeyer fortsætter sine harniskstudier og har påbegyndt en gennemgang af det kgl. partikulære rustkammer for så vidt angår blanke våben. Hun har gennemgået museer og samlinger i Bruxelles, Anvers og Paris i dette øjemed. I et italiensk tidsskrift har hun fået optaget en afhandling om harnisker og i et belgisk tidsskrift en afhandling om harnisker og gravsten. Sammen med dr. phil. Lis Jacobsen er der udsendt Pakkenelikehjelmene og desuden arbejdet med islamiske sværd fra middelalderen. Museumsinspektør, cand. mag. Egon Eriksen har skrevet om Frederiksværk 1756—1956. Dette arbejde er udgivet som jubilæumsskrift af De forenede Jernstøberier A/S i maj 1956. Museumsinspektør, dr. phil. Martin Ellehauge har fortsat med udarbejdelsen af manuskript om dansk uniformshistorie, og har ydet assistance i form af videnskabelige undersøgelser til 10. regiments fanehistorie.

Konservering. Den almindelige konservering er fortsat i alle 4 afdelinger. Konserveringsforsøgene med havopfiskede jernkanoner foregår

stadig. Faner er konserveret for Saxkøbing og for baroniet Holckenhavn. Endvidere er konserveret en uniform fra ca. 1800 for Hærmuseet i Leiden.

Konsulentvirksomhed. En mængde spørgsmål er besvaret, ligesom mange indsendte genstande er bedømt i årets løb. Der er givet vejledning af forskellig art til teatre og filmsselskaber som sædvanligt.

Forhistorisk Museum, Århus, 1955—56.

Museets medarbejdere har foruden en række mindre undersøgelser over hele Jylland foretaget udgravninger af stenkiste ved Holbækgård, dysse ved Mjesing, jernaldergrave ved Le, stenalders enkeltgrave ved Grund, mellemneolitiske kulturlag og køkkenmødding ved Fannerup, samt prøvegravning i voldsted ved Amaliegård skov, Hornslet, der viste sig at stamme fra 13. årh. Endvidere er de tidligere års store udgravninger fortsat: 1) Våbenofferfundene i Illerup ådal ved museumsinspektør Harald Andersen, 2) Megalithbygden ved Tustrup på Norddjursland ved museumsinspektør Poul Kjærum, 3) Templer fra 3. årt., oldtidsby og palæolitiske bopladser på Bahrain i Den persiske Havbugt under ledelse af professor, dr. P. V. Glob og med deltagelse af museumsassistent T. G. Bibby, universitetsadjunkt Kristian Jeppesen, docent Mogens Krustrup, museumsinspektør Harald Andersen og museumsassistent Peder Mortensen. Undersøgelser er desuden under forberedelse på Arabiens fastland, hvor palæolitiske bopladser er fundet under rekognoscering på Qatar-halvøen.

Købstadmuseet »Den gamle By«, Århus, kalenderåret 1955.

Den fra Arbejdernes Fællesbageri A/S, Viborg, som gave modtagne bygning L.Sct. Hansgade 17, er blevet nedtaget og genopførelsen i museet påbegyndt.

I anledning af den nordiske gravørkongres i august har museet vist en særudstilling over fagets historie, og det har med et fyldigt materiale deltaget i udstillingen »Lys og varme gennem tiderne« på Århus rådhus, der blev åbnet for at fejre 100 års jubilæet for byens gasværk. I museets posthus, der var åbnet for drift i sommertiden, var der i denne periode en særudstilling til belysning af julemærkets historie.

Af nyerhvervelserne kan her kun ganske enkelte omtales. Som testamenterisk gave har museet modtaget malerier og andet indbo fra familien Gersdorff; af andre gaver kan fremhæves 2 standure af Otto Arboe (1719—73), et handskemagerværksted m. m.

Friluftsscenen har spillet »Pernilles korte Frøiken-Stand«.

Museets personale er blevet forøget med cand. mag. Gunner Rasmussen.

For andre enkeltheder skal der henvises til museets årbog 1955, s. 5—14.

Det kongelige Bibliotek, finansåret 1955—56.

Biblioteket arrangerede i 1955/56 i sine egne lokaler 12 udstillinger, hvoraf kan nævnes følgende: I forbindelse med Blicher-Selskabet afholdtes en Blicher-udstilling og samtidig med den store britiske udstilling udstillingen »Engelsk bogkunst gennem 1000 år«. 100-årsdagen for Søren Kierkegaards død mindedes ved en stort anlagt udstilling, der åbnedes den 27. oktober ved en højtidelighed, hvor bl. a. undervisningsminister Bomholt talte. Til udstillingen, hvortil en række private havde stillet

supplerende materiale til rådighed, udarbejdedes en udførlig, illustreret katalog, hvis trykning blev bekostet af det Gyldendalske Forlag. I november afholdtes en mindeudstilling for den polske nationaldigter Adam Mickiewicz, der døde 1855, og senere fulgte en Sigrid Undset-udstilling, en udstilling af uidentificerede portrætter og topografiske billeder fra Kort- og billedafdelingen, udstillingen »Jiddisch i 400 år« og en mindeudstilling i anledning af 2000-årsdagen for Cæsars død.

Biblioteket har desuden arrangeret eller stillet materiale til rådighed for en række udstillinger både herhjemme og i udlandet. Nævnes kan således den Johan Nicolai Madvig-udstilling, der afholdtes i Svaneke i forbindelse med festlighederne i anledning af byens 400 års købstads-jubilæum, og udstillingen »Bøger fra Middelalder og Reformationstid«, der afholdtes i Ålborg Klosters refektorium i samarbejde med Forening for Boghaandværks nordjyske afdeling. Biblioteket har i årenes løb udgivet en række nye postkort med motiver fra bog- og håndskriftsamlingerne.

Håndskriftafdelingen har bl. a. erhvervet følgende:

Fhv. amtsforvalter Arthur Palsbos samling af ca. 10.000 breve og manuskripter af danske og udenlandske forfattere, komponister, kunstnere og politikere. Samlingen vil blive bevaret som en helhed under navnet »Arthur Palsbos Haandskriftsamling«.

Gudmund Schütte: »Liste over ptolemæiske Dubletter og Tripletter samt over episke Navnetydninger«.

H. Friis-Petersen: Skipper i Nakskov Jacob Frederiksen Friis og hans efterkommere. — Gårdmand i Ryslinge Ditlev Falquorsen Friis og hans efterkommere. — En vestlollandsk familie Friis. — Familien Friis fra Stenstrup.

Stambog for Johann Jacob Hermann Kunniger, Flensborg.

Chr. Heilskov: Sigurd Hjalts Efterslægt.

H. Friis-Petersen: Fortegnelse over dimittender fra Blaagaard, Brøndbyvester, Gedved, Kiel, Segeberg og de nedlagte små seminarier og præstegårdsseminariar. — Dimittenderne fra Tønder Seminarium 1788—1880 og Lyngby Seminarium.

Rektor, professor F. C. Olsens papirer.

Papirer vedrørende lærer Rasmus Sørensen.

Adjunkt Hans Øllgaard Linds erindringer og slægtsoptegnelser.

En optegnelsesbog af landmåler Niels Morville.

Kommunelærer, cand. phil. C. F. P. Mortensen og kommunelærer, cand. theol. Carl C. S. Christiansen: Efterretninger om personalet ved Østre Betalingskole 1847—1915.

Stambog for præsten Nicolaus Köndig 1597—1647.

C. F. Willerup: Dagbøger fra felttogene 1848—50 og 1863—64.

Kort- og billedafdelingen. Af den stærkt stigende accession kan nævnes store gaver fra følgende boer: Forfatterne Viggo F. Møller og Harry Søiberg, arkivar Holst Jørgensen, enkefru Prom, baronesse Oluffa Rosenkrantz (gennem Det kgl. Garnisonsbibliotek), dr. med. August Jurisch, frk. Charlotte Winther, entreprenør Einar Kornerup og arkitekt Alexis Prior.

Større gaver fortrinsvis bestående af portrætter er modtaget fra bl. a. arkivar Rudolf Simonis, Stockholm, fru lektor Orloff, Vejle, hr. Knud Zangenberg, fru Vibeke Klein, fhv. gesandt, kammerherre Bernhoft, sygeplejerske Margrethe Fenger, fru Gertrud Rung (ca. 300 billeder, bl. a.

lidet kendte portrætter af Otto Rung, Georg og Edvard Brandes), Anna E. Munch, magister Henning Kehler, grevinde Clara Moltke, Marienborg og fru van der Vliet. Desuden har biblioteket modtaget en del familie billeder fra den Plumske familie (frk. Inge Marie Plum).

Blandt de store køb kan fremhæves: Daguerreotypi af H. C. Andersen fra begyndelsen af 1850'erne købt af overarkivar, dr. theol. Bjørn Kornrup, en stor samling topografiske stereoskopbilleder og to fortegninger til medaillonportrætstik af Chrétien forestillende general Friboe og hustru. Af hoffotograf Marie Paetz's bo er købt en større samling portrætfotografier og af sekretær Laub Ostenfeld's bo bl. a. en række interessante portrættegninger.

Endelig har afdelingen fra A/S Carl Aller modtaget et gammelt billedarkiv på ca. 10.000 portrætter, topografiske og historiske billeder fra de første 30 år af dette århundrede.

Dansk Folkemindesamling, finansåret 1955—56.

Der er modtaget o. 2900 blade originaloptegnelser, indordnet i de voksende samlinger af folkeviser, folkemelodier, folkeæventyr, folkesagn og folketro, rim og lege, ordsprog og gåder, festsik og folkeliv. O. 2400 blade avisudklip er indordnet i de tilsvarende udklipssamlinger. Samlingens bogsamling er forøget med o. 400 bind bøger og 650 hæfter og særtryk; billedsamlingen er forøget med godt 200 fotografier og andre billeder. Også i de sidste to år er DFS. øget med en række selvstændige samlinger, hvoraf de vigtigste er kantor Hans Johansens bornholmske samlinger, især viser, melodier og ordsprog, Jens Peter Dams dansemelodier fra Vendsyssel I—X, telegrafbestyrer Svend Jørgensens store samlinger af spillemandsbøger og dansemelodier. Desuden kulturhistorisk-biografiske samlinger, især gårdejer Niels Jensens fra Lellinge; Niels Hansen Vanges fra Terslev ved Ringsted; forvalter Fr. Vilh. Larsens dagbøger fra Hillerslev i Sydbyn (ti bind i folio); Tobiassen Kragelunds samlinger fra Hunderup, samt de to sønderjyder, gårdejer H. P. Jørgensen i Uge og væver Th. Kaufmann i Bovrup's biografiske samlinger. Desuden den svenske viseforsker Olrogs bidrag til en svensk bibliografi over folkets viser og hans kataloger over svenske visehåndskrifter. Det systematiske katalog over DFS.' mangeartede og lidet overskuelige særsamlinger er forbedret, så de kan blive til nytte for folkemindeforskning, topografi, personalhistorie, musikvidenskab o. s. v. Det påbegyndte landbokartotek er blevet yderligere udbygget, efter at den topografisk ordnede registrant over Tang Kristensens medarbejdere og meddelere er blevet afsluttet. Landbokartoteket består i virkeligheden af en lang række sognekartoteker, ordnet topografisk efter sognenummer, og med de enkelte sedler ordnet alfabetisk inden for sognet. Dette landbokartotek, som er tænkt som en håndsrækning til topografen og personalhistorikeren, har til hovedformål at tjene som et kommentarstof for folkemindelitteraturen og de utrykte folkemindesoptegnelser. Også de mange andre systematiske samlinger er i årets løb blevet udvidet og forbedret.

Arbejdet med udarbejdelsen af en dansk æventyrregistrant og æventyrkommentar har været fortsat, ligesom man har foretaget forarbejder til kommende spørgehæfter og gennem tidsskriftet »Folkeminder«, som foreningen »Danmarks Folkeminder« er begyndt at udsende, har søgt at stimulere indsamlingsarbejdet.

Professor, dr. phil. Nils Schiørring, der siden 1953 har været knyttet til Dansk Folkemindesamling som musikvidenskabelig konsulent, har bl. a. påbegyndt aflæsning og overspilning til bånd af de i Dansk Folkemindesamling værende fonografvalser, ligesom stud. mag. Bente Trærup Larsen under et studieophold i Jugoslavien har optaget et rigt folkemelodisk stof til Samlingen. Arbejdet med dansk versregistrant, der udføres for midler stillet til rådighed af Videnskabsfonden, har været fortsat efter den af professor Arthur Arnholtz udarbejdede plan, og man har registreret endnu store dele af dansk digtning i det 18. århundrede. Iøvrigt kan der henvises til professor Schiørrings artikel: »De seneste Aars Tilvækst af Folkeviser og folkelig Dansemusik i Dansk Folkemindesamling« i »Folkeminder«, hæfte 1, 1955.

Foreningen »Danmarks Folkeminder«, 1955.

Foreningen har i 1955 foruden den sædvanlige publikation, i år Charles Haugbøll's »Børster«, udgivet et lille hæfte »Folkeminder«, redigeret af H. P. Hansen, Herning, og L. Bødker, Dansk Folkemindesamling, hvorved man vil forsøge at stimulere indsamlingen af folkeminder, dels ved at trykke enkelte optegnelser af ældre og nyere dato, dels ved i forbindelse med dem at stille særlige spørgsmål til læserne.

Stednavneudvalget, 1. september 1955—30. juni 1956.

Publikationer. Arbejdet med manuskriptet til Svendborg Amts Stednavne, Stednavne i Galten og Rougsø Herreder og Stednavne i Århus og Skanderborg Amter er blevet fortsat og en del sat og korrekturlæst. En del af manuskriptet til Svendborg Amts Naturnavne er til sætning.

Optegnelser. Der er indtil nu optegnet stednavne i Klinte og Grindløse sogne (Skam herred), N.-Sandager, Melby og Sørslev sogne (Skovby herred) og Bogense kbst. af mag. art. John Kousgård Sørensen, i Strib-Røjleskov, Kavslunde, Gamborg sogne, Middelfart købstads landdistrikt (Vends herred) og Middelfart kbst. af cand. mag. Gerd Kjellerup, samt i Bregninge sogn (Skiplinge herred) af stud. mag. Bodil Olsen.

Samlingen af *indberetninger* er forøget med en indberetning fra Anholt af Rasmus Pedersen, Anholt by og een fra Emborg i Rye sogn af førstelærer Harald Nielsen.

Rigsarkivet, september 1955—juli 1956.

I lighed med tidligere har Rigsarkivet i dette beretningsår arrangeret en udstilling, der var særligt beregnet for skoleelever. Den kaldtes »martsdagene 1848«, og der fremlagdes en række dokumenter, som illustrerede det voksende krav om en fri forfatning i Christian VIII's senere år, februarrevolutionens virkninger, uroen i hertugdømmerne og de første kampe under treårskrigen. Til vejledning for de lærere, der med deres klasser besøgte udstillingen, var der fremstillet en duplikeret vejledning, udarbejdet af udstillingens arrangør, arkivar Jens Holmgaard.

Rigsarkivet har tidligere arrangeret udstillinger af udvalgte dokumenter, både i København og i provinsen. I maj og juni i indeværende år forsøgte noget nyt i denne retning, idet der på initiativ af Nyborg turistforening og i samarbejde med Nationalmuseet og Det kongelige Bibliotek arrangeredes en udstilling på Nyborg slot af de få bevarede

akter fra Danehofferne i Nyborg og af andet kildemateriale til belysning af Nyborg bys almindelige historie i middelalderen. Et udførligt katalog var udarbejdet af udstillingens arrangør, arkivar Henry Bruun, og udstillingen kunne glæde sig såvel ved en god presseomtale som et pænt besøg.

Afleveringer. Foruden de regelmæssige afleveringer fra ministerierne har Rigsarkivet modtaget et par større afleveringer andetsteds fra. Fra Direktoratet for Patent- og Varemærkevæsenet dattes sager om eneretsbevillinger og patenter 1864—97, der sandsynligvis kan blive af betydning for studiet af industriens og håndværkets udvikling her i landet. Fra Folketingets Bureau har man modtaget de fotokopier af officielle tyske dokumenter, der blev anvendt af den såkaldte parlamentariske kommission til undersøgelse af besættelsen 1940 og besættelsesårene. Kopierne falder i tre hovedgrupper, nemlig, 1: kopier af dokumenter, der fremlagdes for domstolen under den store krigsforbryderproces i Nürnberg, 2: dokumenter fra tyske militære arkiver, der siden Tysklands kapitulation har været opbevaret i Washington, og 3: dokumenter fra Auswärtiges Amts arkiv 1940—45, heriblandt mange kopier af arkivalier fra det tyske gesandtskab i København. Herudover findes der mindre samlinger af dokumentkopier fra bl. a. Himmlers Reichssicherheitsamt. Disse kopier vil blive indordnet i de store samlinger af tyske dokumenter, som Rigsarkivet tidligere er kommet i besiddelse af, og som har været omtalt i foregående beretninger.

Fra modstandsbevægelsen er der yderligere indgået en del arkivalier, således fra region II og fra redaktør Leif Gundel, der under krigen arbejdede for Det danske Råd i London. Desuden er der blevet afleveret beretninger fra medlemmer af modstandsbevægelsen på Lolland-Falster. I denne sammenhæng kan det også nævnes, at man fra den danske ambassadør i Stockholm har modtaget arkivalierne fra dennes flygtningekontor. Da man tillige har modtaget en del papirer om de illegale ruter til Sverige, har man efterhånden et godt materiale til belysning af også denne side af modstandsbevægelsen.

Fra private har Rigsarkivet modtaget et antal større og mindre arkiver. Man kan således nævne fhv. udenrigsminister, dr. phil. Laust Moltesens omfattende arkiv, der indeholder vigtige breve og optegnelser til belysning af Danmarks nyere politiske historie.

Ordnings- og udgiverarbejder. Af de ordningsarbejder — udover indordningen af de ministerielle afleveringer —, der er bragt til afslutning siden sidste beretning, skal nævnes kong Frederik VII's arkiv, de sønderjyske fyrstearkiver fra det tidligere Gemeinschaftliches Archiv, hvoraf tillige bl. a. er udskilt et stort antal dokumenter vedrørende Frederik I's og Christian III's forhold til Christian II, som danner et modstykke til dokumenterne i München-arkivet, samt kammerherre Carl Berlings og redaktør C. Willemoës' arkiver.

I Rigsarkivets skriftserier er udkommet et nyt bind af »Kronens Skøder«, udgivet af fhv. arkivar S. Nygård, omfattende tidsrummet 1731—65, samt »Centraladministrationens afleveringer til Rigsarkivet 1921—45« ved arkivar C. Rise Hansen. Det bringer en summarisk oversigt over de 27.938 protokoller og 81.390 aktpakker, tilsammen på ca. 10.700 hyldemeter, der i det nævnte tidsrum er indgået til arkivet. Oversigten er beregnet på at være en hjælp såvel for nutidens administration

som for fremtidige forskere, der ønsker at danne sig et skøn over kilde-materialet. Endelig kan man i august vente udsendt et nyt bind af »Statsrådets Forhandlinger«, omfattende tiden 16. november 1848—30. august 1850.

Konserveringsarbejde. I oktober fik Rigsarkivet et længe næret ønske opfyldt, idet der oprettedes en særlig konserveringsafdeling i Rigsarkivets bygning. Dens leder, konservator Niels Gärtig, påbegyndte straks derefter en gennemgang af de middelalderlige pergamenter, af hvilke mange er angrebet af svamp, især seglene. Adskillige af disse ville snart være smuldret hen, hvis der ikke nu var blevet grebet ind. Gärtig har tillige eksperimenteret en del med afstøbninger af segl, og arkivet vil for fremtiden kunne påtage sig at levere sådanne afstøbninger, når seglenes tilstand tillader det.

Landsarkivet for Sjælland m. m., kalenderåret 1955.

Antallet af besøgende på læsesalen var 4373 (1954: 4737), og der blev til brug for dem fremtaget 34012 bd., pkr. og læg (1954: 32730).

De i årets løb modtagne afleveringer og gaver udgjorde 605 bd., 705 pkr., 14 læg, svarende til ca. 80 hyldemeter (1954: 390 hyldemeter). I modsætning til det foregående år har der i 1955 ikke fundet meget store afleveringer sted. Det drejer sig om efterleveringer fra dommerne i Præstø, Hillerød og Bregentved-Gisselfeld birk. Politimesteren i Køge har afleveret politiforvaltningsarkivalier 1834—1919. Via Københavns Stadsarkiv modtoges liber daticus for sognepræsten ved Trinitatis kirke i København (1738—1858). Af Direktoratet for Matrikulsvæsenet modtoges 147 bd. 10 pkr. sogneprotokoller (afskrifter). Af gaverne kan fremhæves Ringsebølle sogneråds forhandlingsprotokol 1841—99 (ved baron R. Bertouch-Lehn).

Ordningsarbejdet er fortsat efter samme linjer som i de foregående år. Af større arkiver der er genstand for ordningsarbejde kan nævnes Holbæk amts arkiv, Sjællands bispearkiv, Store-Heddinge byfogedarkiv samt Stevns-Faxe herreders arkiv og i forbindelse hermed Gjorslev godsarkiv. Det i tidligere år påbegyndte arbejde med at samle privatarkivalier i en særlig afdeling ved udskillelse fra officielle arkivfonds fortsættes. Således er i 1955 handelskorrespondance hidrørende fra den kalundborgske borgmester Christoffer Faaborgs († ca. 1582) arkiv udskilt af Kalundborg rådstuearkiv. — Udarbejdelsen af navneregistre til skifte-, fæste- og borgerskabsprotokoller er fortsat, ligesom man i 1955 har påbegyndt arbejdet med alfabetiske registre til de fra Sjællands stiftamt afleverede executorboer og med at lave et hovedskifteregister, d. v. s.: navneregister i een alfabetisk række for hele det sjællandske landsarkivs område.

Landsarkivet for Fyn, 31. juli 1955—3. juli 1956.

Benyttelse. Landsarkivet har i kalenderåret 1955 haft et besøg på 2.340 (1954: 2.150), og der er på læsesalen benyttet 16.784 bind og pakker arkivalier (1954: 13.604).

Afleveringer. Der er modtaget en række normale afleveringer fra dommere og andre embedsmænd. — Odense skolevæsen har afleveret en række protokoller og dokumenter vedrørende byens offentlige og private skolevæsen 1804—1918, deriblandt en pakke lærerbiografier;

biografierne vil dog ikke foreløbig kunne gøres almindeligt tilgængelige. — Gennem Fåborg byhistoriske arkiv er afleveret 109 bind og 5 pakker vedrørende Fåborg havn og skolevæsen m. m. 1749—1933.

Deposita. Hofjægermester H. Iuel, Lundsgaard, har deponeret en del godsarkivalier, især fra det 19. århundrede. — Fyns stifts lægeforening har deponeret sit arkiv fra 1882—1953.

Gaver. Fra apotheker Strøyberg, Assens: Dokumenter vedr. Assens apotek og dets ejere 1757—1898. — Fra politimester Woll, Kerteminde: Oplysn. om Kerteminde-slægterne Martinussen og Mohr, 1 bd. — Fra fru Anna Myrhøj, Kalundborg: Slægten Kastrup, 2 bd.

Ordnings- og registreringsarbejder. Arbejdet med samordning og omregistrering af retsbetjentenes arkiver er fortsat. I årets løb er følgende blevet færdige: Skovby herredsfogeds arkiv. Bogense byfogeds arkiv samt Bogense magistrats arkiv før 1869. — Arbejdet med gennemgang og delvis omordning og omregistrering af godsarkiverne fortsættes. — Der er udskrevet sedler på viede og døde i Odense og Svendborg før 1891 samt viede og døde i Nyborg, Fåborg, Assens, Rudkøbing og Bogense før 1814. Af disse er sedlerne for Odense og Svendborg ordnet alfabetisk. De øvrige henligger endnu i kronologisk orden. Registraturerne vil kun ganske undtagelsesvis kunne stilles til publikums benyttelse, før de er renskrevet i protokoller. Dette arbejde er påbegyndt for Odenses vedkommende. — Et systematisk katalog over Karen Brahes håndskriftsamling er udarbejdet og vil udkomme i trykken i efteråret 1956.

Landsarkivet for Nørrejylland, 1955.

Landsarkivet har i 1955 haft et besøg på 2.880 (1954: 3.085), og der er på læsesalen benyttet 28.928 bind og pakker arkivalier. Af afleveringer har landsarkivet bl. a. modtaget de resterende præstearkiver i Ålborg stift til ca. 1920, og arkivalier fra Randers kommune samt byarkiverne fra Nykøbing M., Fredericia og Hobro til ca. 1900. Endvidere er indkommet: Arkivalier vedrørende Viborg fængselselskab (fra Viborg byhistoriske Arkiv), afdøde amtslæge Kjærs slægtsoptegnelser (fra fru Kjær), optegnelser om kirkernes hellige kar i Vejle amt (fra amtsforvalter Jørgen Swane, Vejle), højskoleforstander Rasmus Vinds efterladte papirer (fra lærer Erik Vind, Esbjerg), Anders Hjorths rejsebeskrivelse 1881 (fra ingeniør Stenild Hjorth, Frederiksberg), forhandlingsprotokol for Venstres samvirkende vælgerforeninger i Løvel-kredsen (fra Viborg byhistoriske Arkiv), arkivalier vedrørende Åstrup gods (fra lærer P. Christensen, Hjerring), kgl. skøde vedrørende Vejle mølle 1699 (fra Vejle museum).

I årets løb er størstedelen af de nyafleverede arkivalier blevet ordnet og registreret. Registreringen af bispearkiverne skrider godt frem og forventes afsluttet i løbet af 1957.

I spørgsmålet om den nye arkivbygning er intet væsentligt sket.

Landsarkivet har længe ønsket at få indrettet et bogbinderi- og konserveringsværksted for på effektiv måde at kunne tage kampen op mod den stadig fremadskridende ødelæggelse af arkivalierne. Trods den skæbnesvangre konserveringstilstand, hvori en betydelig del af arkivalierne befinder sig, har de nu indledte forhandlinger ikke ført til noget resultat. I årets løb er der blevet installeret hustelefon på kontorer og i magasin.

I december afsluttedes udarbejdelsen af en »Håndbog for landsarkivet«, som nu er blevet duplikeret. Den indeholder bl. a. en efter embeder ordnet oversigt over bestemmelser om aflevering og kassation samt skemaer for de enkelte arkivers opstilling.

Landsarkivet for de sønderjyske landsdele, 1. august 1955—30. juni 1956.

Landsarkivet har modtaget protokoller fra Det blandede distrikts landboforening 1854—1954, sager fra Døstrup sogns læseforening 1838—1851, fra Den nordslesvigske brandforsikringsforening for bygninger 1878—1935 og fra Brede sogns elektricitetsværk 1919—51. Dele af dagbladet »Hejmdal«s arkiv er afleveret til landsarkivet, ligeledes afdøde pastor N. A. Jensens efterlavede papirer. Sønderjysk valutaråds arkiv er nu anbragt i landsarkivet.

Udarbejdelsen af registre til kirkebøger og personregistre fortsættes. Registret til Tønder bys personregistre er nu færdigt, det til Sønderborg bys personregistre er ved at blive renskrevet, ligeledes til Løgumkloster og Gram personregistre. Register til Løgumkloster kirkebøger er udarbejdet, men ikke renskrevet. Register til Haderslev personregistre og Højer kirkebøger er under udarbejdelse. Ligeledes er registre til Slogs herreds kontraktprotokoller under udarbejdelse. Der er udarbejdet navneregistre til de fra Gråsten retskreds modtagne grundbøger, til »Inventarium« 1709 for Åbenrå og til fæstebreve fra Løgumkloster amt.

Omordningen af Gram godsarkiv nærmer sig sin afslutning. Den nordslesvigske vælgerforenings arkiv er ordnet. Møllerne i Brøns Lydik og Aage Jacobsens, redaktør Bogensees og folketingsmand Chr. Ernst Christensens privatarkiver er ordnede, og der er udarbejdet brevskriverlister til dem. Disse arkiver er ikke almindeligt tilgængelige.

Erhvervsarkivet, Århus, 1. september 1955—1. september 1956.

Erhvervsarkivets tilvækst i det forløbne år andrager ca. 3.000 bind og pakker. Heraf udgøres godt halvdelen af rederiet og mæglerfirmaet C. K. Hansen, København, der har benyttet sit 100-års jubilæum til den omfattende aflevering. Samlingen, der dækker årene 1856—1932, er den hidtil største, der er indgået fra shipping-branchen; den rummer sager fra firmaets klarerings-, befragtnings- og kulafdelinger.

Fra det i 1941 nedlagte bryggeri »Skandia«, Nørresundby, er modtaget et arkiv, der i mange henseender er repræsentativt for denne branche. Firmaet er grundlagt i 1855; men arkivet rummer sager fra forgængere tilbage til ca. 1820.

Der har i nogle år været stilstand i afleveringerne fra de større købmandsgårde. Det forløbne kan dog mønstre to, begge fra Fyn, nemlig C. Hansen, Bogense, (1900—51) og A/S J. J. Larsen, Fåborg, (1860—1945). Det sidstnævnte belyser navnlig kornhandel og skibsfart, enkelte papirer vedrørende skibene er afleveret til Fåborg byhistoriske arkiv.

Også for apotekerarkivernes vedkommende er antallet to: Frijsenborg apotek, Hammel (1891—1946) og Assens apotek (1904—1942), med hvilket i øvrigt fulgte sager fra købmandsfirmaet S. Hannibals enke (1852—1865) og Hjælpekassen for håndværkere i Assens (1850—73). Fra Hannibals havde man i forvejen enkelte papirer indgået sammen med arkivet fra N. M. & F. Plum.

Der er modtaget et enkelt større håndværkerarkiv: Murermester J. P.

Pedersen, Århus, (1905—51). I tilknytning til denne gruppe kan også nævnes den nu ophørte »Byggefagenes landspropaganda for sæsonudjævning« (1951—56).

I tilknytning til tidligere afleveringer er indgået mindre ting til arkiverne fra Industriforeningen i København og Fåborg jernstøberi og maskinfabrik (1913—29). A/S Maskinfabrikken »Titan«, København, har afleveret sit brevarkiv for 1949.

Af fallit- og dødsboer kan året opvise ret store samlinger fra dommerembederne i Randers, Præstø, Stege, Roskilde, Lejre herred og Ramsø-Tune herreder.

Håndbibliotekets bogbestand er forøget med 765 bind. Heri indgår blandt andet en betydelig samling jubilæumsskrifter skænket af postmester C. Klitgaard, Hjørring, og en samling økonomisk og socialhistorisk litteratur, der er købt af arvingerne efter grosserer A. Peschcke Køedt. Værdifulde gaver er også modtaget fra Det kongelige Bibliotek.

I forbindelse med de løbende ordninger og registreringer er udarbejdet en oversigt over fremlagte sager i arkivet fra Det kongelige danske landhusholdningsselskab. Oversigten er en væsentlig lettelse for benyttelsen.

Arkivets årsskrift »Erhvervshistorisk årbog« indeholdt i 1955 fire afhandlinger og kildepublikationer: Bibliotekar, cand. mag. Poul Ene-mark: Adelig studehandel i 16. århundrede; professor, dr. phil. Troels Fink: Økonomisk debat i Slesvig og Holsten mellem 1773 og 1807; arkivar, cand. mag. Finn H. Lauridsen: En sjællandsk kornkøbmand. Af Agent H. H. Schous levned og optegnelser. Den sidste rummer den kendte Slagelse-købmands optegnelser om sin kornhandel over årene 1831—51, således som de er forefunden i det af familien afleverede arkiv. Årbogen afsluttes af arkivar, mag. art. Vagn Dybdahl, der i »Om jubilæumsskrifter«, dels giver en kritisk anmeldelse af Ulf Kjær Hansen: Danske jubilæumsskrifter. En bibliografi og et forsøg på en vurdering, 1955, dels fremsætter principielle betragtninger over karakteren af denne specielle litteratur.

Til den afgående formand for Århus universitets bestyrelse, landsrets-sagfører C. Holst Knudsens 70-årsdag den 28. maj 1956 udsendte arkivet bogen »Sagførere i Århus«, der tilegnedes Holst-Knudsen som tak for betydningsfuld støtte til Erhvervsarkivet. Bogen falder i to afsnit: 1. En historisk og statistisk behandling af det århusianske sagførerkorps's udvikling, sammensætning og indsats til 1919. Råmaterialet hertil er hentet i H. Hjorth-Nielsens værdifulde prokurator- og sagførerstater. 2. En række breve over årene 1848—64 hidrørende fra arkivet efter politikeren, overretsprokurator og senere stiftamtmand Christian Dahl til Moesgård. Brevene er fra århusianske prokuratorer i det pågældende tidsrum og belyser både deres arbejde og deres almindelige placering i provinshyens liv.

Københavns Stadsarkiv, kalenderåret 1955.

I kalenderåret 1955 afleveredes til stadsarkivet fra de kommunale institutioner 368 bind og 1.671 pakker arkivalier samt 6.983 bind og 110 pakker tryksager. Som gaver og deposita fra forskellige institutioner og personer er modtaget 33 bind og 8 pakker. Ved publikationsudveksling med arkiver og biblioteker m. v. i ind- og udland samt andre boganskaffelser er arkivets håndbogsamling forøget med 353 bind og hefter.

Antallet af ekspeditioner til magistraten udgjorde 5.522 stk. journalsager, 660 stk. protokoller, regnskaber m. v., samt 1.053 stk. tryksager. Fra magistraten tilbageleveredes til indsætning 5.273 stk. journalsager og 674 stk. protokoller m. v.

Arkivets fonds benyttedes af 2.002 besøgende, til hvem der ekspederedes ialt 11.346 stk. arkivalier m. v. For offentlige institutioner og private personer i ind- og udland foretoges 47 mere omfattende historiske undersøgelser, hvortil anvendtes ialt 695 stk. arkivalier m. v.

Af tidsskriftet »Historiske meddelelser om København« udsendtes 4. række IV. bind 4.—8. hefte.

For offentlige institutioner og private personer udførtes af stadsarkivets fotografiske atelier 8.526 mikrofotograferinger, 7.607 andre fotografiske arbejder, samt assisteredes ved 25 lysbilledforevisninger.

Frederiksberg Stadsarkiv, finansåret 1955—56.

Frederiksberg Stadsarkiv blev oprettet i 1953 samtidig med indvielsen af det nye rådhus. Tidligere havde kommunens arkivalier været spredt over hele kommunen, idet hvert kontor havde sit arkiv. Med undtagelse af arkivet på Frederiksberg Hospital er nu alle de til den kommunale forvaltning hørende arkiver samlet på arkivets godt 3000 løbende hylde-meter.

I tiden fra 1. april 1955 til 31. marts 1956 har der fra Stadsarkivet været foretaget 3.791 egentlige udlån, dels til den kommunale forvaltning, dels til andre offentlige myndigheder. Af øvrige expeditioner (oplysninger o. lign.) har antallet været 4.230, medens arkivet har haft 1.261 besøg. Der er i årets løb sket en tilgang af arkivalier på ialt 12.860 stk. (enkelt-sager, bind og pakker).

I begyndelsen af 1955 påbegyndtes som beskæftigelsesforanstaltning med støtte af Økonomi- og arbejdsministeriet udarbejdelsen af et personregister, omfattende alle frederiksbergske borgere fra 1868 til 1923. Dette arbejde sker på grundlag af de for nævnte tidsrum bevarede skatte- og mandtalslister.

De danske Kongers kronologiske Samling på Rosenborg, 1954—56.

I de siden sidste beretning fra Rosenborg forløbne to år har samlingen modtaget enkelte nyerhvervelser, hvoraf to særlig fremstående skal omtales. Den første var en testamentarisk gave fra den i 1955 afdøde prinsesse Louise Handjeri f. komtesse af Nør, omfattende forskellige smykker, der tildels har tilhørt dronning Caroline Mathilde, prinsessens tipoldemoder. Prinsessen havde tillige som gave overladt samlingen betydningsfulde arvesmykker af samme oprindelse. I 1956 skænkede Ny Carlsbergfondet samlingen et souvenirretui af guld, udført af Frederik (II) Fabritius, med indfattede miniaturportrætter af arveprins Frederik og hans gemalinde, udført af Cornelius Høyer — et stykke af høj kvalitet med velafhjemlet proveniens fra den kongelige familie og derfor en usædvanlig værdifuld forøgelse for Rosenborgs pretiosasamling.

Den i flere år forberedte publikation af de kongelige våben på Rosenborg udsendtes i begyndelsen af 1956 (Arne Hoff, H. D. Schepelern & Gudmund Boesen: Royal Arms at Rosenborg. 224 s., 93 pl.). Bogen er udgivet af Rosenborgsamlingen i samarbejde med Våbenhistorisk Selskab. I forbindelse med arbejdet på denne publikation afholdtes i påsken

1955 en udstilling »Kongelige Pragtvåben«. I påsken 1956 blev der i anledning af den omtalte testamentariske gave fra prinsesse Handjeri holdt en udstilling af samtlige de fra prinsessen ved forskellige lejligheder modtagne gaver.

På slottets tekstilkonserveringsatelier er foruden tekstiler fra enkelte andre museer og privatsamlinger istandsat flere af samlingens egne dragter og nogle vævede betræk fra 18. årh., ligesom arbejdet med riddersalens gobeliner er fortsat. Nationalmuseets konserveringsanstalt (3. afd.) har for Rosenborgsamlingen bl. a. løst en meget vanskelig opgave ved istandsættelsen af et af de sjældne kunstmarmorborde fra det 17. århundredes midte, hvis plade var sprængt ved de indlagte jerndrageres forrustning.

Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg, 1955—56.

Af vigtige nyerhvervelser kan nævnes: en original ibenholts-jakobsstav fra 1757; et velholdt eksemplar af Fleurieus statelige søkortværk »Neptune du Cattéat et de la Mer Baltique«, bestående af 70 meget skønne blade, stukket 1809, men kun udkommet i 30 eksemplarer; model af en færøsk »ottemandsfarer«; model af statsisbryderen »Elbjørn« (deponeret); model af gastankskibet »Rasmus Tholstrup« (A/S Kosangas); en kopi af et brudstykke af en pejlskive fra vikingetiden, fundet på Grønland, samt kapt. C. V. Sølvørs rekonstruktion af denne; en kardusæske med låg fra det 1808 strandede engelske orlogsskib »Crescent«; et frisisk flisebillede (4×5 fliser) fra 1700'erne, forestillende fregat »Louwiza«; et maleri af Peter Cramer (?), visende en dansk eskadre, der ises ud af Københavns havn 1770 for at gå til Algier; et maleri af Michael Ancher: Fiskere drager våd; en række skibsportrætter, hvoraf fremhæves: fregat »Elisabeth Maria« af Bergen (o. 1800), brig »Anna Sophia« af Bergen (1806), brig »Dania« af København (1827), skonnertbrig »Ann & Biene« af Flensborg (1832), samt en række farvelagte tegninger og malerier af Dansk-russisk Dampskibsselskabs skibe. — Endvidere er erhvervet forskelligt arkivmateriale, logbøger, nautiske instrumenter, skibstømmer- og sejlmagerredskaber, husflidsmodeller og sømandsfajance.

Museets bibliotek er vokset med 474 bind. Der er katalogiseret 178 museumsgenstande og 806 fotos. Den systematiske udskrivning af arkivmateriale, lånt fra forskellige arkiver i kongeriget og hertugdømmerne, er fortsat, bl. a. til belysning af skibsbyggeriet i Altona og Eckernförde i 1700'erne. Skibslister fra København i 1700'erne er udskrevet på kort og materialet samlet i Søhistorisk kildeindeks. — Museets konservator har bygget en model i 1:24 af tværskibssektion af m/t »Danmark« (bygg. 1931) og er ved at fuldføre en model i 1:100 af Rs. Møllers træskibsværft i Fåborg omkr. 1870.

1. august 1955 passerede museet sit 40 års jubilæum.

Besøgstallet var 68.899, deraf 13.439 gratis. — De nye magasinrum i Kronborgs sydfløj er under indretning.

Museet har udsendt sin årbog 1956.

Det danske Sprog- og Litteraturselskab, finansårene 1954/55 og 1955/56.

Selskabet har udsendt følgende skrifter: Danmarks gamle Landskabslove, Jydske Lov, Knud Mikkelsens Glosser og Thords Artikler, tillæg

IV, 2, udgivet af Erik Buus (fortsættes). Ordbog over det danske Sprog XXVII. Breve fra og til Adam Oehlenschläger III, udgivet af D. Preisz. Diplomatarium Danicum, 2. række, 7. bind (1313—17), udgivet af Franz Blatt og Kåre Olsen. Danmarks Riges Breve, 2. række, 7. bind, udgivet under ledelse af Franz Blatt, udarbejdet af Kåre Olsen. Danmarks gamle Købstadlovgivning, III, Sjælland og øerne, udgivet af Erik Kroman og for de plattyske teksters vedkommende af Peter Jørgensen. Corpus Philosophorum Danicorum medii aevi, I-II (Johannis Daci opera), udgivet af Alfred Otto (afsluttes i 6 bind).

Med udsendelsen af bind XXVII er Ordbog over det danske Sprog, hvis første bind udkom 1918, afsluttet. Der vil dog i indeværende år blive udsendt et samlet forkortelseshæfte til ordbogen.

Af Diplomatarium Danicum og Danmarks Riges Breve, 2. række, mangler derefter kun bind 12 (1337—39, samt udaterede breve). Det næste hæfte af amts- og landsdelsudgaven af Danmarks Riges Breve er under udarbejdelse.

Fra selskabets øvrige virksomhed kan det meddeles, at der samles materiale dels til en Ordbog over det ældre danske sprog (foreløbig tiden indtil 1515) og til en supplementssamling til Ordbog over det danske Sprog. I samarbejde med Grundtvig-selskabet af 8. september 1947 foretages en fuldstændig registrering af N. F. S. Grundtvigs efterladte papirer.

Udvalget for udgivelse af kilder til landbefolkningens historie, 1955—56.

Udvalget har siden sidste beretning i »Fortid og Nutid« fortsat udgivelsen af Ældre danske Tingbøger. Af Herlufsholm birks tingbøger 1616—19, 1630—33 er udsendt 2.—3. hæfte af bindet for 1630—33, 4. hæfte ventes udsendt i løbet af 1956; af Skast herreds tingbøger 1636—40 er udsendt 3 hæfter af bindet for 1637, som ventes afsluttet inden årets udgang; af Åsum herreds tingbøger 1640—48 vil første bind (1640—43) blive afsluttet og 2 hæfter af det følgende bind udsendt. Af den i forrige beretning omtalte 4. række: Sokkelund herreds tingbøger 1621—22, 1625—30, der bekostes af de storkøbenhavnske kommuner, er udsendt 3 hæfter, og endnu 2 kan ventes i indeværende år.

Arbejdet med Sjællands stifts landebog 1567, hvortil er modtaget en supplerende bevilling på 1000 kr. af Den Hielmstjerne-Rosencroneske stiftelse, er afsluttet, og udgaven udsendt i august 1956.

Afskrivningen af kirkebøgerne fra Sørbymagle-Kirkerup og Vonsild sogne er fortsat.

Ved siden af tingbogsudgaverne har udvalget siden sommeren 1955 i særlig grad samlet sig om arbejdet med registrering af adkomstdokumenter på dansk landgods i tiden 1513—59. Til denne centrale opgave har man hidtil modtaget bevillinger på ca. 17.000 kr., overvejende fra en række private virksomheder og institutioner. Foruden lederen, stadsarkivar, dr. phil. Sigurd Jensen har bl. a. cand. mag. Erik Ulsig, stud. mag. Leif Tolstrup og stud. mag. Grethe Madsen været beskæftiget ved dette arbejde. I alt er hidtil registreret mellem 2 og 3000 adkomstdokumenter.

Forundersøgelserne med henblik på en udgave af sønderjysk jordebogsmateriale fra 1600- og 1700-tallet er fortsat, idet den oprindelige plan om udgivelse af jordebøgerne for Løgumkloster amt 1607 og 1704

og for Åbenrå amt 1609 og 1704 søges udvidet til at omfatte hele det nord-slesvigske og evt. også det sydslesvigske materiale fra disse tidspunkter.

Til udgivelse af Viborg landstings skøde- og panteprotokoller 1624—37, 1645—57 og 1660 er det endnu ikke lykkedes at opnå de fornødne bevilginger.

Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv, finansåret 1955—56.

Det fremgår af beretningen fra Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv for perioden 1. april 1955—31. marts 1956, at man har fulgt de samme retningslinier som de nærmest forudgående år, idet man ved samling af materiale og anskaffelse af nyere litteratur og tidsskrifter har muliggjort, at interesserede dels kan finde de nyeste oplysninger om den faglige og politiske arbejderbevægelse dels finde oplysninger af historisk interesse. I højere grad end tidligere har man i det forløbne år ved telefoniske og skriftlige henvendelser besvaret et ikke ringe antal forespørgsler vedr. arbejderforhold. Ved at udarbejde et indeks over nyere tidsskriftartikler og kort over nyere litteratur har man kunnet hjælpe mange lånere med at finde det nyeste materiale om disse forhold. I periodens løb er registreret 750 nyanskaffelser. Den i forrige periode påbegyndte ordning af Hartvig Frisch' arkivalier er afsluttet. Arkivalierne er registrerede og opbevares under betryggende forhold. Blandt de modtagne ting er der grund til at nævne betydelige bogsamlinger modtaget af Dietz Verlag, Berlin, Kooperativa Förlaget, Stockholm, og den amerikanske ambassade, København. Ved køb i Laub Ostenfeldts dødsbo har man været i stand til at erhverve en anseelig samling bøger af socialistisk og politisk natur. Størstedelen af ovennævnte materiale er endnu ikke katalogiseret og opstillet. Foruden de ting, arkivet har modtaget som gaver, har det selv været så heldig at erhverve Louis Pio's »Den lille Amerikaner«, en bog Pio udsendte i 1879, og hvortil han selv havde tegnet et større antal annoncer. Der har i periodens løb været en bemærkelsesværdig stigning i antallet af lånere, der ønskede arkivmateriale om arbejderbevægelsens første tid. For at imødekomme udenbys lånere har man i flere tilfælde ladet ældre materiale affotografere, idet mere sjældne arkivalier ikke lånes ud af huset. I 3 store bind er indklæbet et større antal udklip i anledning af Hans Hedtofts død, ligesom man har modtaget nogle håndoptagelser med taler af Hedtoft, således hans sidste tale i Nordisk Råd. Arkivets største problem: Pladsmanglen har i nogen grad kunnet afhjælpes af nogle gode kælderlokaler i Lundsgade, altså i arkivets nærhed, hvor man bl. a. har placeret avissamlingerne. Foranlediget af pladsmanglen har bestyrelsen for Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv rejst spørgsmålet om oprettelse af lokale arkiver ud over landet. Et sådant arkiv er nu oprettet i Nykøbing F., medens man andre steder arbejder med tanken. Med sammenslutningen af lokalhistoriske arkiver føres forhandlinger om de former, hvorunder et evt. samarbejde om oprettelse af sådanne arkiver kan etableres. Bibliotekets tidsskriftsamlinger modtager nu 80 fagblade, 288 tidsskrifter og 29 aviser. M. h. t. tidsskriftsamlingen kan det oplyses, at man er i besiddelse af en ikke ringe samling tidsskrifter, der nu ikke udkommer mere, men som for en dels vedkommende er første rangs kildemateriale og ikke findes andre steder. 11.—13. maj 1955 arrangerede biblioteket og arkivet i forbindelse med De samvirkende Fagforbunds generalforsamling i Idrætshuset en udstilling om den faglige arbejder-

bevægelses historie i Danmark. I denne forbindelse udarbejdedes en fortegnelse over fagforenings- og fagforbunds jubilæumsskrifter samt de fagblade, der findes i biblioteket.

Dansk Pressemuseum og Arkiv indtil 30. juni 1956.

Samlingerne er i stadig vækst og fylder nu seks rum i villaen Asgårdsvej 13. En udvidelse er stærkt påkrævet, og forhandlinger er indledet om at få overladt udlånssalen og et loft i Nikolaj bygning, ialt 460 m², der vil være tilstrækkelige for en længere fremtid. Disse forhandlinger vil rimeligvis blive afsluttet i løbet af efteråret 1956. Hovedproblemet er, hvorvidt foreningen kan præstere huslejen, som med lys og varme etc. vil blive 10.000 kr. større end på Asgårdsvej, og en flytning kan kun gennemføres, hvis der kan opnås et fast statstilskud gennem statsministeriet, der er pressens ministerium.

I årets løb er samlingen forøget med indkøb og værdifulde gaver fra 236 donatorer. Resumé af gavelisterne findes i museets årlige »Meddelelser«. Her skal dog nævnes buster af Georg Brandes og bladejer Chr. Ferslew og personlige genstande, der har tilhørt Carl Ploug og Franz v. Jessen. Journalistforeningen har deponeret sit righoldige arkiv og skænket sin jubilæumsfilm samt en meterhøj broncestatue af den finske billedhugger Walter Runeberg, en gengivelse af figuren »Lex« fra Alexander-monumentet i Helsingfors, oprindeligt en gave fra sangkoret »M. M.«, som under Carl v. Knorrings ledelse besøgte København i 1901.

En særlig afdeling omfatter film og lydbånd fra radioudsendelser af særlig pressehistorisk interesse, såsom foredrag og diskussioner (bl. a. højesteretssagfører Ricards møde i Studenterforeningen) samt adskillige taler af stats- og udenrigsminister H. C. Hansen, af fhv. justitsminister Steincke og en dansk udsendelse om »Fleet Street« fra B.B.C.

Blandt de over tusinde skænkede malerier, tegninger, fotografier, manuskripter og breve kan nævnes breve til Ellen Hørup fra Gandhi, skrevet i statsfængslet i Yeravda, manuskriptet til Frejlif Olsens fængselsdagbog, der blev smuglet ud af Vestre Fængsel af hans datter, og fra A. C. Meyers søn, R. B. Meyer, faderens utrykte »saftige« erindringer fra ungdomsårene i 70-erne.

Endelig dukkede op det forsvundne kæmpemaleri (3 meter), som Rasmus Christiansen udførte til presseudstillingen i 1902; det forestiller den første danske redaktør, Anders Bording i »Den Danske Mercurius« trykkeri 1666.

Til arkivet har vi selv bl. a. indsamlet en vistnok komplet samling af de nødaviser, der landet over udsendtes under strejken i marts-april og suppleret dem med over 100 artikler, der belyser strejkens historie og de problemer, den har rejst.

Rigsarkivet har velvilligt mikrofotograferet Cavlings brevsamling, ialt 6.440 kopier.

Medlemstallet er i stadig stigning og tæller 39 dagblade og ugeblade, 17 faglige organisationer og 240 enkeltmedlemmer.

Foruden indsamling af materiale har museet taget initiativet til en række radioforedrag om »store danske journalister« og udskrivning af en prisopgave om en dansk pressemand i perioden 1830 til 1914. Der er udsendt to publikationer, som gør rede for museets indhold og formål.

Anmeldelser

Fynsk jernalder i tiden 0-200 e. Kr.

Erling Albrechtsen: Fynske Jernaldergrave II. Ældre romersk jernalder. 281 s., 56 fig. + 41 tavler. Ejnar Munksgaard. København 1956.

Kun to år efter fremkomsten af første del af museumsinspektør Erling Albrechtsens stort anlagte monografiske skildring af jernalderfundene på Fyn (se F. og N. XIX, s. 310) foreligger næste part, som behandler de to ældste århundreder af romersk jernalder. Bogens formål er, som forf. selv siger, at give en afrundet og fuldstændig skildring af gravfundene på den fynske øgruppe. Og det er lykkedes. Ikke alene er det store materiale — over 430, til dels rigt udstyrede grave — fremlagt på ganske udmærket måde, med beskrivelse af fundene og mange (ligeledes gode) illustrationer, men man får en klar og let læselig sammenfattende skildring af gravformer og oldsager; hertil kommer videre slutninger, der går langt ud over det lokalt fynske, og som har interesse for hele Danmarks jernalder.

Da der er al mulig udsigt til, at vi inden for de nærmeste år ser værkets fortsættelse, er det rigtigst at vente med en vurdering af dets resultater. På nuværende tidspunkt bør der dog gøres opmærksom på, at materialet fra de første to århundreder af vor tidsregning er meget stort og rigt over hele landet, men at Albrechtsens nye bog er den første samlede fremlæggelse af fundene fra et større område i forbindelse med en skildring af kulturudviklingen. Før vi kan komme videre med udforskningen af denne del af jernalderen, behøver vi tilsvarende fremstillinger fra andre egne. Med »Fynske Jernaldergrave II« ser vi, hvordan det kan og bør gøres.

C. J. Becker.

Danmarks bygningskultur.

Harald Langberg: Danmarks bygningskultur, I-II, Gyldendal 1955, 628 sider, 731 ill.

Harald Langberg har kaldt sit værk »bygningskultur«, ikke »bygningskunst«, thi han har ikke villet nøjes med at skrive en arkitekturhistorie, hvilket var mere enkelt. Han har forsøgt at skildre dansk boligbyggeri gennem flere tusind år som et udslag af menneskenes kulturskabende virksomhed politisk, økonomisk, socialt, religiøst og æstetisk. Overmåde klogt gør han i indledningen rede for sine synspunkter. Det fremhæves, at former og konstruktioner stadigvæk er blevet gentaget i byggeriet,

samtidig med at nye impulser er kommet udefra, har slået rod eller er blevet bortvejret med den generation, der fostrede dem. Held og fremgang så vel som nød og tvang har til tider medført forandringer i byggeriet. Andelige bevægelser, abstrakt tænkning og konstruktiv forskning har gjort sig gældende. Men menneskets lyst til at forme nye boliger eller omforme gamle har spillet hovedrollen. Vi bygger ikke udelukkende i kraft af vor forstand.

Værkets inddeling skrider hovedsageligt kronologisk frem i afsnit af passende afrunding. Men for at undgå trættende gentagelser, har forfatteren til slut forsøgt at sammenfatte, hvorledes det i almindelighed forholdt sig med forskellige af bygningskulturens elementer og med sammenhængen i byggeriet. Det er blevet til to ræsonnerende kapitler benævnt »midler« og »mål«. Med mål menes i denne forbindelse bygherrens og arkitektens målsætning. I modsætning til de fleste forfattere af historiske oversigtsværker af denne art har Langberg forsynet sit værk med et kommenterende afsnit, der ikke blot bringer en litteraturoversigt, men også noter til teksten, således at læseren kan kontrollere, hvorpå forfatteren bygger sin fremstilling. Endelig er der et navne- og stedregister og en udførlig indholdsoversigt. Trykfejl synes stort set at være undgået; bd. II, s. 53 skrives Stalling, læs Stollig, hvilket også fremgår af registeret.

Illustrationerne er fremragende både i valg, beskæring og udførelse. Der findes ved siden af fotografierne grundplaner af kirker, herregårde, borge, befæstningsværker, borgerhuse og bebyggelsesplaner. Mangfoldige udkast og fuldt færdige projekter er fremdraget fra arkiverne til belysning af de skiftende tiders æstetiske idealer og praktiske behov. Forfatteren har ingen møje skyet med hensyn til at lade udføre plantegninger af endnu eksisterende bygningsværker forsynet med målestok, så læseren kan drage selvstændige sammenligninger. Bogen vil blive en guldgrube for lærere i historie ved vore gymnasier, universiteter og andre højere læreanstalter — for ikke at tale om folk i almindelighed, som interesserer sig for emnet og ønsker at vide mere, end turistvejledere kan give.

De nyeste fund som Aggersborg og kalkmaleriet og stolpen fra Hesselager er kommet med, derimod ikke bygningsværker efter 1930. Af Glimmingehus findes grundplaner af kælder, stueetage og salsetage samt både længde- og tværsnit. Den berømte stavkirkeplanke fra Hørning gengives med profiltegning, så man kan se, hvordan den har samlet de lodrette planker og båret en sugfjæl til beskyttelse af bjælkehovederne. I det følgende bringes mange konstruktionstegninger såvel af bindingsværk som af tagbærende konstruktioner, men man savner detaljer, der viser principper i tømmerammenføjninger set i skråprojektion. Man glæder sig over suleladen fra Kerte, præstegårdsladen fra Nimtofte 1599, men man savner fem fag af et stuehus fra Holmstrup ved Jyderup, dateret 1600, den ældste daterede stuelænge i landet. Dette skal dog ikke lægges forfatteren til last, da kun de meget indviede har kendt denne rest af en længe siden 1945, og da den endnu ikke er opmålt eller findes omtalt i Nationalmuseets arkiv. Af de klassiske højremskonstruktioner findes kun en tegning af Seip i så lille målestok, at den let kan overses. Også af den enlængede sønderjyske gård savnes grundplan og konstruktionsdetaljer. Forfatteren kommer i det hele taget ikke rigtig ind på konstruktive enkeltheder, heller ikke hvad døre og vinduer angår. Men

han vil med rette kunne hævde, at det ville føre for vidt og gøre bogen altfor omfangsrig og kostbar.

Teksten forekommer kortfattet. Men man opdager hurtigt, at det væsentlige bliver sagt. Og forfatteren får jævnligt lejlighed til at komme med forklarende betragtninger, der sætter oplysningerne ind i den store europæiske sammenhæng. Fremstillingen er i det hele taget behageligt ræsonnerende, uden at man mærker nogen pegepind. Harald Langberg har øst af sin rige viden. Næppe nogen anden end sekretæren i det særlige bygningssyn på Nationalmuseet kunne have skrevet dette værk ene mand. Og man kan gerne tilføje, at næppe andre end den bredt kulturhistorisk orienterede kunsthistoriker Langberg kunne have skrevet den. Tusinder vil studere den og hente berigelse af dens vejledning. Den er et pionerarbejde i sin art.

Axel Steensberg.

Ringsaker kirkes gamle herlighed.

Sigurd Grieg: Ringsaker kirkes gamle herlighed. Kulturhistoriske studier over nederlandske og nordtyske alterskabe i Norge. De Sandvigske samlingers skrifter III. Lillehammer. 1955. 255 sider.

I sit forord skriver Sigurd Grieg, at materialet her er behandlet fra friere synspunkter og mere personligt end i et strengt fagligt arbejde. Målet har været at nå frem til den religiøse forestillingsverden, som ligger bag det gamle alterskab. De kulturhistoriske synspunkter har været vigtigere end de æstetiske. Dette må vel erindres ved læsning af bogen, men undskylder ikke de mange trykfejl, fejl i sidehenvisninger, manglende accenter i titlerne på franske bøger, eller forkert anbragte punktummer og kommaer i litteraturlisten.

Efter at have fortalt, at Ringsakers gamle herlighed er den flanderske altertavle, redegør Sigurd Grieg for Flanderns kunst, der fik så indgribende betydning især for Norden ved eksport af kirkelige kunstværker, navnlig alterskabe. Han kommer nærmere ind på arbejder af Roger van der Weyden, Thierry Bouts og Memling. I næste kapitel, kaldet mysterium og kultus, behandles senmiddelalderens alterskabe, sådan som de er repræsenterede i nordiske kirker, og de forskellige stadier i tilvirkningen af et alterskab gennemgås. (Her er Claus Bergs altertavle i Odense fejlagtigt anbragt i St. Hans kirke). Derefter følger en kortere gennemgang af Ringsaker kirkes arkitekturhistorie, og før den nærmere beskrivelse af selve tavlen indskydes nogle bemærkninger om donator Ansten Jonsson Skonk (også i afskriften af det latinske vers, der indleder dette kapitel, har der indsneget sig et par fejl). Til den indgående gennemgang af alteret, hvor man af og til generes af forkerte betegnelser for de enkelte dele, f. eks. tympanon om en trekantgavl, er knyttet fyldige ikonografiske kommentarer, af hvilke nogle dog kun er en gentagelse af ting, som allerede er nævnt i beskrivelsen.

Korsfæstelsesfremstillingen i Ringsaker er tydelig beslægtet med Oplinter-skabet i Belgien, Viborg Søndresogn og Jonsberg kirkers alterskabe, hvorfor der gives en kortere analyse af disse; fælles for dem er, at korsfæstelsesgruppen danner centrum i fremstillingen, er den scene, der giver alteret perspektiv både i virkelig og figurlig forstand.

Det sidste kapitel i bogens hovedafsnit hedder: Fra barok til empire i Ringsaker kirke, og omhandler kirkens inventar i nævnte periode.

For at give Ringsaker-skabet dets rette stilling i norsk kirkeinventar omkring 1500 er medtaget det andet afsnit: Noen nordtyske alterskap i norske kirker. Det har to kapitler; i det første, kaldet: Fra Lübeck til Finmark, trækkes udvalgte prøver på liübske kunstværker ind i sammenligningsmaterialet; i det andet behandles Hellig Legemsalteret fra Hallvardskirken i Oslo, skåret af Claus Berg.

Bogen er forsynet med indholdsfortegnelse, navne- og sagregister, samt en fyldig litteraturliste. Den er desuden prydet med mange billeder, men de er langt fra alle så smukke og skarpe, som man kunne ønske det. Den giver et væld af stof og røber en overordentlig viden om de mest spredte emner, men stoffets rigdom har ligesom taget magten fra forfatteren. Behandlingen (især af forudsætningerne) har fået et overfladisk skær, og i stedet for et dybtgående kulturhistorisk arbejde er resultatet blevet et interessant causeri.

Marie-Louise Dircks.

Møbelkunst.

Ole Wanscher: Møbelkunsten. Studier i møbeltypernes æstetik og historie. Thaning og Appels Forlag 1955. 538 sider, rigt illustreret.

Det er lidt af en begivenhed, når der på det danske bogmarked fremkommer så stort og lødigt et værk om møbelkunst, som det Ole Wanscher nu har afsluttet. Der er skrevet mange bøger om møbler rundt om i verden, også oversigtsværker som dette, der omfatter tiden lige fra den ægyptiske oldtid til vore oldeforældres dage; men på dansk foreligger der kun ganske lidt litteratur om dette emne, så Wanschers bog afhjælper i høj grad et savn. Her er netop den lærebog, som den nyudnævnte professor i møbelkunst har brug for i sin undervisning på akademiet og med ham alle andre, der docerer dette fag, eller som selv ønsker en god orientering skrevet af en mand, der ved, hvad han taler om. Det præger nemlig i høj grad bogen, at forfatteren ikke blot er en meget belæst og kyndig møbelhistoriker, men tillige udøvende møbelarkitekt. Hans store indsigt på dette område og hans intime samarbejde med de dygtigste håndværkere indenfor faget kommer ham til nytte her, hvor det gælder om til bunds at forstå de konstruktive krav, der må stilles til de enkelte møbeltyper, og de tekniske fremskridt, som gennem tiderne har haft betydning for udviklingen. På disse vigtige områder bringer Wanschers bog adskillige nye synspunkter.

Mange af møbelbeskrivelserne virker dejligt selvoplevede. Man mærker, at forfatteren omhyggeligt har åbnet alle låger og skuffer og ladet fingrene glide hen over det fint forarbejdede træ, inden han gav sig til at fortælle læseren, hvad han mente om netop dette møbels kvalitet og æstetiske værdi. Men hans bedømmelse er ikke ensidigt »kunstindustriel«, møblernes konstruktion og brug beskæftiger han sig meget med, og de jævne brugsmøbler omtales ofte; også et emne som de skiftende dragtmoders stilfællesskab med indboet og deres indflydelse på f. eks. stolens former berøres flere gange.

Billedstoffet er meget rigt, smukt sat op og udvalgt med omtanke. Der er et udmærket sammenspil mellem samtidige afbildninger, hvor møblerne ses i funktion, og fotografier af de bevarede stykker, ofte suppleret med detailbilleder, der giver et godt indtryk af kvalitet, samlingsmetoder eller ornamentik. De mange fine opmålinger er meget værdifulde. De er udført af Ole Wanscher selv, Jacob Hermann m. fl. Om alle illustrationerne gælder det, at de på en ganske naturlig måde er arbejdet ind i teksten med mange henvisninger og kommenteret, så læseren bliver gjort opmærksom på de finesser, forfatteren med sit øvede øje har opdaget. Der trykkes alt for mange bøger, hvis billedstof bærer præg af, at det er udvalgt ret tilfældigt, og efter at manuskriptet er færdigskrevet, så at billederne ikke behandles i teksten.

Skal man indvende noget mod Wanschers billedvalg, må det blive det, at han af og til lader sin gode smag løbe af med sig, sådan at forstå, at det møbel, han gengiver, er fint og smukt, men ikke videre typisk for den periode, det skal repræsentere. Det er særlig grelt i bogens sidste afsnit, der handler om sen-empire, ny-rococo og begyndende klunketid. Jeg ville tro, at man, uden ligefrem at skulle afbilde »rædsler«, kunne have fundet nogle eksempler, der gav lidt mere af tiden end f. eks. den i sig selv nydelige kvækerkyngestol, der i bogen står som repræsentant for perioden.

Ole Wanscher har opdelt sin store bog, der er på ialt 538 sider, i 10 kapitler, ordnet kronologisk, således at der begyndes med ægyptiske møbler, derefter græske og romerske; så følger de europæiske stilarter fra middelalderen indtil ca. 1850. De engelske møbler fra det 18. årh. får et særlig fyldigt kapitel, og de kinesiske og japanske omtales i et afsnit for sig. Bogen slutter med et navnregister og en bibliografi. Egentlige noter findes ikke, hvad der vel også ville være håbløst at gennemføre i et oversigtsværk som dette.

De enkelte kapitler er stort set disponeret efter samme skema. Der begyndes — i alt fald for de ældre perioders vedkommende — med en oversigt over, hvor mange møbler der stort set er bevaret, og hvor meget det samtidige billedstof efter en kildekritisk sortering kan give af oplysninger. Derefter opregnes de møbeltyper, som har været anvendt i den pågældende periode, og der gøres rede for, på hvilket stadiet teknikken står, hvorledes den stilistiske udvikling former sig m. m. Også de mest betydende arkitekter og håndværkere omtales samt møbelværker, der har haft betydning for stiludviklingen. Derefter gennemgås de enkelte møbeltyper: borde, stole, skabe o. s. v. mere detailleret, hvad der ofte resulterer i, at forfatteren gentager, hvad han lige har sagt i indledningen. Det virker i begyndelsen lidt trættende; men efterhånden som man opdager, at det er et strengt gennemført dispositionsskema, affinder man sig med det, ikke mindst fordi teksten er meget velskrevet og flydende.

Det vil føre for vidt her at resumere bogens indhold, der jo omfatter næsten 5000 års møbelkunst. Jeg vil indskrænke mig til nogle få bemærkninger.

I afsnittet om de græske møbler synes jeg, at Wanscher til en vis grad undervurderer den orientalske påvirkning via Lilleasien, mens han til gengæld overvurderer den ægyptiske indflydelse lidt. Jeg er heller ikke enig med ham, når han påstår, at det 15. årh.s bænke »i store træk følger stolens udvikling«. I visse tilfælde er det lige omvendt, f. eks. når

det drejer sig om bænkenene med venderyg. Når der s. 519 står, at den danske statsbankerot var i 1814, skyldes det vel en trykfejl. Men disse og lignende indvendinger er naturligvis små og ligegyldige i sammenligning med alt det gode, der kan fremføres.

Der er ingen tvivl om, at enhver, der læser Wanschers bog, hvad enten det er en fagmand eller en lægmand, vil lære meget af den, og mange vil sikkert få åbnet deres øjne for de æstetiske værdier, et gennemtænkt og fint udført møbel kan rumme. De løfter, forfatteren giver i bogens undertitel »Studier i møbeltypernes æstetik og historie«, har han virkelig indfriet.

Tove Clemmensen.

Tyske bondemøbler.

Heinrich Ottenjann: Alte deutsche Bauernmöbel. Landbuch-Verlag, Hannover 1954. 412 s., deraf 140 s. tekst, godt 100 tegninger, 254 afbildn., 2 kort.

Friedrich Döppe: Deutsche Bauernmöbel. VEB Bibliographisches Institut, Leipzig 1955. 40 s. tekst, 4 farvetavler, 44 s. billeder.

De to bøger om tyske bondemøbler, der her skal omtales, tager sig ud som en kæmpe og en dværg, og det er dværgen, der prætenderer at give den almindelige oversigt, medens kæmpeværket af Ottenjann kun dækker landskabet Oldenburg, i hovedsagen endda kun dettes sydlige del, Münsterlandet. Dr. Döppe har imidlertid for en udenforstående at se fået det væsentlige med, således at hans bog i lommeformat kan tjene som en introduktion til dr. Ottenjanns, hvis man ikke foretrækker J. M. Ritz' bog med samme titel (Darmstadt 1953).

Ottenjanns bog er, skønt den er lokalbegrænset, dog ingenlunde snæver. På 40 tættrykte sider »Erläuterungen« citerer han, hvad hans store forgængere Uebe, Hahn, Schmidt m. fl. har sagt om møbeltypernes oprindelse, udbredelse, betydning, udsmykning etc. Man savner i nogen grad forfatterens egen stillingtagen, og noteapparatet tager luven fra teksten. Men det giver en nyttig indførelse i den tyske litteratur om emnet, og heri må berettigelsen vistnok søges for at kalde værket for Gamle tyske bondemøbler i stedet for det mere dækkende Gamle oldenburgske do.

En række fortrinligt udførte konstruktionstegninger i skråprojektion af kister og skabe overgår endog, hvad pioneren Sigurd Erixon kunne byde på i »Folkelig møbelkultur«, idet Ottenjanns tegnere har vist funktionen af hele det udviklede system af nagler, dyler, tappe, lister, ramstykker og fyldinger, så enhver kan se, hvordan det hænger sammen. Ideen er ikke gennemført med hensyn til kandeskabe, borde, stole og senge, formodentlig fordi det ville blive for kostbart. Men forfatteren har med disse tegninger sat sit værk på en førende plads indenfor samtidens litteratur om gamle møbler. Også en mængde tegninger af ornamentmotiver — hvoriblandt især drager, slanger og havfruer er karakteristiske for landsdelen — er en gevinst for læserne. Teksten er derimod tør og kortfattet, men med mange henvisninger.

Billedafsnittet er det, der fylder mest; et møbel på hver side, og en kort billedunderskrift nederst. I reglen oplyses kun møblets betegnelse, ind-

skrift, datering, mål, hjemsted og nuværende opbevaringssted — der for de fleste genstandes vedkommende er frilandsmuseet Cloppenburg. I enkelte tilfælde oplyses dog under detailfotografier, hvad udsmykningsmotiverne forestiller. Reproduktionerne er udskrabede med en ikke særlig smagfuld »sokkel«, således at profilerne må være gengivet mere eller mindre upålideligt. Mange af billederne står desuden for mørke og uklare, måske fordi fotografierne har savnet detaljer?

Den dominerende møbelgruppe er de store egetræskister med gotisk præget konstruktion. En del af dem står på høje plankefødder. Andre har vandrette plankefødder med profileret forkant, hvorimellem et skråtstillet fodbræt er indføjet. Typen er velkendt op til det sydlige Nordslesvig, og Nationalmuseet har for nylig erhvervet en kiste af samme konstruktion fra Dannemarre på Lolland, men bortset herfra kendes kister med skråt fodbræt ikke i Norden. Egetræet har ikke fristet Oldenburgs kistemagere til at lade deres produkter male med brogede farver, men til at udskære dem med fladsnitsornamentik. Denne udsmykning består af stærkt stiliserede planter og fabelvæsner samt geometriske ornamenten som rosetter, hvirvelrosetter, stjerner o. l. Den er veludført og traditionel, men mangler den charme, som ofte kendetegner naiv folkekunst. Oprin med personer savnes næsten fuldstændig. Deri adskiller den sig fra danske og især norske almueskæringer, der kan være forlenet med en vældig kraft. Der findes vindrueudsmykninger, der kunne minde om vore lollandske, men de ledsages ikke af den lollandske symbolske fabelverden af basilisker, enhjørninger, konger og dronninger. Også skabene, hvorunder kandeskabe, madskabe og klædeskabe, viser en betydelig formrigdom. Derimod er stolene ret ensartede og kedelige. Muligvis giver bogens billeder ikke noget fulgyldigt udtryk for bondeinventarerne i 1700—1800 årene, men repræsenterer kun, hvad der tilfældigt er blevet bevaret? Dr. Ottenjann har øjensynligt ikke benyttet arkivstof, og heri ligger bogens iøjnefaldende svaghed som kulturhistorisk dokument. Det er naturligt for en museumsmand at gå ud fra monumenterne, men de vinder ved at blive suppleret med arkivernes oplysninger om miljøets sammensætning.

Axel Steensberg.

Folkekunst på Tønderegnet.

Sigurd Schoubye: Folkekunsten på Tønderegnet. Tønder Museums publikationer (11), 1955, 48 s., m. litteraturliste.

Tønder museums leder, den i hollandske fliser, sønderjysk møbelkunst og andet forfarne mand, har atter født en bog. Den handler mest om møbler, men talrige brugsgenstande (manglebrædt, skrin, banketræ, værktøj, kagerulle etc.) nævnes og afbildes, og efter snedkerarbejderne, der er bogens nettovægt, er der et lille billedafsnit med fyldige, forklarende tekster. Således får den træ-interesserede også pirret sin lyst til lerpotter, tallerkener, lidt klude- og løbarbejde; han får et bindebrev med og sidst en af de kostelige Rømhøggravsten, de — ja, det lyder underligt — morsomste gravsten i Danmark.

Papiret er ligeså godt som teksten, og fotografierne, af hvilke der er

mange og gode, kommer til deres fulde ret. Manden med en ikke alt for stærk lup kan gøre detailstudier selv i søjlekapitæler.

Sigurd Schoubye er egentlig ikke nogen populærforfatter, snarere *lidt* tør og akademisk, men det, han skriver, er godt og ikke vanskeligt tilgængeligt, og når den side er i orden, må enhver jo skrive, som han vil.

I en kort, almindelig indledning præciserer han, at Tønderegnens kunst (det, det kniber mest med i bogen, er fastholdelse af begrebet Tøndereggen) er, ikke en almuekunst, men en provinskunst. Den indeholder stilelementer fra nordtysk, hollandsk og skandinavisk bykultur, som visse steder får et særligt egnspræg.

Skabe og kister — fra ungrenæssancen til baroktiden — udgør hovedafsnittet i det lille hefte, og både for elskere og kendere af disse ting er bogen en god leder, ikke mindst på grund af de mange udmærkede illustrationer. Gennem dem og den tilhørende text åbnes læserens øjne for det sønderjyske, især nordvestslesvigske særpræg, der er over møblernes udsmykning. Kendere vil vide, at nøjagtig de samme stilelementer findes overalt i landet (og tildels udenfor): gotisk stavværk, foldeværk knyttet sammen med renæssanciske rosetter, bladværk, medailloner, blomstervaser etc. Men blandingen er forskellig i Sønderjylland fra alle andre landsdele. Et næsten fast træk ved det sønderjyske — nærmere bestemt ripensiske — foldeværk er det stadig tilbagevendende hjerteornament. »Hjertet« fremkommer naturligt i foldeværksornamentikken, når folderne foroven løber op i trekløverblade, og hvor to af den slags blade støder sammen, dannes hjertet. Men i det sønderjyske foldeværk river hjertet sig løs fra sin »organiske« plads og bliver et selvstændigt ornament, der endog formerer sig, således at sønderjysk foldeværk undertiden kan prale med to rækker hjerter. Kommer hertil så også små akantusblade i foldernes øverste spidser (afløsningen af den gotiske korsblomst), vil man med 99 pct. sikkerhed vide, at man står over for et fra Ribekredsen udgået møbel.

Sigurd Schoubye bør ikke blot roses for sin lille, gode bog, men som publicerende museumsleder skal han højtpriest holdes frem som et mønster for sine mindre blækførende kolleger, der landet over ruger over folkekunsten i Danmark.

Erik Moltke.

Gamle Ure.

D. Yde-Andersen: Bornholmere og andre gamle Ure. Borgens Forlag, 1953. 91 sider Tekst, 40 sider Illustrationer.

Med stor Forventning imødeser man en ny dansk Bog om det meget specielle, men meget fascinerende Emne: Gamle Ure.

Det er beskedent, hvad der mellem Aar og Dag fremkommer om dette Emne her i Landet, hvor det at beskæftige sig med gamle Ure betragtes enten med nedladende Overbærenhed ud fra den Anskuelse, at saadanne Ure er noget sært Snurrepiberi, eller det betragtes med en sky Ærefrygt, idet Uret og dets Mekanisme anses for saa overvældende kompliceret, at kun ganske enkelte uden for Fagurmagernes Kreds har faaet den Naadegave at forstaa, hvad der foregaar bag Skiven. At disse Betragtninger er saa udbredte, er maaske letforstaaeligt, men saa meget mere

beklageligt, som kun et Minimum af Forkundskaber kunde aabne mange Menneskers Øjne for den smukke Verden, som Urmageriet fra alle Tider repræsenterer. At anskue Historien og Kulturhistorien med Urets Udviklingshistorie som Udgangspunkt er langt mere instruktivt, end det paa Forhaand lader formode. I England er Indsigt i Urmagerkunstens Historie og i Urenes mekaniske Detailler forbavsende udbredt; det hører ligefrem til de nationale Ejendommeligheder. Baggrunden herfor maa søges i den fremragende Stilling, ældre engelsk Urmageri indtog. Resultatet heraf er da ogsaa en enestaaende rig Arv af gamle Ure. De store Urmagere dyrkes dér som nationale Heroer paa Linie med store Digtere og Statsmænd. Denne Kærlighed til Urmageriet har sat sig Spor i en betydelig Faglitteratur.

Dansk Indsats i Urmageriet gennem Tiderne har i Sammenligning hermed været beskednen. Bortset fra Urban Jürgensen, hvis Navn stadig overalt erindres med Ærbødighed for hans teoretiske Arbejder og for hans astronomiske Ure, som stadig gør praktisk videnskabelig Fyldest, har Landet ikke fostret Urmagere af internationalt Format, men ved et Tilfælde har vi i vore Museer bevaret en Samling af Ure, særlig fra Renaissance, som tæller nogle af de betydeligste Stykker i Verden.

Hovedværket om Urmageriet i Danmark er Bering Liisbergs nu halvt-hundredårige Bog, Urmagere og Ure i Danmark, et banebrydende, forbavsende grundigt Arbejde, der indledningsvis gennemgaar Tidsregningens og Urets almindelige Udviklingshistorie, og hvis Hovedresultater stadig, som det vil ses af det følgende, staar uantastet.

I Forordet til sin Bog oplyser Yde-Andersen, at han har samlet de Oplysninger om gamle Ure og det gamle Urmageri, som han er stødt paa under sit Arbejde paa Nationalmuseet, først og fremmest dog ved sit Virke inden for Museets Industri-, Haandværker- og Arbejderundersøgelser.

I spændt Forventning om, hvad dette Nationalmuseets yngste Skud vil tilføje vor Viden om Urmageriets Historie i Danmark gaar man derefter til selve Indholdet af Bogen, hvis Titel lader formode, at det navnlig er Bornholmerurmageriet, der tages op til Behandling. Desværre viser det sig, at den bornholmske Urindustri affærdiges med fire Sider, paa hvilke der naturligvis ikke bliver sagt og ikke kan siges meget nyt om dette saare interessante Emne, der stadig venter paa en Undersøgelse, som kan placere denne Urindustri i den rette økonomiske og sociale Sammenhæng, og som, om muligt, kunde karakterisere en Del af de mere fremtrædende Mestres ved en Gennemgang af deres Produktions Kvalitet og Egenart. Paa tre Sider er givet en Liste over bornholmske Urmagere med deres vigtigste Data, for saa vidt som det har været muligt. Denne Liste er vel nok Bogens mest positive Bidrag.

Af de øvrige vidt forskellige Afsnit kan fremhæves de første om Tiden, Soluret, Vandure etc. Fremstillingen er instruktiv og let forstaaelig. I Afsnittet: »De første Ure« maa det være tilladt at gøre opmærksom paa det forlængst fastslaaede Faktum, at det navnkundige Taarnurværk fra Dover Castle (i Science Museum, London) er fra Begyndelsen af 17. Aarh. og ikke fra sidste Halvdel af 14. Aarh. Værket giver ganske vist en let tilgængelig Forestilling om Foliotens Anvendelse, men om det iøvrigt skulde give et Indtryk af Hjulurværkets Indretning paa et meget tidligt Stade, er tvivlsomt. Snarere er det Udtryk for en ubehjælpssom

lokal Urmagers Formaaen. De bevarede Taarnure fra Salisbury Kathedralen fra ca. 1386 og fra Wells Kathedralen fra ca. 1392, opbevaret henholdsvis i Kathedralen og i Science Museum, viser sig for de ikke fornyede Deles Vedkommende Dover-Værket langt overlegne i Teknik og Udførelse.

I den videre Fremstilling af Urets almindelige Udviklingshistorie er den ældre Forestilling om den før-Huygenske Periode (Tiden før Pendulets Anvendelse i Hemværket) lagt til Grund, saaledes at man faar Indtryk af, at den Tids Urmagere snarere lagde Vægt paa Urenes kunstfærdige mekaniske Præstationer (automatiske Figurer og Fremstillinger af Himmellegemernes Bevægelse) end paa Tilvirkning af Tidsmaalere af den størst mulige Præcision. Man er imidlertid i de senere Aar blevet klar over, at der i denne Periode ogsaa arbejdedes med Held paa en Udformning af Hemværket, saaledes at Præcisionen forøgedes forbausende, en Bestræbelse der falder nøje i Traad med Renaissancens levende Interesse for Naturvidenskaberne.

Et Navn som Jost Burgi (1552—1632) burde ikke savnes her. Han arbejdede i Tilknytning til Tycho Brahe og opnaaede forbausende Nøjagtighed med sine Ure. Til Burgis Skole hører det teknisk set saa interessante og fuldkomne Ur, der er afbildet som fig. 18, et Stykke af international Rang.

Bogens sidste Halvdel indeholder en Række blandede Smaaartikler med Tilknytning til Ure, omhandlende Kronometre, Urmagerlauget i København, Firmaet Larpent og Jürgensen, den store danske Urmager Urban Jürgensen, den fra Tegningerne velkendte Fritz Jürgensen, københavnske Urmagermestre fra 1681 (en Fortegnelse), et Leksikon over visse Fagudtryk og sluttelig nogle Ord om Køb og Vedligeholdelse af gamle Ure.

De enkelte Afsnit mangler imidlertid indbyrdes Sammenhæng. Den Traad, der skulde binde dem sammen, er for tynd, og man efterlades i nogen Vildrede om, hvem Bogen egentlig henvender sig til, alt for populær og overfladisk som den er for den, der har den mindste Føling med Ure, og alt for springende i Emnevalg og uden nogen som helst mekaniske Informationer for dem, som søger en Indføring i Emnet. Endnu tyndere er den Traad, der binder det iøvrigt meget smukke Billedstof sammen med Teksten. Det synes for en stor Del at være udvalgt efter de forhaandenværende Fotografiers Princip. Mest beklageligt er det dog, at der slet ikke findes et Billede af den allerhyppigst forekommende Bornholmerurtype, i Teksten omtalt som Empirebornholmeren. Der henvises ganske vist til et Billede, Fig. 59, men det forestiller et Ur af en noget anden Type, der beskrives som Christian 8.-Bornholmeren. Det som Fig. 58 afbildede Ur lader sig iøvrigt ikke se i Nationalmuseet; det er i Privateje.

Det nye Stof, som Nationalmuseets Industri-, Haandværker- og Arbejderundersøgelser efter Forordet at dømme kunde forventes at have tilført Fremstillingen, synes ganske udeblevet, men havde man ved Bogens Tilrettelæggelse i højere Grad fulgt en bestemt Idé for Fremstillingen, vilde den måske være blevet en Helhed, der, uanset om Vægten var blevet lagt paa det populære, pædagogiske eller paa det mere videnskabelige, havde haft en større Mission end det foreliggende Arbejde.

Hans Stiesdal.

Guldsmedemærker.

Hubert Stierling: Goldschmiedezeichen von Altona bis Tondern. Zweiter Band des Werkes: Der Silberschmuck der Nordseeküste hauptsächlich in Schleswig-Holstein. Herausgegeben von Wolfgang Scheffler. Karl Wachholtz Verlag, Neumünster 1955. 416 sider.

Den digre bog, der rummer et stort og værdifuldt materiale for samlere og museumsfolk, er viet den utrættelige samler dr. Johannes Biernatzkis minde (†1935), en smuk tanke og en hyldest til den mand, hvis nidkære samleiver og arkivforskning har betydet så meget for Slesvig-Holstensk forskning, og hvis arbejde vi også nord for den nuværende landegrænse har lært at påskønne.

Efter en almindelig orienterende indledning, »geschichtlicher Überblick«, der i det væsentlige bygger på kendt og publiceret materiale, men som ikke derfor er uden interesse og i høj grad på sin plads, går forf. over til en gennemgang af de enkelte byer, deres guldsmede og disses værker, byerne alfabetisk ordnet og inden for byerne guldsmedene kronologisk ordnet. Hvert by-afsnit indledes med en beskrivelse af bymærket, en gennemgang af lavsforholdene og en bibliografi. Til Altona er endvidere knyttet en Hamborg prislister fra 1739, der giver en nyttig oversigt over prislaget.

Alle guldsmede, der er kendt enten fra skriftlige kilder eller fra arbejder, medtages, selv svende, og hvor arbejderne er stemplede, afbildes for hver genstand stemplerne, både mesterstemplet og bymærket. Disse afbildninger er lavet efter sværteaftryk, således at bogstaver og tegninger fremtræder hvide. By- og guldsmedefortegnelsen afsluttes med et »Nachtrag« (»grössenteils aus Bøje, Danske Guld- og Sølvmedemærker, übernommen«) omfattende Højer og Løgumkloster, der før genforeningen med Danmark hørte til »Kreis Tondern«. Også for købstaden Tønder har forf. haft stor nytte af Bøjes værk.

Efter den egentlige by- og guldsmedefortegnelse findes et systematisk katalog over by- og mestermærker, det første sagligt ordnet efter motiver, det sidste alfabetisk som vanligt og praktisk er. Mesterfortegnelsen afsluttes af bomærker, uforklarede og utydelige stempler samt graverede signaturer og efterfølges af et alfabetisk ordnet guldsmederegister, der atter følges af en kortfattet »Schrifttumsverzeichnis« og et oversigtskort over den behandlede landsdel på p. 416.

Et vældigt, besværligt og tidtagende arbejde er her bragt mønstergyldigt til ende. En sådan bog burde være indbundet i pergament med messingskinner; thi den vil blive udsat for slid.

Nærværende anmelder savner forudsætningerne for at bedømme kvaliteten og nøjagtigheden af de afsnit, der ligger syd for den dansk-tyske grænse; men hvis den samme nøjagtighed og omhu, går igen dér som i de nordslesvigske afsnit, er det sikkert et betydningsfuldt træk, at afsnittet i »Berichtungen« kun omfatter to små linjer på side 415.

Derimod kan der på anden måde rettes en temmelig alvorlig anke mod bogen: fuldstændigheden i de givne oplysninger for egnene nord for grænsen, eller rettere en ret stor mangel på fuldstændighed, der med et minimum af umage kunne være undgået. Denne bebrejdelse rammer dog ikke bogens forf., men dens udgiver.

Det ligger nær for en dansk forsker at sammenligne Stierlings bog

med Chr. Bøjes om de danske guld- og sølvsmedemærker (Kbh. 1946, tillæg 1949).

Anlægget af de to bøger er forskelligt. Mens Stierling fortrinsvis følger den linje, der er udstukket i Marc Rosenbergs mærkebog og søger at give en så vidt mulig fuldstændig fortegnelse over de enkelte guldsmedes værker med de forskellige stempler, ville Bøje noget helt andet. Hans ønske var at fremskaffe, identificere og aftegne så mange mestermærker (og bymærker) som muligt og — uden hensyn til de pågældendes enkeltarbejder — give samlerne et apparat i hånden, hvorved de blev i stand til at finde proviniensen for et eller andet stykke sølvtøj. Da han af erfaring vidste, at det tidligere danske sølvstempelværk (ved Jørgen Olrik, 2. udg. 1919) ikke blot var behæftet med fejl, men også med mange unøjagtigheder, fordi det til dels byggede på forskellige, ikke altid kontrollable kilder, var det Bøjes bestemte hensigt — som han ikke fraveg — ikke at publicere et stempel, som han ikke selv havde haft for øje, enten in natura eller i aftryk. Dermed var også hans bogs begrænsning givet (den var samlet på et relativt kort åremål, efter at han havde taget sin afsked som velmeriteret naturfaglærer ved Ålborg Katedralskole), og det var givet, at der snart måtte komme et tillæg (hvad der også gjorde), og at også dette hurtigt ville vise sig ikke at være tilstrækkeligt. Men havde han også lagt vægt på en såvidt mulig fuldstændig fortegnelse over de genstande, hvor han fandt sine stempler, ville ufuldstændigheden være blevet grell. Nu har han nøjedes med hist og her at strø et par oplysninger ud om, at den og den guldsmed har lavet den og den genstand der og der. Det kunne han godt have ladet være med, så meget mere, som han giver disse oplysninger på en sådan måde, at det ikke altid er let at knytte dem til de enkelte nedenunder gengivne stempler.

Hvad selve guldsmedene angår, giver han såvidt muligt kun fast tre oplysninger: fødselsår, borgerskab og dødsår. Bøjes bog er derfor et stempelkatalog i dettes rene og strengeste forstand.

Stierlings plan er ganske anderledes og langt mere omfattende. Ikke blot vil han bringe de forskellige stempler, men også de ting, de er indslået i, kort sagt: han vil give en oversigt over de enkelte guldsmedes produktion og i tilgift såvidt muligt hver enkelt guldsmeds liv og løbebane, suppleret med litteraturhenvisninger. Hermed er den rene kataloggrænse betydeligt overskredet.

Man kan diskutere, hvilken metode der er den bedste. Set fra et praktisk synspunkt kan det dog næppe diskuteres, at det rene mærkekatalog er det ideelle for den, der ønsker at identificere en guldsmed, hvis stempel han finder på et tilfældigt stykke sølvtøj; på den anden side har det også samlerens eller forskerens interesse at få at vide, hvad der kendes af den pågældende sølvsmeds produktion, hvorfra videbegærligheden udstrækkes til manden selv. Efter recensentens mening burde det rene stempelkatalog altid holdes for sig, og arbejdsfortegnelsen med bio- og bibliografi henvises til et andet afsnit — eller en anden bog.

På eet punkt er såvel Bøje som Stierling langt fjernet fra det ideelle, nemlig i deres gengivelse af stemplerne, henholdsvis med små, sirlige aftegninger og ved nogle grimme, sorte klatter, der vel prætenderer at være klicheer efter aftryk, men hvor man dog ikke kan frigøre sig for den fornemmelse, at det undertiden er så som så med objektiviteten. Tænk, at man i 1956, klein- og mikrofotograferingens tid, ikke finder stempel-

fotografier. Jeg ved godt, at grunden er: penge. Penge til fotografisk materiel og penge til bedre papir — i forbindelse med de næsten uoverstigelige vanskeligheder, der tårner sig op for den mand, der ville vove at sætte et sådant værk i arbejde. — Dog, fremskridtet er immervæk stort fra Orlriks danske udgave og fra Rosenbergs første tyske, hvad nøjagtighed angår; i skønhed kan Stierling dog ikke konkurrere med Rosenberg.

Jeg kommer nu til den anke mod Stierlings bog, som ovenfor kun blev antydet: De danske afsnit, først og fremmest Tønder, er meget mangelfulde; det vil fremgå af de nedenfor opstillede kendsgerninger, og det må beklages, at bogen skæmmes af denne plet, som dog forhåbentlig ingen betydning har for den tyske del.

Hvorfor har bogens udgiver ikke søgt sagkyndig dansk assistance til det danske afsnit? Ved han ikke, at der for tiden udgives et værk, der hedder »Danmarks Kirker«, der netop er midt i udgivelsen af Sønderjylland, og hvis redaktører iøvrigt har haft stort udbytte af samarbejde med museer og biblioteker syd for grænsen? Hvis udgiveren havde søgt oplysninger hos redaktionen, ville han have fået adgang til alt det indtil nu indsamlede materiale for Tønder, Højer og Løgumkloster. Han ville samtidig have fået at vide, at Chr. Bøjes samling af gipsafstøbninger af stempler beror i Nationalmuseet i København, at der til hvert stempel er knyttet en bemærkning om proveniens. Alt dette materiale ligger så klart og lettilgængeligt, at det blot ville være et arbejde for en ung student at finde det frem.

Var denne henvendelse sket, ville følgende guldsmede og deres arbejder have fundet plads i bogen:

1. ?Tønder. M. i foroven rektantet, fornedet tilspidset felt, *Ubjerg oblatæske* 1707. Intet bymærke.
2. ?Tønder. E B i to stående, sammenstødende halvovaler, *Tønder vinkande* 1646. Intet bymærke.
3. Tønder. Christian Reimer (Stierling p. 302), *Abild oblatæske* 1680.
4. Tønder. Jacob Reimer (Stierling p. 301), *Møgeltønder vinkande* 1674.
5. Tønder. Jacob Reimer (Stierling p. 301), *Døstrup alterdisk* 1683.
6. Tønder. Jacob Reimer (Stierling p. 301), *Bylderup alterkalk* (bægeret) udateret.
7. Tønder. R I i rektangulært felt med tunget overside og indsvajede sider, *Brede alterkalk* 1698. Bymærke.
8. Tønder. F G H (Stierling p. 333), *Ubjerg alterkalk* 1710.
9. Tønder. F G H (Stierling p. 333), *Ubjerg sygesæt*, udateret.
10. Tønder. T W sammenskrevet i symmetrisk skjold, for Thomas Wüst (Stierling p. 303), *Emmerlev oblatæske* 1717.
11. Tønder. T W sammenskrevet i symmetrisk skjold, for Thomas Wüst (Stierling p. 303), *Højer oblatæske* 1721.
12. Tønder. Christopher v. Barm (Stierling p. 304), *Skrydstrup alterkalk* 1725.
13. Tønder. Carl Lorentzen (Stierling p. 305), *Daler alterdisk* 1751.
14. Tønder. Andreas Nissen (Stierling p. 306), *Tislund alterkalk* 1755.
15. Tønder. Jürgen Hinrichsen (Stierling p. 307), *Burkal sygekalk* 1763.

16. Tønder. Jürgen Hinrichsen (Stierling p. 307), *Burkal oblatæske* 1763.
17. Tønder. Fridrich Christian Munch (Stierling p. 307), *Skrydstrup oblatæske* 1726.
18. Tønder. Fridrich Christian Munch (Stierling p. 307), *Skrydstrup sygekalk* 1736.
19. Tønder. Fridrich Christian Munch (Stierling p. 307), *Emmerlev alterkalk*, udateret.
20. Tønder. Fridrich Christian Munch (Stierling p. 307), *Ballum sygekalk*, udateret.
21. Tønder. Andreas Chr. Bødewadt (Stierling p. 309), *Arrild alterkalks bæger*, udateret.
22. Tønder. Peter Petersen (Stierling p. 311), *Hammelev sygekalk* 1784.
23. Tønder. Peter Petersen (Stierling p. 311), *Vilstrup sygekalk* 1785.
24. Tønder. Poul Hansen (Stierling p. 313), *Højst sygekalk*, udateret.
25. Tønder. Thomas Jensen Lange (Stierling p. 323), *Tønder sygekalk*, udateret.
26. Tønder. Bødewadt (Stierling p. 332), *Hostrup sygekalk* 1913.
Hertil kommer et lille Altona-stykke:
27. Altona. F P K i trekloverblad, *Højer vinkande* 1757. Bymærke.

Uanset disse anker må Stierlings bog hilses med glæde; den er et nyttigt hjælpemiddel i jagten på fortidens guldsmede — og selv om den havde fået ovenstående oplysninger med plus flere, ville den alligevel ikke være blevet fuldstændig. Derfor hilser vi i danske museums kredse den velkommen og indbyder udgiveren af det eventuelle tillæg til at udnytte det af os samlede materiale, der da formodentlig vil være en del forøget.

Erik Moltke.

Fangst, jagt og fiskeri.

Nordisk Kultur XI—XIII. Fangst, jagt og fiskeri. Teknisk Kultur
I. Udg. af Sigurd Erixon. J. H. Schultz Forlag. 1955. 146 sider.

I forordet til dette dobbeltbind, der udgør det første — men sidst udgivne bind af den særlige afdeling, der kaldes Teknisk Kultur, gør udgiveren rede for, hvorfor 2 oprindeligt selvstændige emner er blevet samlet til eet. Det fremgår heraf, at årsagen først og fremmest må søges i vanskeligheden ved at finde passende medarbejdere. Det gælder iøvrigt for dette bind som for mange før, at det har været længe undervejs. Af en fodnote kan det ses, at det første bidrag indsendtes efteråret 1944. Om konsekvensen heraf og om værkets almindelige karakter kan iøvrigt henvises til omtalen af Teknisk Kultur III og IV (Fortid og Nutid XIX, 2, s. 209—10). En del af de øvrige bidrag er blevet ført a jour ialtfald hvad noter angår.

Som bindet nu foreligger, har nordmanden Gutorm Gjessing taget sig af forholdene i hele området for forhistorisk tids vedkommende, mens to svenskere, John Granlund og Olof Hasslöf, behandler fiskeriet, dog

således at islændingen Þorkell Johannesson specielt tager sig af forholdene på Island, mens bindets redaktør selv tager vare på jagt, fangst og indsamling af vegetabiliske fødemidler i nyere tid samt af den specielle bebyggelse, der knyttede sig til de her behandlede næringsgrene. Om valget af forfattere bemærkes i forordet, at man mere end vanligt har bestræbt sig for at behandle forholdene i hele Norden som en sammenhængende enhed, men at det dog har været nødvendigt for de enkelte forfattere at lade deres eget land danne udgangspunktet og være hovedkilden for de fremlagte eksempler. Norge og Sverige har derfor ydet hovedparten af materialet, hvad udgiveren finder rimeligt, når man betænker de behandlede emners natur. Hertil skal bemærkes, at denne argumentation kun delvis holder stik. Som nævnt har Island fået en særstilling, og emnernes natur berettiger ikke i alle forhold og til alle tider til en afgjort forkærlighed for de to nævnte lande. Ser man på Gjessings 63 sider store afsnit om forholdene i oldtiden, så er dansk materiale da også her i rigt mål draget ind i beskrivelsen. Når det drejer sig om jagt og fangst i middelalderen, kan Erixons bemærkning forsvares, men ikke når det drejer sig om fiskeri, selv om den vigtigste middelalderlige fiskeplads i mellemtiden er kommet til at ligge i Sverige.

Når tidspunktet for affattelsen tages i betragtning må Gjessings oversigt karakteriseres som fyldestgørende og tilmed med mange frugtbare nye synspunkter på velkendt materiale, ligesom der er sket en fornuftig anvendelse af nutidigt parallelstof. Dette eksempelstof kunne for Danmarks og Færøernes vedkommende være suppleret på flere steder, således under omtalen af de forskellige former for sælfangst (med køller, harpun og garn) og dens økonomiske betydning. Under omtalen af spiselig tang kunne ligeledes Færøerne nævnes, men dette er ikke indvendinger af stor betydning. Derimod beklager læserne med forf., at afsnittet har måttet ligge i 11 år uden at blive a jour-ført.

John Granlund har taget sig af inlands- og østersøfiskeriet på 21 sider. På denne begrænsede plads lykkes det den lærde professor at foretage mange skarpsindige analyser og betragtninger, der også vil vise sig at være af værdi for forståelsen af f. eks. dansk fiskeri, men Granlund selv har ikke søgt ud over Sverige (og delvis Vestfinland) med sin behandling, og der er dog også inlandsfiskeri med problemer i den øvrige del af Norden. Betydende nok anfører Granlund ikke Ragna Ahlbäcks oversigt over Rätten till fiske i Skärgårdshavet (1951).

I sit 18 sider store afsnit om vestnordisk kystfiskeri lykkes det Olof Hasslöf at trække mange væsentlige linjer i dette områdes fiskeri frem. Med udgangspunkt i Iver Modeérs snart 20-årige, betydningsfulde studie over den nordiske ruses oprindelse og alder foretages en gennemgang af de vigtigste fiskeredskaber, hvor bl. a. de fiskeredskaber og -metoder, der var i brug ved sildefiskeriet i Øresund, behandles udførligt. Dette område har den fordel at være forholdsvis velbehandlet fra ældre tid, uden at dog alle problemer, bl. a. netop fiskeritekniske, kan siges at være løst. Når Hasslöf fastslår, at »sillfiskets huvudredskab har från förhistorisk tid og fram till 1900-talet varit garn (d. v. s. sættegarn og drivgarn) och vadar«, så gælder det dog ikke overalt. I Limfjorden og ved Jyllands østkyst nord for Randers fjord har bundgarn ialtfald fra 1500-tallet været det vigtigste redskab til sildefangst. Bundgarn nævnes overhovedet ikke i bogen.

I afsnittet om fiskeriet og dets udøveres økonomisk-socialt stilling diskuterer Hasslöf det problem, som allerede Johs. Steenstrup rejste i 1905, nemlig hvornår en egentlig fiskerbefolkning kan siges at være opstået. En løsning af problemet, der gælder for Norden som helhed, kan sikkert ikke gives. Der er utvivlsomt en hel del rigtigt i, hvad Hasslöf hævder, at »før tillkomsten af en virkelig fiskarbefolkning, med yrkes- og klassemedvetende såsom sådan, har det periodbetonede sillfisket, som varit knutet till höst- och vintersäsongen och väl låtit sig förena med lantbruk och stadsnäringar, inte varit av samma betydelse som fångsten av bottenfisk, särskilt sådan av torsksläktet«, men det gælder ikke ubetinget for Limfjordsområdet. Her er det sildefiskeriet, suppleret med lidt ålefiskeri nu og da, der har været grundlaget for egentlige fiskerierindringsdrivende. Hasslöf slutter sit afsnit med en interessant og nyttig oversigt over retten til fiskeri; den er af ekstra interesse for danske læsere, som helt lades i stikken af danske retshistorikere på dette punkt. I Poul Johs. Jørgensen Dansk Retshistorie (1940) leder man forgæves efter en omtale af fiskeriet, og i Poul Meyers oversigt Retshistorisk litteraturvejledning (Fortid og Nutid 1955, s. 281 ff.) savnes ganske henvisninger til en speciel fiskeriretshistorisk litteratur. Den hidtil bedste behandling af emnet for Danmarks vedkommende er F. F. Mourier's Forsøg til en Oversigt over de Fiskeriet i Danmark vedr. ældre og nyere Lovregler (i T.f.Fiskeri, 1866—70), som også Hasslöf anfører.

Som anført behandles forholdene på Island i et særligt afsnit. En lignende særordning kunne have været berettiget også for Færøerne, men her mangler middelalderlige efterretninger så godt som ganske, mens de er fyldige for Islands vedkommende. Den islandske oversigt er interessant, bl. a. fordi den afrunder billedet ved at føre udviklingen helt op til imod år 1900, men meget skematisk. Forf. har fået et kortfattet afsnit med om salttilvirkning, et emne, som såvel Granlund som Hasslöf ganske har ladet ligge, skønt det dog er af meget væsentlig betydning for fiskeriets historie.

De to sidste afsnit i bindet skyldes Sigurd Erixon, der behandler fangst og jagt samt indsamling af planteføde i nyere tid ud fra det synspunkt, som han selv udtrykker således: »För bedömande av de traditionella jaktmetodernas och verktygens utbredning, ålder och härkomst är det icke nog med förhistoriska och medeltida vittnesbörd. Den almäna etnologiska litteraturen behöver också rådfrågas«. Dette princip har da også været fulgt i de fleste bind af Nordisk Kultur. Erixon gør det i dette tilfælde i det væsentlige ved at levere en litteraturoversigt med en ræsonnerende indledning. Litteraturen er så vidt muligt ført up to date, og den begrænses ikke til Norden, men tager faktisk det meste af Europa med. Det er herved uundgåeligt, at visse arbejder er blevet udeladt. For Nordens vedkommende skal blot påpeges, at under omtalen af brugen af kvanne (Angelica), hvor forf. hævder, at den »i senere tider hovedsagligen forblev i norra Skandinavien och särskilt hos lapparna«, burde Færøerne være nævnt, hvor kvannehavet fandtes — og endnu tildels findes — ved alle gårde. Under omtalen af ukrudtsfrø som fødemiddel havde der været en hel del litteratur fra Danmark, som kunne være nævnt. Her skal blot henvises til Gudmund Hatts Landbrug i Danmarks Oldtid (1937), hvor brugen heraf også omtales fra nyere

tid. Når tangspisning nævnes fra Island og Norge kunne der også være grund til at omtale den fra Færøerne. Både om denne og om brugen af kvanne-planten kunne der have været hentet oplysninger i Rasmus Rasmussens bog om Føroysk Plantunøvn (Tórshavn 1950). Et perifert emne som fiskeri af perlemuslinger, hvortil gives 4 litteraturhenvisninger fra svensk, kunne have været udvidet med et par danske (Danske Atlas, 1769, og Ferskvandsfiskeribladet 1929 og 1930). Dette er dog mindre væsentlige indvendinger. Afsnittet har sin store betydning ved klart at slå fast, at et videre udsyn både i tid og rum er vigtigt for at kunne placere nordisk kultur i sin rette sammenhæng.

Til slut behandles den sæsonmæssige bebyggelse, der hører sammen med de næringsgrene der er behandlet i det her omtalte bind. Forfatteren griber her helt tilbage til forholdene i stenalderen, som forsøges tolket ud fra forholdene i senere tid, bl. a. hos lapperne, hvor Tegengrens andet steds i dette hæfte omtalte arbejde inddrages i bevisførelsen. En interessant redegørelse for bebyggelsen ved fiskepladserne og deres sæsonvise (som de vestjyske fiskeboder i nyere tid) eller permanente beboelse afslutter bindet. Problemet har været stærkt diskuteret i Sverige i de senere år, og redegørelsen her giver en god oversigt over de stridende anskuelser. I den anførte litteratur savnes blot Ragna Ahlbäcks afhandling om *Kökar*, som er omtalt andet steds her i hæftet.

Holger Rasmussen.

Nyt fra de nordiske landes folkelivsforskning.

Ragna Ahlbäck: Kökar, Näringslivet och dess organisation i en utskärssocken, Helsingfors 1955, 380 sider.

Helmer Tegengren: En utdöd lappkultur i Kemi lappmark, Studier i Nordfinlands kolonisationshistoria, Åbo 1952, 288 sider (Acta Academiae Aboensis, Humaniora XIX.4).

Ian Whitaker: Social relations in a nomadic lappish community, Oslo 1955, 178 sider (Samiske Samlinger, Bd. II, utgitt av Norsk Folkemuseum).

Indenfor finsk kulturhistorisk forskning er i det sidste år kommet to vægtige arbejder, der har den store fordel for danske læsere at være skrevet på svensk. De mange betydningsfulde undersøgelser og publikationer, der sker fra finsk side på finsk er jo desværre et lukket land, der kun glimtvis åbner sig, som når professor Tegengren refererer de fremsatte anskuelser. De to anførte bøger behandler hver for sig en betydningsfuld side af finsk kulturhistorie, og de to forfattere har en historisk skoling til fælles, der giver sig udtryk i en omfattende fremlæggelse af utrykt materiale, der i høj grad underbygger de fremsatte anskuelser.

Tegengren, der nu er professor i nordisk kulturhistorie og folkelivsforskning ved akademiet i Åbo, har med sine undersøgelser ydet et vigtigt bidrag til forståelsen såvel af lappernes oprindelige kultur som Nordskandinaviens oprindelige bebyggelsehistorie. Den populære opfattelse af lapperne som omvandrende rensdyrnomader gælder ikke for Nordfinland. Det er interessant at notere sig, at dr. Ernst Manker ved

den nyligt afsluttede, omfattende undersøgelse af de svenske lapper var nået til en opfattelse, der ligger meget nær Tegengrens.

Tegengren tegner et overbevisende billede af kulturtilstanden i Nordfinland, hvor tilværelsen først og fremmest baseredes på jagt og fiskeri med overvejende fast beboelse. Blot for jagtens skyld holdtes enkelte rener som lokkedyr, men de udnyttedes hverken til malkning eller transport. På side 127 findes en interessant rekonstruktion af de finske lappers arbejdsår. I bogens indledningsafsnit vises, hvor nært forbundne de forskellige jagtområder og ligeledes den faste bebyggelse var med det system af floder og søer, der fandtes i denne del af Finland. Dette afsnit samt beskrivelsen af kulturkontakten mellem den oprindelige befolkning og de indtrængende bønder, der især bliver mærkbar i 1700-tallet, vil være af den største interesse også for danske læsere. For lapperne blev resultatet af kontakten, at de helt fortrængtes eller i løbet af et par generationer mistede deres særpræg, først og fremmest fordi det svedjebrug, som bønderne bragte med sig, for så voldsomt frem mod jagtmarkerne og deres dyrestand, at en jæger-fisker tilværelse ikke mere lod sig opretholde. Til delvis erstatning for vildtets (og det vil først og fremmest sige renernes) forsvinden indførtes tamrener, karakteristisk nok mindst lige så hyppigt hos de indflyttede bønder som hos lapperne. Forf.s fremstilling af renernes pasning og malkning er udvidet med et udblik over primitiv mælkehusholdning i sin helhed. Det er et afsnit, som utvivlsomt vil finde mange interesserede læsere her i landet, men da kan der være grund til at anføre, at dette afsnit er mindre gennearbejdet end de øvrige. En hel del materiale herom kan uden større besvær hentes fra forholdsvis let tilgængelig litteratur. På flere punkter kunne forf. desuden have fundet værdifulde paralleler til sine betragtninger fra færøsk materiale, som tilsyneladende er ham ganske ukendt.

Whitaker behandler også lapperens kultur, men udfra et helt andet synspunkt. Hans studie over de sociale forhold i »lappebyen« Lainiovuoma i Sveriges nordligste sogn er præget af den britiske funktionelle skole, hvis grundlæggere er Radcliffe-Brown og Malinowski. Som prøve på metodens anvendelse på europæisk område har bogen sin store interesse også for danske kulturhistorikere. Tilegnelsen lettes betydeligt ved det udmærkede norske resumé. Metodisk vigtig er ligeledes den måde, på hvilken materialet er indsamlet, idet forf. gennemførte undersøgelsen ved at deltage i befolkningens daglige liv i en periode på godt et år. Om fordelene og manglerne ved en sådan arbejdsform anstilles nogle principielt vigtige funderinger s. 11—14 og s. 142. Bogen behandler iøvrigt erhvervsformen og de af denne opståede kontakter mellem familiemedlemmer, fjernere slægtninge og den fremmede omverden bestående af andre lappesamfund, bønder og repræsentanter for øvrigheden.

Ragna Ahlbäck er blevet doktor på sin bog om det lille sogn Kōkar, der ligger i skærgårdshavet mellem Åland og Finland og består af en hovedø med 5 små landsbysamfund og et utal af ubeboede småøer, holme og skær. Som indledning gives en beskrivelse af det finske skærgårdslandskab, der udgøres af en skovrig, indre skærgård og af en skovløs, fattig og bar yderskærgård, hvor muldlaget — om det findes — er tyndt og magert. Til den sidstnævnte del hører Kōkar. P. gr. af natur-

forholdene har næringslivet her fået en særegen udformning, som har sit præg af de muligheder, havet byder, mens landbruget kun spiller en ringe rolle.

Materialet til sognets historie, der følges fra o. 1550—1918, er arkivalske oplysninger, suppleret, belyst og forklaret af de optegnelser om kulturtilstanden fra forrige århundredes sidste del, som forf. har indsamlet ved systematiske undersøgelser igennem årene 1942—54. Det er denne metode og dens anvendelse på et lokalt begrænset område, der har sin største værdi for danske læsere, idet det kulturbillede, der tegnes af Kökar og dens beboere, ligger temmelig fjernt fra de fleste danske sogne. Den vigtigste af de anvendte kilder er tingbogsmaterialet, der synes at være systematisk eftersøgt for Kökars vedkommende, og som har givet et meget rigt materiale til belysning af de vigtigste sider af næringslivet. Der er ingen tvivl om, at et lignende udbytte vil kunne hentes ved en systematisk gennemgang af dansk tingbogsmateriale.

Selve bogens opbygning kan have sin interesse, idet den er klar og logisk. Først præsenteres naturen, den scene, hvor spillet foregår, derpå aktørerne i afsnittet om befolkningens størrelse og vilkår. I hele den behandlede periode bestod befolkningen af »bonde«familier (ejendomsbesiddere) og enkelte besiddelsesløse. Ved alle midler søgte »bønderne« at holde de sidste antal nede, bl. a. ved at nægte dem jord til at opføre boliger på. En egentlig vækst i familiernes antal kom først henimod år 1900, da fællesskabet var ophævet og udskiftningen havde fundet sted. Dermed var bymændenes fælles front brudt, og den enkelte bonde kunne frit bortsælge af sin jord.

Næste afsnit handler om ejendomsforholdene og er af stor vigtighed for forståelsen af bogens centrale afsnit, idet hævdevunden skik og brug ved udnyttelsen af holme og skær spiller en stor rolle for sådanne næringsgrene som fiskeri og jagt på sæler og søfugle. For regulering af ejendomsret og brugsret var bystævnets fælles beslutninger af den største betydning, især da naturforholdene tvang befolkningen til et endnu nærmere samarbejde end andetsteds. I Kökar sogn var det hyppigt svært at sikre sig udkommet, hvorfor man måtte være fælles om ting, som i nabosognene kunne udnyttes frit.

Bønderne i Kökar var af en særlig sort. Agerbrug fandtes praktisk talt ikke i den her behandlede periode bortset fra en smule kartoffeldyrkning. Først verdenskrig I med de vanskeligheder for kornforsyning, den medførte, fik kökarboerne til at slå ind på kornavl. Forud herfor var kvægavlen, især af køer, får og geder, dominerende, og al dyrkbar mark lå hen som eng. Selv med udnyttelse af hvert eneste græsstrå på øer, holme og skær og med tilskudsføder af løv, salturter, rør og fiskeaffald kunne det knibe at holde besætningerne i live året rundt. Det er da forståeligt, at fiskeri og jagt var af langt større betydning. Om fiskeriets vigtighed for samfundet som helhed vidner den lovgivningsvirksomhed, som fandt udtryk i de såkaldte hamnskråer, der regulerede fiskeriet allerede fra 1500-tallet. I fiskesæsonen drog næsten alle boerne på Kökar på fiskeri på skærene. Kun de få personer, der skulle have opsyn med kreaturerne, måtte blive hjemme. Foruden dette fiskeri langt til havs drev man fiskeri nær landsbyerne. For de metoder og sædvaneregler, der gjaldt ved de to former for fiskeri, gøres udførligt rede. Den næsten lige så betydningsfulde sælfangst foregik dels langt til

havs dels indenskærs. Af stor farlighed, men også med mulighed for rigt udbytte, var fangsten i havisen. Ved disse fangstrejser, der kunne strække sig over 2—3 uger, rådede meget primitive og alderdomlige forhold, som iøvrigt også på visse punkter genfindes ved den gammeldags form for sælragt, der kendes fra flere danske lokaliteter, men ganske vist i langt mindre omfang.

Holger Rasmussen.

Hilkka Vilppula: Das Dreschen in Finnland. Kansatieteellinen Arkisto X. Herausgegeben von Suomen Muinaismuistoyhdistys. Helsinki 1955. 320 s.

Som tiende bind af den righoldige monografiserie Kansatieteellinen Arkisto, hvilket betyder »etnografisk arkiv«, har Finska Fornminnesföreningen udsendt en indgående studie over korntærskningen i Finland, som har skaffet forfatterinden Hilkka Vilppula doktorgraden ved universitetet i Helsingfors.

Undersøgelsen bygger først og fremmest på et stort materiale bestående af optegnelser og spørgelistebesvarelser, som hovedsagelig opbevares i det finske Nationalmuseums etnologiske afdeling, men også i ord-bogsinstituttets arkiv og i det Finske Litteraturselskabs samlinger. Fin-nerne, som var førende i folkemindeforskningens ældste tid, har nemlig også med henblik på udforskningen af den materielle kultur samlet et meget betydeligt stof, som nu kan danne det solide udgangspunkt, når finske etnologer tager de kulturhistoriske problemer op til drøftelse, som i rigt mål byder sig frem dér, hvor Finland nu engang ligger, på tærsklen mellem øst og vest.

Alle enkeltheder i fremgangsmåden ved kornets tærskning, den forudgående tørring og den efterfølgende rensning og sortering bliver omhyggeligt gennemgået, og variationer fra egn til egn både med hensyn til arbejds måder og redskabstyper kortlægges. Materialet er fyldigt og fremlægningen af det overbevisende. Forfatterinden er indstillet på at give undersøgelsen historisk perspektiv, men som man kan tænke, er mulighederne herfor ikke alt for gode, fordi kilderne i høj grad svigter, når man går tilbage i tiden. Metoden til at nå ud over det rent deskriptive og en snæver analyse af finske forhold må da være en sammenligning med tilsvarende fænomener i andre lande, først og fremmest nabolandene. En sådan sammenligning gennemføres grundigt med hensyn til Sverige, de baltiske lande og de nærmeste dele af Rusland. Man kan ikke behøjde nogen, at jævnføringsstoffet bliver adskillig mere sporadisk, når sammenligningerne lejlighedsvis strækkes ud til Middelhavslandene og den fjerneste ende af det eurasiske kontinent, og forfatterinden ved at holde igen på lysten til at drage slutninger af dette luftige materiale. Bogens styrke er det deskriptive, dens svaghed det komparative og syntesen.

Hvad interesse har nu denne bog for danske kulturhistorikere og lokalhistorikere? Mån kan måske sige, at dens emne, tærskning i Finland, kun i ringe grad berører danske forhold. En stor del af bogen handler om røgtørringen af kornnegene i særlige tørrehuse, som under de vanskelige klimatiske forhold spiller en stor rolle i Finland og til-

stødende lande. Korntørring, ganske vist på en lidt anden måde, kendes inden for det danske rige kun fra Færøerne, selv om der muligvis også fra det egentlige Danmark kunne hentes oplysninger af interesse i denne forbindelse, f. eks. i det stof, der er samlet af Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser som besvarelser af en spørgeliste. Forholdene i Finland og Danmark er nok meget forskellige, men der er dog også ligheder, således i nogle redskabstyper. At plejlene de to steder for en del er i familie med hinanden, kunne mere overbevisende være påvist ved en henvisning til Kristen Møllers afhandling om danske plejltyper, som den svenske etnolog Dag Trotzig dog citerer i sit fremragende værk »Slagan«, som Hilikka Vilppula selvfølgelig i høj grad må bygge på, når det gælder de internationale sammenhænge inden for plejltypologien. Hvordan kan det være, at Danmark næsten ikke er nævnt i et værk som det her anmeldte, hvor der ustandselig sammenlignes med vore nabolande til alle sider? Svaret ligger ligefor: Hilikka Vilppulas værk repræsenterer en type bog, som overhovedet ikke kendes i den danske, videnskabelige litteratur. Når hun og de mange svenskere, som har skrevet store værker om forskellige sider af bondekulturen, ved deres sammenligninger med forholdene ude omkring i Europa går uden om Danmark, så skyldes det ganske enkelt, at der ikke fra dansk hold er udgivet publikationer om disse emner. En stor del af sin viden om behandlingen af kornet i Danmark har Hilikka Vilppula fra svenske etnologers småbemærkninger i anden sammenhæng. Det man i denne situation må udtale ønsket om, er ikke nødvendigvis store og tungtvejende værker, men det at dansk etnologi kunne få lejlighed til at lægge sit stof frem, ikke i en lærd form, som det tager mange år at skabe, men blot lagt frem, så stoffet bliver tilgængeligt også for forskningen i andre lande. Der er ganske vist allerede trykt beskrivelser af tærskning og andre arbejdsprocesser, såmænd endda ikke så vanskelige at finde, f. eks. i serien »Danmarks Folkeminder« og andre steder, men en hjælp for dem, som skal give oversigter over stoffet fra hele landet, ville det være, om nogle af lokalhistorikerne i højere grad ville rette deres øjne mod sådanne sider af den daglige tilværelse end mod de evindelige degnelister og præsterækker, som for det meste forbliver rækker af navne.

Peter Michelsen.

Plovforskning.

Emil Werth: Grabstock, Hacke und Pflug. Versuch einer Entstehungsgeschichte des Landbaues. Verlag Eugen Ulmer. Ludwigsburg 1954. 435 s.

André G. Haudricourt et Mariel Jean-Brunhes Delamarre: L'homme et la charrue a travers le monde. Géographie Humaine 25. Gallimard. Paris 1955. 506 s.

Da tyskeren Paul Leser 1931 udsendte sin »Entstehung und Verbreitung des Pfluges«, var det første gang den moderne etnografi jordomspændende sammenfattede, hvad man vidste om pløjerredskabernes kulturhistorie. I sin læremester Graebner's ånd skabte Leser af sine plovtyper og andre til plovkomplekset hørende elementer en imponerende, lagdelt opbygning af kulturkredse. Bundet som han var af sin

videnskabelige skoles metode, er hans teorier dog, som det siden ofte er påvist, ikke altid holdbare. Men hans store værk er stadig i kraft af det her samlede materiale det mest citerede arbejde om ploven og virker endnu inciterende til ny forskning.

Leser's værk viste bl. a., hvor hårdt tiltrængt det var inden for de enkelte lande at fordybe sig i landbrugsredskabernes kulturhistorie. I 1930'erne og 40'erne var et sådant arbejde allerede godt i gang i de nordiske lande. I Norge havde Hilmar Stigum i 20'erne indsamlet redskaber til Norsk Folkemuseum, og hans trykte foredragsrække »Pløgen« (Bidrag til bondesamfundets historie, I, Oslo 1933) tog direkte sigte mod en stillingtagen til Leser's just udkomne værk. Senere har også andre givet bidrag til pløjerredskabernes historie i Norge. I Sverige har særlig to forskere taget dette emne op, Ragnar Jirlow og Sigurd Erixon. Et af Jirlow's tidligere arbejder på dette område (Bidrag till några europeiska jordbruksredskaps historia, Kungl. Landbruksakademiens handlingar och tidskrift, 1936, 3, Stockholm 1936) viste svaghederne ved Leser's system, og gennem de senere år har samme forsker i talrige afhandlinger (mest i de lokalhistoriske årbøger) gennemgået de svenske pløjerredskaber egn for egn. Sigurd Erixon har i forbindelse med forarbejderne til atlasset over svensk folkekultur behandlet arderne, d. v. s. den del af pløjerredskaberne, der har symmetrisk skær og ingen muldfjæl (Svenska årder, Liv- och folkkultur, vol. I, Stockholm 1948).

I Danmark havde Sophus Müller allerede 1900 (Oldtidens Plov, Arb. f. nordisk oldk. og hist. 1900, tilsvarende på fransk 1902) publiceret den ved Døstrup fundne ard og placeret den i en typologisk sammenhæng. Fund i tørvemoser har siden ført landets traditioner på dette område videre, og Nationalmuseet i København besidder nu verdens største samling af forhistoriske pløjerredskaber. En del af fundene er blevet publiceret enkeltvis (af P. V. Glob og Axel Steensberg), og en samlet oversigt har sidst Glob givet i »Ard og plov i Nordens oldtid« (Jysk arkæologisk selskabs skrifter, I, Århus 1951). I Danmark som i de andre nordiske lande har man i delvis modsætning til Leser i høj grad interesseret sig for den måde, hvorpå ploven er blevet anvendt. Allerede 1915 havde Gudmund Hatt fremsat en teori om plovens oprindelse og første anvendelse til trækning af vandingsfurer ved kunstvanding (Geografisk Tidsskrift, bd. 23, 1915), og 1931 inspirerede Leser's bog C. G. Feilberg til en teori om plovens første brug ved trækning af såfurer (Geografisk Tidsskrift, bd. 34, 1931). Men også udforskningen af de hjemlige plove fra historisk tid blev præget af sans for redskabernes brugbarhed under forskellige forhold, og tilpasning til det geografiske miljø var hovedsynspunktet i Axel Steensbergs arbejder om nogle lokalt afgrænsede danske plovtyper (Trilleploven, Sprog og Kultur, bd. 5—6, 1936—37; Den nordvestjyske Hjulplov, Sprog og Kultur, bd. 6, 1938). Fra samme forskers hånd haves oversigter, som også omfatter del arkæologiske stof og afbildninger fra middelalderen (Danske Plovtyper i Oldtid og Middelalder, Fortid og Nutid, bd. 12, 1937; North West European Plough-Types of Prehistoric Times and the Middle Ages, Acta Archaeologica, vol. VII, 1937).

Af den forskning, som har fundet sted rundt om i Europa i de senere år, skal kun antydningssvis nævnes de vigtigste navne. I Finland har Kustaa Vilkkuna arbejdet, og Gustav Ränk har skrevet om de estniske

plove. F. G. Payne har undersøgt plove i Storbritannien, og fra tysk område skal fra de allersidste år blot nævnes Heinz Kothe, men flere andre har været aktive. En indgående undersøgelse er foretaget i Steiermark i Østrig af Hanns Koren. Mest intensivt af alle har måske jugoslaven Branimir Bratanić arbejdet med dette emne. De vigtigste forskninger i romansk område er udført af Jorge Dias i Portugal, Violant y Simorra i Spanien og det britiske ægtepar Aitken i Spanien og Frankrig (og Nordafrika).

Alt i alt må man således sige, at ploven er et af de kulturelementer, som er blevet grundigst undersøgt af etnologer og kulturhistorikere i de senere år. Det er derfor ganske naturligt, at der ved de intereuropæiske rådslagninger om visse planer til etnologiske atlasarbejder for hele Europa kunne opstå den tanke, at ploven måske var et emne, som kunne egne sig til forsøgsvis kortlægning forud for andre emner, som er mindre gennemarbejdet. Resultatet af denne tanke blev en konference af plovforskere på Nationalmuseet i København sommeren 1954. Det blev her klart, at der endnu var såre langt til, at emnet var så ensartet belyst i alle lande, at der overhovedet kunne være tale om kortlægning af plovtyper for hele Europa, endsige hele verden. Der blev dog tilsagt støtte til et internationalt sekretariat til udforskning af landbrugsredskabernes historie, som har til huse på Nationalmuseet, og det håbes, at der på denne måde kan virkes til fremme af plovforskningen.

På baggrund af denne erkendelse af utilstrækkelighed kan det måske forhavne, at der samtidig kan udkomme to værker, som hver for sig søger at give en verdensomspændende oversigt over plovens kulturhistorie. Men det må samtidig glæde, at der også på denne måde gøres holdt, skaffes overblik, så der måske kan findes nye veje frem. De to bøger er imidlertid såre forskellige.

Emil Werth er en højt bedaget forsker, en polyhistor, som gennem et langt liv og en stor produktion har arbejdet sig fra sit udgangspunkt i farmaci og biologiske videnskaber over botanik og plantegeografi frem til studiet af de dyrkede planters historie, landbrugets kulturhistorie og etnologi i almindelighed. Det er et dristigt foretagende at ville sammenfatte i en stor syntese nytteplanternes, tamdyrenes og hele landbrugets verdenshistorie. Nogenlunde tryk kan man forhåbentlig være, så længe Werth holder sig til de nærmest til naturvidenskaben grænsende dele af emnet, spørgsmålet om kulturplanternes og tamdyrenes herkomst og udbredelse. Når det drejer sig om den rene etnologi, må det ganske vist indrømmes, at forf. er overordentlig belæst, men undertiden svigter hans litteraturkendskab dog, naturligt nok særlig for de nyere bidrags vedkommende og måske mest for Europa. De fleste landbrugsredskaber tages op til behandling, men hovedrollen spiller ploven. Der kombineres dristigt uden småligt hensyn til afstand i rum og tid, og der anvendes ikke nær så konsekvent kritik over for materialet som hos Leser. Trods al dristighed når forf. ofte ikke væsentligt ud over sin ungdoms læremester Eduard Hahn's resultater ud fra et beslægtet, men mindre materiale. Man er dog taknemmelig for bogen, som — når der ses bort fra metodiske svagheder og luftige hypoteser — vil blive nyttig ved sin stofmængde og talrige nye og gode iagttagelser, bl. a. fra forf.s lange rejser. Og først og fremmest som et forsøg på at udnytte naturvidenskabens resultater i kulturhistorien skal bogen hilses velkommen.

Der er anderledes hold i den franske bog om »Mennesket og ploven«. Også den behandler alle tider og alle steder, men den begrænser sig udelukkende til det ene redskab og afholder sig fra vidtspændende og svagt underbyggede teorier. Afgørende for bogens disposition er det skarpe skel, der trækkes mellem arder og plove, d. v. s. mellem symmetriske og asymmetriske redskaber. Bogens deskriptive del bliver derfor ingenlunde nogen gentagelse af Leser's værk, ikke blot fordi et langt større materiale er blevet tilgængeligt i løbet af det kvarte århundrede, som er gået siden fremkomsten af »Entstehung und Verbreitung des Pfluges«. Stoffet ansues på en anden måde i det franske værk, for medens Leser grupperede efter et formalistisk typologisk skema, forsøger man her at inddele ud fra et funktionalistisk synspunkt. De to forf. vil først og fremmest studere redskabet i arbejde, i anden række udformningen af de dele af det, som ikke er afgørende for måden at fungere på. Hvor tiltalende end dette inddelingsgrundlag må siges at være, er det dog ikke let at arbejde med, og forf. har ikke gjort det lettere for sig selv ved at kombinere dette system med noget, de kalder en naturlig gruppering. De mener hermed, at de vil placere hvert enkelt redskab på et sted i en udviklingsrække, og da bogens hovedafsnit delvis disponeres herefter, må det befrygtes, at forf. i nogle tilfælde kan have ladet sig forcere til uden det fornødne grundlag at tage stilling til et sådant placeringsspørgsmål. Selvfølgelig kan man fra en eller anden afkrog af verden trække detaljer frem, som ikke er blevet påagtet. En norsk og en dansk lokalitet bliver placeret i Sverige. Globs bog om »Ard og plov i Nordens oldtid« kendes ikke, ej heller Steensbergs afhandling om trilleploven. Det sidste har den følge, at denne plovtypes optræden i Vestjylland ikke er registreret på kortet s. 376—377, hvorved dens udbredelse bliver mindre kontinuerlig, end den faktisk er. På samme kort har Danmark fået signatur for hjulplov med to stjerner, medens der i teksten omhyggeligt redegøres for den enstjertede types optræden her i landet, og det påvises, at den undertiden forekommende ekstra højre handel må betegnes som en »falsk« stjert. Selvmodsigelsen kan næppe forklares ved den mærkelige uoverensstemmelse mellem tidsangivelserne ved kortet og i det tilsvarende kapitel af teksten. Sådanne indvendinger ændrer ikke den kendsgerning, at bogen er en imponerende præstation og trods en del unøjagtigheder vil blive en vigtig håndbog. Den vil gøre nytte ikke blot ved at give en oversigt over det nyere stof, men også ved at sammenfatte det tidligere kendte på en anden måde, end det før er gjort.

Peter Michelsen.

Mecklenburgs og Forpommerns landbohistorie.

Friedrich Mager: Geschichte des Bauerntums und der Bodenkultur im Lande Mecklenburg. Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Veröff. der Hist. Kommiss., Bd. I., Akademie Verlag, Berlin 1955. 591 s., 21 pl. (delvis i farver), 1 farvelagt kort.

Friedrich Mager vil være danske læsere bekendt fra et to binds værk, der udkom i 1930—37 under titlen: »Entwicklungsgeschichte der Kulturlandschaft des Herzogtums Schleswig«. Heri behandlede han landskabs-

udviklingen på Sønderjyllands østkyst og geest, medens det bebudede tredje bind om marsken endnu ikke er kommet. Da Mager befinder sig i Østtyskland, skal man næppe vente, at værket om Sønderjylland bliver fuldført. Derimod har de nys gennemførte store godsudstyknings i Mecklenburg og Forpommern budt ham en gunstig lejlighed til at skildre baggrunden for reformerne i disse lande. Han er skredet til værket med tysk grundighed. Kildefortegnelsen omfatter over 400 numre. Man må gå ud fra, at den trykte litteratur indbefattet anonyme småskrifter er udnyttet fuldstændigt, hvorimod utrykt kildestof kun lejlighedsvis omtales.

Mager har ikke i særlig grad interesseret sig for middelalderens jorddyrkning, og han strejfer kun spørgsmålet om den store nedgang i 1300—1400 årene. Men hans skildring af den tyske kolonisation frem til o. 1220 kan give anledning til interessante sammenligninger. Kolonisateurerne bosatte sig ikke i byer med landsbyfællesskab, men i de såkaldte »Hagendörfer«, hvor hver bonde havde sin jord for sig selv, idet gårdene kom til at ligge i en række langs vejen eller eventuelt i en rundby. Denne jorddeling blev stedvis bevaret til op i 1700 årene, som det bl. a. ses af et kort over Mittel-Rövershagen fra 1743. Endelsen -hagen var typisk for kolonibyernes navngivning. I de latinske kilder kaldes de *indagines* af indago = indhegning. Kolonisateurerne kom både fra landet selv og fra nabolandene, idet en såkaldt *lokator* hvervede udvandringslystne folk og anlagde landsbyer på grundlag af traktater med de fyrster og grundbesiddere, som ejede den undyrkede jord. Som betaling fik grundlæggeren selv nogle frigårde, undertiden hver tredje, som han kunne sælge eller bortforpagte, hvis han ikke selv ville drive dem. Også klostre optrådte som lokatorer. Således fik Dargun, der var grundlagt af munke fra Esrom 1172, ret til at bosætte folk, såvel tyske, danske og slaver som folk fra andre nationer. Cisterciencermunke fra Esrom deltog også i andre klostergrundlæggelser i Venden; og det må være nærliggende at søge efter danske paralleller til de tyske »Hagendörfer«, først og fremmest på Lolland og de sydfynske øer, hvor samkvemmet med venderne har været størst. På Lolland kendes syv-otte landsbyer, i hvis navn endelsen -have indgår. En af dem er sognebyen Græshave (1390 skrevet Grydeshaghen). De øvrige er Bukkehave (1419 Buckehaffue), Ettehave (1380 Ettehaffue), Kallehave (1664 Kallehauge), Neblehave (1663 Nøbbehaffue), Råhave (1397 en hovedgård Rogæhawæ), Volshave (1610 Wolshaffue) og den nu nedlagte Truntzhaffue, nævnt 1415. På Langeland er der flere byer, der har Hage- som forstavelse, men dem er Kr. Hald tilbøjelig til at aflede af mandnavnet Haki, hvorimod Hagenskov ved Assens (nu Frederiksgave) og Hagenbjerg på Als (1453 Hakenberghe) vel må være afledt af -have, ligesom Havelse ved Frederikssund (1370 Haweløsæ). Hald mener, at Haby i Dänischwohld (1466 Hagheby) er afledt af Haki, men det bliver vel i mange tilfælde vanskeligt at afgøre, om forleddet kommer af mandnavnet eller af den topografiske betegnelse. Interessant er det, at landsbynavne på -have er så forholdsvis velkendte på Lolland, hvor man i forvejen har vendiske navne på -itse, og hvor Widding har påvist en særlig udbredt forekomst af agre samlet i slader hørende til een og samme gård. Har der på Lolland fundet en lignende kolonisation sted med oprettelse af landsbyer bestående af gårde, hvis jord var udlagt i store samlede stykker, som Mager beretter om fra området syd for Østersøen? Og er i så fald det uregelmæssige landskifte, som Widding har gjort sig fortjent af at

analysere, en rest af denne kolonisation? Har en tilsvarende kolonisation med hyer bestående af enkeltgårdslodder fundet sted i andre af Danmarks skovegne i sen forhistorisk tid og tidlig middelalder, eksempelvis med cistercienserklostrene som formidlere? Vi ved foreløbig ikke noget herom, men spørgsmålet bør holdes åbent ved diskussionen af jordfordelingen i middelalderen. Hagen-byernes opståen i Mecklenburg bekræfter i hvert fald, at fortidens landsbygrundlæggere var klare over fordelene ved at have jorden samlet i eet stykke fremfor at have spredtliggende agre under landsbyfællesskab. Teorien om landsbyfællesskabet som et produkt af gårddeling med deraf følgende trængsel om tomterne i byen og opspaltning af lodderne i marken, hvilket ofte måtte resultere i en regulering, synes at blive bekræftet.

Tyngdepunktet i Mager's bog ligger i redegørelsen for, hvordan oprindeligt frie bønder — under overførelse af romerrettens principper fra syd- og vesttyske landskaber — blev reduceret til *coloni*, uden at godsejerne gav dem nogen modydelse for de mistede rettigheder. Ejendommeligt nok synes man i Mecklenburg og Forpommern ikke at have kendt de danske landboreformer i 1700 årene og deres opmuntrende resultater. De nævnes overhovedet ikke af Mager og har øjensynligt ikke været diskuteret i den rige pamflet-litteratur o. 1800. Det er, som om Østersøen efter 30-års krigen næsten havde udviklet sig til et verdenshav, på hvis modstående kyster folk levede i total uvidenhed om hinandens livsvilkår, skønt driftsformer, jordfordeling og meget andet havde samme rod.

Svcdjebruget i skovene foregik syd for Østersøen endnu i begyndelsen af 1700 årene, mens man fra Danmark har de seneste vidnesbyrd herom i den store matrikel. Til forskel fra Danmark drev man i Mecklenburg vinavl på sandede sydskråninger helt frem til 30-års krigen, og marknavnene fortæller endnu om disse vinbjerge. Trevangsbrugets omdrift var i Mecklenburg ligesom på Lolland: 1) brak, 2) vintersæd, 3) vårsæd. I modsætning hertil forudsætter Skånske Lov vårsæd efter brak, hvilket muliggjorde, at kvæget kunne græsse på brakmarken til sent på efteråret. I Mecklenburg benyttedes en del af brakmarken ofte til ærter o. l. På Rügen, hvor man ofte havde femmarksdrift, dyrkedes vintersæd efter brak.

Skovbruget omtaler Mager flere steder udførligt. I 1700 årene foregik der en betydelig eksport af skibsbygningstømmer til Danmark, England, Sverige og Norge. Til bygning af et lineskib krævedes o. 1800 ikke mindre end ca. 4.000 svære egetræer. Grantræerne dukker først op ved denne tid i skovforordningerne, i folkemunde kaldtes dette træ »de Grün« i stedet for højtysk »Fichte«. Man var allerede begyndt at anlægge nåletræsplantager, og fra 1794 erstattede man den hidtidige plukkhugst med »Schlagwirtschaft« i de mecklenburgske skove. Indenfor landbruget indførte man under påvirkning fra det holstenske koppelbrug også en form for »Schlagwirtschaft« med syv marker, hvis omdrift i reglen var: 1) brak, 2) vintersæd, 3) vårsæd, 4) ærter og havre med kløver og 5) — 7) græsning.

I Mecklenburgs tørre klima spillede græsningen ikke så stor en rolle som i Holsten. Derfor hegnede man kun i den vestlige del af landet markerne med levende hegn, såkaldte »Knicke«. Den nye driftsform gjorde også ende på en ukrudtsplante, som herhjemme er kendt under navnet Gul okseøj (Chrysanthemum segetum, tysk Wucherblume).

Denne enårige plante, der især trivedes i vårsædmarkerne og den benyttede del af brakmarken, kunne ikke overleve tre års græsning. Også kornblomsten (*Centaurea cyanus*), der holdt til i vintersæden, blev sjældnere på grund af de bedre afgrøder, der fulgte efter de forbedrede driftsmetoder og merglingen. Udskiftningen af landsbyjorden kom først i gang efter en forordning af 4. april 1822. Nogen udskiftningslov kom der ikke i Mecklenburg sålidt som i Danmark. Men medens den danske forordning af 23. april 1781 i tilfælde af, at der fandtes beneficeret jord i en landsby, påbød opmåling ved en offentlig beskikket landmåler og påfølgende taksation, foregik udskiftningen i Mecklenburg fra tid til anden ved frivillig overenskomst, i reglen når en forpagtningsperiode udløb. Bønderne ydede overalt stærk modstand mod reformerne, og endnu i 1861 fandtes der landsbyer, hvor separationen ikke var gennemført. Gamle driftsmetoder holdt sig temmelig længe. Det tørre klima begünstigede anvendelsen af en træplov uden muldfjæl, den mecklenburgske »Haken«, der endnu i 1870 var det vigtigste pløjeredskab, især foretrukket på svær, kold jordbund. Ja, endnu i 1933 ansås denne »Haken« for det bedste redskab til brakbehandling. Hveden, der kun blev dyrket i ringe omfang for 30-års krigen, vandt navnlig i 1800-årene terræn som vintersæd. Mergling havde været kendt i middelalderen (omtalt i et dokument 1466), men vandt først rigtig udbredelse i første fjerdedel af 1800 årene. Høstudbyttet angives i 1500 årene at have været ca. 4 fold. I en Amtsordning fra 1571 angives ganske vist kun højst 3 fold, men samtidig betegnedes det som almindeligt, at næsten en trediedel af afgrøden bliver liggende på marken til føde for kvæget. Det var måske årsagen til, at ævretgræsningen ansås for så værdifuld i fællesskabets tid? Af det, der ikke blev bundet i neg, kunne der jo ikke tages tiende. I årene 1878—89 var foldudbyttet steget til gennemsnitlig godt 8. Kvægavlen forbedredes i 1820-erne ved en betydelig indførsel af jysk kvæg. Efter 1840 gik man over til import af Ayrshire kvæg, der krydsedes med den røde Angler race. Vægten af en gennemsnitsko var omtrent dobbelt så stor i 1939 som omkring 1800.

Mager slutter sin fremstilling med et interessant kapitel om jordreformerne af 1945—46, hvorved antallet af landbrugsbedrifter voksede til tre en halv gang så mange, som der var i 1939. Før reformerne udgjorde brugene under 20 ha størrelse 22 % af det samlede areal. Efter reformerne udgør de ikke mindre end 63 %, medens godsernes antal er sunket fra 49 til 7,5 %. Mager nævner det danske andelsvæsen som forbillede for denne nye befolkning af småbrugere, for hvem kvægavlen må blive hovedhjørnestenen. Traktorer skal man være fælles om, og bosættelsen sker hovedsagelig i byer på 400—500 indbyggere. Derved får småbønderne let adgang til moderne kulturelle indretninger som sanitetsstuer, børnehaver, forsamlingshuse, landsbybiografer o. s. v. Også udgifterne til elektriske ledninger, vandværk, maskinleje, afleveringsorganisation og vejanlæg bliver mindre under denne form for bosættelse end den, der blev foretrukket i Danmark efter udskiftningstiden. Som illustration til jordfordelingens udvikling viser Mager en landsby, som den så ud i 1696, da karakteren af Hagendorf endnu var bevaret. Der er her tale om en rundby med kileformet beliggende lodder, ganske som vore stjerneudskiftninger. En af gårdene var da ved at vokse op til herregård. Samme landsby vises i 1830; storgården har nu opslugt bøndergårdene på nær en. I 1884 er

også denne ene gård bortelimineret, men i tilbørlig afstand fra godsets bygninger ligger langs en markvej to rækker landarbejderhuse. På kortet fra 1949 er godset forvandlet til 71 »Vollsiedlerstellen« på 6—10 ha samt 5 småbrugerejendomme. Et af de komplette brug består af 5,29 ha ager, 0,33 ha eng, 0,37 ha permanent græsgang og 0,13 ha byggeplads, ialt 6,38 ha. Disse forskellige brugsdele udgør lige så mange fjernt fra hinanden liggende parceller, bortset fra agerjorden, der ligger ved bygningerne i det nordvestlige hjørne af landsbyen. Andre af brugene har iøvrigt et godt stykke vej til deres agerjord. Det er et spørgsmål, om ikke transporten til og fra de spredtliggende lodder opgjort i timebetaling kommer til at opveje de fordele, brugeren får ved at bo inde i landsbyen?

Magers bog er uden tvivl et led i forsvaret for de under kommunistisk regime gennemførte agrarreformer i Østtyskland. Han dvæler med forkærlighed ved godsdriftens uheldige sider og refererer udførligt de angreb, som professor Ernst Moritz Arndt i Greifswald publicerede i begyndelsen af 1800 årene. Men også reformvenlige godsejere får den ros, der tilkommer dem. Alt i alt gør fremstillingen et nøgternt indtryk, og bogen fortjener udbredelse i Danmark, fordi kendskabet til vort nærmeste grænselands udvikling syd for Østersøen er alt for ringe, og fordi bogen indeholder talrige oplysninger, der kan tjene til sammenligning med danske forhold.

Axel Steensberg.

Købstadshistorie.

Aage Fasmer Blomberg: Faaborg Bys Historie. Udgivet af Faaborg Byhistoriske Arkiv. I 1229—1750. 1955. 399 sider.

Med hensyn til byhistorier har Fyn hidtil indtaget en temmelig tilbagetrukken plads. Bortset fra den ret omfangsrige litteratur om Odense har der kun været få hjælpemidler til rådighed for den, som ønskede at vide noget om fynske købstæder. Hvad angår Faaborg, har der indtil nu ikke været andet at henvise til end et par forældede og vanskeligt opdrivelige småbøger. Imidlertid er det lykkedes Faaborg byhistoriske arkiv at sikre det nødvendige økonomiske grundlag for tilvejebringelsen af en moderne byhistorie, og det har været så heldigt, at lektor Aage Fasmer Blomberg har kunnet påtage sig opgaven. Nu foreligger første bind, en stor, temmelig tæt bog i tiltalende udstyr med få men gode billeder (et oversigtskort havde været ønskeligt, men det kan jo nås endnu). Da forarbejder i virkeligheden mangler, har forfatteren måttet gøre alt fra grunden. Et blik på noteapparatet viser, hvilken indsats der her er gjort.

Første kapitel, tiden indtil reformationen, samler, hvad der på nærværende tidspunkt lader sig sige om middelalderbyen. Ad arkæologisk vej kan man dog forhåbentlig til sin tid komme noget videre. Den grundige og velskrevne fremstilling er i sig selv næppe egnet til at fremkalde mange indvendinger (i parentes bemærket skal note 53 henvise til Kirkehist. Saml. 4 Rk. V, 486 og note 203 til Da. Mag. 3 Rk. V, 34 f.). Derimod kan der vist være grund til at opholde sig et øjeblik ved

dispositionen. Spørgsmålet er, om ikke afsnittet om helligåndsklosteret er blevet for dominerende. Det er unægtelig fristende, når det for en gangs skyld er muligt at give et lidt bredere billede af forhold eller institutioner i en ellers kildefattig periode, at udnytte materialet, selv om det skader fremstillingens proportioner. Forfatteren har ikke kunnet nænne at lade klosteret indtage den mere underordnede stilling, som dets korte levetid i grunden havde gjort naturlig.

Selv om der er lagt et betydeligt arbejde i det indledende kapitel, er bogens tyngdepunkt afgjort de to andre kapitler: 1536—1630 og 1630—1750. Her foreligger en dybtgående undersøgelse. Takket være omfattende studier både i landsarkivet og rigsarkivet er forfatteren i stand til at give en fyldig og solid fremstilling, der vel ikke overrasker ved nye synspunkter, men som giver god besked om byens administration og erhvervsliv samt om dens borgeres levemiljø gennem to århundreder. Dispositionen forekommer naturlig, selv om andre nok ville have sat skellet ved Torstensonkrigen fremfor ved 1630. Det i lokalhistoriske værker stadigt tilbagevendende problem om saglig eller kronologisk fremstillingsmåde synes heldigt løst gennem saglige underafsnit inden for hovedkapitlerne, og ved hjælp af indholdsfortegnelsen er det nemt at finde sig til rette.

Et værdifuldt og gennemgående træk er det overblik over landets almindelige historie, som stadig kommer behandlingen af byens særlige forhold til gode. Når det f. ex. skal vises, hvad Faaborg ydede af skatter, får vi ikke blot at vide, hvad byen selv måtte af med, men tillige en oversigt over de andre fynske byers forhold (s. 83). På samme måde anskueliggøres formuesforholdene (s. 196). Her og der havde det nok været rimeligt at gå noget videre. Det gælder accisen,¹ hvor både Kancelliets Brevbøger (1/3 1620) og Johs. Lindbæks udgave af aktstykker til Statskollegiets historie (II, 148 ff.) giver et udgangspunkt for sammenligning mellem de forskellige byer. Ikke mindre gælder det skildringen s. 233 ff. af kornhandelen, der kunne have fået perspektiv ved en sammenligning med andet talmateriale, f. ex. det forfatteren selv har fremlagt i sin interessante afhandling om Ålborgs handel i Jyske Samlinger (5 Rk. I, 119—31). Og endelig kan man fremføre noget lignende om tabellen over håndværkere s. 263, hvor man iøvrigt spørger sig selv, om stiftsrelationernes kildeværdi ikke burde have været diskuteret. Det må imidlertid fremhæves, at erhvervslivets historie, der alt for ofte vanrøgtes i købstadshistorierne, er genstand for en særdeles omhyggelig behandling. Det er lærerigt at se, hvor meget en metodisk gennemgang af kilderne kan give — selv om der f. ex. ikke er bevaret een eneste regnskabsbog.

Stor grundighed præger også behandlingen af bystyret og forholdet til staten. Interessant er sammenstillingen s. 187 f. af den såre lemfældige skatteopkrævning på Christian IV.s tid og de nok så håndfaste metoder, der kom i brug efter 1660 (jfr. Ribe Bys Historie 1660—1730 s. 41). Fortrinlig er også skildringen af magistratsmilieuet med fremhævelse af slægtskabsforbindelserne »svogerskabet«. En lille indvending: det er næppe rigtigt at skildre borgere som afhængige af adelige, fordi de har tjent som fogeder eller skrivere på godser eller len før deres etablering i byen (s. 70, 153, 156 jfr. s. 175 f.). Hvor man ikke direkte kan påvise

1. note 63 til s. 200 er sporløst forsvundet.

et afhængighedsforhold efter at fogeden eller skriveren er blevet borger, må man uden tvivl se tjenesten på gods eller len som en uddannelse, mangfoldige borgere gennemgik.

Endelig bringer bogen et godt kulturhistorisk stof. S. 307 f. får vi således et lille billede af hvorledes en pietistisk bevægelse med rod i hertugdømmerne gjorde sig gældende i byen — er møder med the- eller kaffedrikning et særligt herrnhutterfænomen? — Og bl. a. ved hjælp af skifter tegnes et billede af levevilkårene².

Det har her kun været muligt at gå ind på enkelte sider af den righoldige skildring, der er et godt eksempel på, hvad en trænet historiker kan få ud af en lokalhistorisk opgave. Værket er trods sit omfang letlæst og bør kendes af alle, der interesserer sig for Faaborgs historie, ligesom det bør studeres grundigt af enhver, som giver sig af med købstadshistorie. Både forfatteren og den kreds, som har gjort udgivelsen mulig, har megen ære af bogen.

Johan Jørgensen.

Gunnar Sandfeld: Fra en helt anden tid. Struers udvikling fra næsten ingenting til næsten købstad. I kommission hos Christensens bogforlag. Struer 1955. 381 sider.

»Fra en helt anden tid« kalder adjunkt Gunnar Sandfeld med rette den bog, han har skrevet om Struers udvikling fra 1855, da byen havde halvandet hundrede indbyggere, over baneanlæggene i 60'erne og 70'erne, der gjorde Struer til et vigtigt trafikknudepunkt, til omkring århundredets udgang, da Struer havde over 3000 indbyggere og blev skilt ud fra Gimsing sogn som en selvstændig kommune (1895). Kun 40—50 år behandler denne sognehistorie på næsten 400 sider. Men det er ikke blevet nogen almindelig sognehistorie. Den, der ikke ved, at forfatteren af fødsel er københavner, ville tro, han havde gjort hele Struers udvikling med, og at bogen var memoirer, så indlevet er forfatteren i alle byens forhold. Med en henrivende humor ser han på sin bys mennesker, og med mild ironi skriver han om dem og deres levevilkår. »Hvad levede man af?« hedder et af afsnittene, »Hvordan levede man?« et andet. Andre afsnit handler om moralen og ordenens håndhævelse, fattigdommen, vi næsten har glemt, åndslivet, aviserne, det politiske liv, alt sammen emner, der plejer at blive stedmoderligt behandlet. De evindelige gnidninger og tovtrækkerier mellem sognerådets sindige og ofte nærige bonde-repræsentanter på den ene side og medlemmerne fra Struers bymæssige bebyggelse med deres stadige krav om hurtige fremskridt på den anden side er et emne, der belyses atter og atter. Særligt må man fremhæve afsnittet om fattigdommen, der både er dybt gribende og samtidig så morsomt, at man ofte må le højt. Ikke et øjeblik glemmer forfatteren, at Struer ikke er verdens navle og midtpunkt. Men netop derved hæver han sin skildring op i et plan, der gør den i højeste grad læseværdig for alle, også for dem, der ikke har nogen som helst tilknytning til Struer. Et stort materiale ligger til grund for bogen, både trykte kilder, ikke mindst aviserne, utrykte arkivalier og mundtlige efterretninger. Forfatteren stiller en fortsættelse i udsigt med titlen

2. her savnes dog repræsentanter for jævne lag f. ex. håndværkere.

»Nye tider. Struer bliver købstad«, »om der ellers bliver kræfter — og midler (!) dertil. Meget vil afhænge af, hvordan nærværende bog vil blive modtaget.« Om bogens gode modtagelse burde der ikke kunne herske tvivl. Derimod kan man nok betvivle, at forfatteren kan skrive een bog til, der er lige så god som den foreliggende. Men man ser *meget* gerne forsøget gjort.

Carl Lindberg Nielsen.

Anders Uhrskov: Kulturbilleder fra Hillerød og Omegn 1801—48. Hans Toftes boghandel. Hillerød 1955. 152 sider.

Forfatteren Anders Uhrskov har udgivet en lille bog, som han kalder »Kulturbilleder fra Hillerød og Omegn 1801—48.« Bogen tilsigter ikke at give nogen sammenhængende skildring af forholdene i Hillerød i det 19. århundredes første halvdel, men bringer foruden en omtale af kendte personer, der har haft nærmere eller fjernere — undertiden meget ringe — tilknytning til Hillerød, en række spredte glimt af livet i byen uden videre sammenhæng, træk, som man for en stor dels vedkommende kan træffe nøjagtigt magen til i andre købstæder. Et stort nummer gøres der af Frederik VI's og Christian VIII's salving, henholdsvis 1815 og 1840. Af biskop Brammers erindringer har forfatteren gjort flittigt brug. I det hele taget bygger bogen hovedsagelig på trykte skrifter, kun i ringe grad på utrykte kilder og bringer ikke noget væsentligt nyt. Det er en tynd bog i mere end een forstand.

Carl Lindberg Nielsen.

Chr. Kiilsgaard: Rudkøbing. Topografi og Bystyre. Udgivet af Rudkøbing Byraad. I. Del 1949, 176 s., II. Del 1955, 330 s.

Medens nu afdøde Jens Winther gennem et langt liv virksomt og mønstergyldigt arbejdede med Langelands arkæologi og gjorde det indsamlede materiale til grundstammen i Langelands museum, har tandlæge Kiilsgaard i en årrække syslet specielt med Rudkøbings topografi og historie og vel mest med det førstnævnte emne. Byens historie er tidligere behandlet i de ældre fremstillinger af P. Rasmussen, Vilh. Lütken og Th. Winther. Ingen af dem er udtømmende, og det kan derfor være berettiget, at man giver en samlet fremstilling.

I de foreliggende bind er de topografiske undersøgelser de værdifuldeste. Kiilsgaards levende sans for de iagttagelser, der kan gøres ved grundgravninger i en by, har ført til gode resultater. Det væsentligste indhold af bind I er sådanne studier, der har muliggjort en bestemmelse af byens ældre kerne, dens omfang, gadernes forløb og husenes konstruktion.

Derimod står forfatteren mere usikker, når det gælder den historiske del. Bind I dækker iflg. titelbladet Rudkøbings topografi indtil 1660, medens bind II behandler både topografi og historie 1660—1760. Kildematerialet i byarkivet er udnyttet, men næppe udtømt. Der gives en fyldig redegørelse for boligernes indretning på grundlag af skifteprotokollerne, og de afsnit, der behandler kirken og kirkens forhold, er omfattende. Derimod er de økonomiske forhold sparsomt belyst. Man synes,

at den kamp, som Rudkøbing måtte føre med de mere eller mindre ulovlige havne er et væsentlig træk i byens ældre historie, som fortjente at uddybes, og i særdeleshed har bystyret ikke fået den plads, som man kunne ønske, skønt både rådstuebøger og tingbøger fra midten af 1600'erne og fremefter giver fortrinligt materiale.

Værket er stærkt præget af de felter af byens liv, som har forfatterens særlige interesse, og det går ud over den harmoniske behandling. En købstad må betragtes som en i økonomisk og juridisk henseende afgrænset helhed, hvor man får et billede af det økonomiske grundlag for bysamfundet, af dets struktur og administration, alt sat op på baggrund af den almindelige udvikling; i modsat fald bliver billedet kalejdoskopisk.

Svend Larsen.

Christianshavn.

Mogens Lebech: Christianshavn — En konges tanke blev virkelighed. Tegninger af Lars Bo. Udgivet af A/S Burmeister & Wain's Maskin- og Skibsbyggeri. København 1955. 254 sider. Komm. Nyt nordisk Forlag, Arnold Busck.

En smukt trykt bog — linotype Baskerville — flydende og fornøjelig skrevet, let læst, idet alle studiets rynker er glattet ud. Bogen henvender sig — for at bruge en gammeldags vending — til den dannede og interesserede læser, der vel er vidende, men som ikke gør fordring på at være i besiddelse af dybere videnskabelig indsigt. Kort sagt en populær bog i god klasse.

Den er udstyret med engelsk resumé, således at det store firmas udenlandske forbindelser også kan få glæde af værket. Foruden indholdsfortegnelse er der stikordsregister, en kort oversigt over vigtigste større arbejder om Christianshavn, denne oversigt står i forbindelse med noteapparatet. Dette er af hensyn til arbejdets flydende stil ikke markeret i teksten. Man læser f. eks. et kapitel og ser derefter i noterne, om der skulle være anmærkninger til det læste. Til slut billedfortegnelse.

Bogen er hovedsagelig udarbejdet på grundlag af trykt materiale, men får dog selvstændig værdi ved, at der også er inddraget arkivstof. Den giver en oversigt over Christianshavns historie fra grundlæggelsen i 1617 (der pilles meget friskt ved det traditionelle billede af Christian IV), over indlemmelsen i København 1674 og op til vore dage. Det er værd at bemærke, at Burmeister & Wain kun spiller en meget lille rolle i bogen, en prisværdig indstilling, der er ved at slå igennem, og som betinger, at der ved jubilæer ikke mere så ofte kommer bøger med ovale portrætter, men kulturhistoriske studier af almen værdi.

Det mærkeligste ved bogen er dens illustrationer. Det er en række ganske nydelige tegninger af Lars Bo. Man har sikkert valgt tegninger ud fra den kendsgerning, at de let lader sig indordne i en sats, og alt i alt er indtrykket typografisk set behageligt. Det er dog lutter stemningsbilleder fra det moderne Christianshavn — et enkelt er tålelig vittigt: en moderne Christianshavner hilser på en let åndeagtig Tordenskjold i »Tordenskjolds gård« — men de følger ikke teksten. Og læsningen besværes af, at der ikke findes nyere kort over bydelen; der burde

mindst have været tre: fra 1700'erne, 1800'erne og vort eget århundrede. De illustrationer og kort, som den historisk interesserede, til hvem bogen dog henvender sig, har brug for, må søges andetsteds.

Hans Lassen.

Hotel d'Angleterre.

Jørgen Bast: Hotel d'Angleterre 1755—1955. Udgivet af A/S Hotel d'Angleterre, København 1955. 104 sider. Komm. Andr. Fred. Høst & Søn.

En elegant lille tryksag; men for så vidt uden interesse i dag, som den er en forkortet udgave af Carl Christensens store og udmærkede bog fra 1925 om det gamle, fine hotel. Man kunne have udsendt den på et eller flere fremmede sprog til glæde for udenlandske gæster. Man kunne have givet den en make up med et nyt interessant billedstof. — Man kunne også have lavet en hel anden bog om hotellernes kulturhistorie. Ingen af delene er desværre sket!

Hans Lassen.

Lejligheder i Stockholm.

Birgit Gejvall: 1800-talets Stockholmsbostad. En studie över den borgerliga bostadens planlösning i hyreshusen. Monografier utgivna av Stockholms kommunalförvaltning, nr. 16. Stockholm 1954. 264 s.

Man må prise det initiativ, som står bag den kendsgerning, at der om forskellige sider af Stockholms historie er udsendt en hel skriftserie, som med det her foreliggende bind er nået til nr. 16. I denne bog, der har skaffet forfatterinden doktorgraden, behandles de hjem, hvor familien »hade en högreståndsmässig livsföring och följaktligen krävde så många rumskomponenter, att en differentiering av bostaden kunde komma till stånd.« Undersøgelsens hovedformål er belysning af planløsningen i de nævnte boliger og så vidt muligt bestemmelse af de faktorer, som har bidraget til planudviklingen. Forfatterinden indskrænker sig ikke til en konstatering af de forskellige rums beliggenhed i forhold til hinanden, men giver tillige en redegørelse for de enkelte værelses funktioner, anskueliggjort ved velvalgte citater fra samtidens skønlitterære forfattere og memoireskribenter og ved gengivelse af interiørtegninger og ældre fotografier. Tradition, optegnet til Nordiska Museet ved et rundspørge blandt ældre stockholmere, giver dette afsnit liv og fylde og supplerer på bedste måde det materiale, som ellers er undersøgelsens vigtigste kildestof, de talrige plantegninger i Stockholms byggnadsnämnds arkiv, der smukt præger bogens illustrationer. Inden for denne periode lader boligforhold sig tillige behandle statistisk. Forfatterindens bestræbelser på dette område er sammenfattet i nogle lærerige tabeller, der, hvor det er muligt, indeholder en sammenstilling med udenlandske tilstande. Udviklingen i Stockholm sættes ind i europæisk sammenhæng, og tilskyndelser såvel fra kontinentalhovedstædernes byggeskik som fra de afvigende forhold i England og delvis Holland

påvises, ligesom der fremdrages eksempler på afhængigheden af oprindelig franske, barokke traditioner og af myndighedernes bygge Lovgivning. Bogen er skrevet af en kunsthistoriker, men stoffet er i overensstemmelse med sin karakter behandlet med etnologisk metode. Det er en interessant bog, som bør virke inspirerende. Dens fremkomst glæder, fordi en hidtil ringeagtet epoke her tages op til grundig behandling ligesom i Millechs »Danske arkitekturstrømninger 1850—1950«, som Birgit Gejvalls bog både er i familie med og dog er højst forskellig fra.

Peter Michelsen.

Kongelige våben.

Arne Hoff, H. D. Schepelern and Gudmund Boesen: Royal Arms at Rosenborg I—II. Copenhagen 1956. 223 sider og 93 plancher. Engelsk tekst og engelsk, spansk, dansk planchetekst.

Man må i højeste grad ønske udgiverne, Rosenborgsamlingen og Våbenhistorisk Selskab, tillykke med denne smukke bog, der er nummer to i den række publikationer, som tænkes udgivet efterhånden om forskellige grupper af Rosenborgsamlingens genstande. Samtidig må det glæde enhver museumsmand at erfare, at der endnu findes privatfolk, som vil ofre midler, i dette tilfælde store midler, på genstandspublikationer. Udgifterne er nemlig afholdt af et medlem af Våbenhistorisk Selskab, hvorfor selskabet også står som medudgiver af værket.

I tekstbindets indledning gør Gudmund Boesen kyndigt rede for de kongelige samlinger, der har haft betydning for Rosenborgsamlingens nuværende våbenbestand. Der opstod ret tidligt rustkamre her i landet, således at prins Christian den yngre af Anhalt på sin rejse i 1623 kunne finde en fin våbensamling på Sparepenge ved Frederiksborg. Det var utvivlsomt den svenske invasion i 1657—58, der fik Frederik III til at flytte sine kostbarheder ind bag Københavns beskyttende volde (anm. har fundet den kgl. ordre, der er dateret d. 5. febr. 1658 (Sjæl. tegn.). De blev hensat på Rosenborg, hvor der iforvejen fandtes en del våben fra Christian IV's tid. Også den næste konge, Christian V, leverede et bidrag til den ældre Rosenborgsamling, idet han i 1692 overførte sit rustkammer fra København Slot hertil. Denne ældre Rosenborgsamling blev ret summarisk katalogiseret i 1696.

Medens det 17. århundrede således viser en stadig fremgang for samlingen, kom det følgende sekel til at betyde opløsning. Det hang sammen med opførelsen af det nye Christiansborg. Her indrettedes et rustkammer, hvortil alle Rosenborgs skydevåben overførtes 1732. I 1758 fulgte de fleste andre våben efter, hvorved Det kongelige partikulære Rustkammer blev færdigdannet. På Rosenborg stod tilbage kun blankvåbnene i rustkammeret over Regaliekammeret og nogle ceremonivåben i slottets grønne kabinet. Så sent som i 1804 indlemmedes de førstnævnte i Det kgl. partikulære Rustkammer, medens de sidste fik lov til at blive på slottet.

Den efterhånden meget store våbensamling på Christiansborg, Det kongelige partikulære Rustkammer, havde også fået våben fra andre

steder end Rosenborg. En særlig betydningsfuld del var kommet fra grevskabet Oldenburg, som den danske konge arvede 1667. Det oldenburgske Rustkammer førtes til Københavns arsenal 1698, og indgik i Det kongelige partikulære Rustkammer 1766. Få år efter, 1775, udarbejdedes det store, udførlige katalog over samlingen. Lykkeligvis blev samlingen snart efter, 1790, flyttet over i arsenalets rustkammer (nu Tøjhusmuseets våbensal), hvorved den undgik ødelæggelse ved Christiansborg's brand.

I 1830erne vendte mange af den gamle Rosenborgsamplings våben tilbage til deres oprindelige opholdssted. Det besluttedes nemlig i 1833 at danne en kronologisk samling af genstande, der havde haft direkte tilknytning til kongehusets medlemmer. Som ydre ramme valgtes det ubeboede Rosenborg. Opgaven at udvælge de egnede våben i det store, kongelige partikulære Rustkammer blev betroet ingen ringere end Chr. J. Thomsen, som netop på denne tid arbejdede i samlingen med et historisk våbenmuseum for øje. Det må utvivlsomt med Boesen siges, at Thomsen ved sin fordeling af våbnene mellem Rosenborgsamlingen og den historiske Våbensamling (nu Tøjhusmuseet) viste megen takt og påskønnelsesværdig forståelse af begge samlingers tarv.

I bogens store, ræsonnerende katalog stifter man derefter nærmere bekendtskab med de våben, Thomsen i sin tid lod overføre til det nye museum. Og i planchebindet finder man fotograf N. Elswings fortræffelige billeder af samtlige våben. Ialt er der tale om 88 blankvåben og 114 skydevåben, hvortil kommer noget tilbehør; i tid spænder de fra Frederik II til Christian IX. Hver genstand får sin egen, selvstændige behandling i katalogen, som er forfattet af H. D. Schepelern (blankvåbnene) og Arne Hoff (skydevåbnene). Der er givet hvert våben en ret kort, men absolut fyldestgørende beskrivelse, som især er lagt an på at supplere billederne, såsom at understrege tidstypiske træk i stil og teknik, at oplyse om det benyttede materiale o. s. v. For alle de genstande, der er inventarbelagt i 1775 eller tidligere, er denne omtale anført in extenso.

Sidst, men ikke mindst, kommer så en værdifuld redegørelse for hvert våbens historie. De to forfattere har ikke skyet nogen anstrengelser for at nå den rette erkendelse, og det er ofte imponerende, hvor stort et primært kildemateriale, de har gennemgået. Man kan derfor med dem glæde sig over, at der er kommet så mange nye ting frem, idet de ligesom giver genstandene mere værd. Ikke mindst, fordi de omhandlede våben tilhører en lidet påagtet gruppe på Rosenborg, som tydeligvis fortjener bedre udstillingsforhold, end den hidtil har haft.

Som eksempel på de to forfatteres landvindinger, kan nævnes, at det er lykkedes dem at henføre dels en guldkårde (kat. nr. 7, pl. 13:2 og 22:5) og dels beslagene på et par fine flintepistoler (kat. nr. 53—54, pl. 68) til Christian IV's kroningsudstyr fra 1596. Hidtil har man været tilbøjelig til at datere kården, der bærer et C 4 på fæstets knap, til ca. 1620, da Christian IV synes at bære den på et maleri fra den tid. Schepelern fastslår imidlertid, at typen er ældre, og viser, at forgyldte kårder har været fremstillet her i landet tidligere. Derefter påpeges dens stilistiske lighed med Fyrings krone til kongen 1596, og det vises gennem regnskaber, at samme mester har leveret kongen blankvåben i 1590erne. Herved sandsynliggøres sammenhængen. Til slut bevises det, at Christian

IV virkelig bar en guldkårde ved sin kroning. Nærmere kan man næppe komme til et bevis i genstandsforskningen.

Dr. Hoffs stifinderarbejde har absolut ikke været mindre vanskeligt. På et par pistoler af Københavnermesteren Heinrich Kappel fra ca. 1690 sidder der nogle højst bemærkelsesværdige beslag, som umuligt kan være fra mesterens egen tid. Pistolerne har siden Thomsens dage været anbragt i hylstre på en smuk sadel, som har tilhørt Christian IV. Stilistiske hensyn berettiger i høj grad dette. Hidtil har man antaget, at sadel, og derfor også pistolbeslag, var fremstillet til den store bilager (den udvalgte prins' bryllup) 1634. Hoff påpeger imidlertid, at de nærmeste udenlandske paralleller til sadlen er noget ældre, og at Christian den yngre af Anhalt synes at have set denne sadel i 1623. Det er umuligt at finde andre tidligere begivenheder i Christian IV's liv end kroningen 1596, der kunne motivere forarbejdningen af så fin en sadel og dertil svarende pistoler. Tilbage står at forklare, hvornår og hvorfor de gamle beslag er blevet overført på de langt yngre kappelske pistoler. Det afvises bestemt, at det kan være gjort af Kappel selv, skønt vi ved, at han var knyttet til den kongelige våbensamling; dertil er arbejdet altfor klodset gjort. Forfatteren fremsætter den højst antagelige forklaring, at det er sket i 1830'erne i forbindelse med genopstillingen af Rosenborgsamlingen. De oprindelige, brøstfældige pistoler er da blevet erstattet med andre forhåndenværende, og stilistiske hensyn har været underordnede, da kun pistolernes skæftekugler kunne ses over pistolhylstrene.

Det er klart, at ikke alle bogens undersøgelser har kunnet give så endegyldige resultater som i disse tilfælde. Der er stadig mange spørgsmålstegn ved angivelserne af våbnes oprindelsessted, og enkelte henførelser til arkivmaterialet synes problematiske. Men langt betydningsfuldere er det, at et stort og kyndigt arbejde er gjort, og at det på en så smuk måde er fremlagt for publikum. Det kan fremhæves, at arkitektindsatsen i forbindelse med dette værk har været virkelig værdifuld. P. Koch har formået at give planchesiderne en ro og harmoni, som er meget sjældnen for publikationer af denne art. Det er naturligt til slut at sige, at man kunne have ønsket sig, at dette værk på grund af sine fortræffelige egenskaber også havde eksisteret med dansk tekst.

F. Askgaard.

Dansk kulturhistorisk Museumsforenings årsmøde i Hjørring den 23.—24. august 1956.

Årsmødet begyndte torsdag aften den 23. august kl. 20 i Vendsyssels historiske Museum, hvor tandlæge *Holger Friis* indledte en forhandling om *museums-tekniske problemer og metoder til deres løsning*. Foredraget gav, krydret med adskillige morsomme træk fra museets historie, et godt indblik i, hvilke krav der stilles til ledelsen af et større lokalmuseum. Tandlæge Friis sluttede med en kraftig appel til museumsfolk og bevilgende myndigheder om øget indsats i forståelse af, at nutidens krav om nye veje, større bebyggelse og landbrugets mekanisering er en alvorlig trusel mod vore jordfaste fortidsminder. Vi kan ikke hindre denne udvikling, men vi må energisk søge at redde mest muligt af disse kulturelle værdier. Vi må også i højere grad, end hidtil er sket, sætte kræfter ind på gennem konservering at bevare de ting, vi har samlet ind til vore museer. Det er vor simple pligt over for vore givere og deres efterkommere, ja, over for hele nationen.

Til repræsentantskabsmødet den følgende dag på Hotel du Nord var følgende museer repræsenteret: Nationalmuseets 1., 2., 3. og 7. afd., Jernbanemuseet, Kunstindustrimuseet, Rosenborg, Dansk Landbrugsmuseum, Handels- og Søfartsmuseet, Helsingør Bymuseum, Frederiksborg, Frederiksværk, Gilleleje, Hørsholm, Tikøb, Roskilde, Holbæk, Kalundborg, Næstved, Vordingborg, Maribo, Odense, Bogense, Fåborg, Nyborg, Langelands, Hjørring, Skagen, Frederikshavn, Try, Thisted, Nykøbing M., Ålborg, Viborg, Randers, Hobro, Grenå, Ebeltoft, Gl. Estrup, Århus, Den gamle By, Horsens, Silkeborg, Odder, Vejle, Fredericia, Kolding, Ringkøbing, Herning, Esbjerg og Tønder.

Efter at formanden, museumsdirektør *Svend Larsen*, Odense, havde budt gæster og repræsentanter velkommen, valgtes fhv. borgmester *Johs. E. Rasmussen*, Hjørring, til dirigent. Formanden aflagde derefter beretning for 1955—56 og udtalte bl. a.:

»Som nyt medlem i vor kreds byder vi frilandsmuseet »Den gamle Landsby« på Hjerl Hede velkommen. Foreningen tæller nu 95 medlemmer, hvoraf 53 er repræsenteret ved dette årsmøde.

Indledningsvis skal jeg omtale et par spørgsmål, som på beklagelig måde berører lokalmuseernes økonomiske forhold. Det ene er den nye *lov om told- og forbrugsafgifter*, der har medført, at museernes tidligere adgang til fritagelse for søvskat er bortfaldet; det andet er de drøftelser om *tipsmidlernes fordeling*, der har været fremført i folketinget. Begge er til ugunst for museerne, men i erkendelse af, at vi gennem den foreslåede nyordning af tilskudsprincipperne søger at opnå en væsentlig økonomisk forbedring for museerne som helhed, har vi ikke anset det for opportunt at fremføre vore interesser i den forbindelse.

Den 10. maj afholdtes et studiekredsmøde i »Den gamle By«, og yderligere har vi — som jeg senere skal komme tilbage til — holdt møder i Ålborg, Herning, Haderslev, Odense og Næstved, hvor vi i mindre kredse har kunnet drøfte forslaget om museernes nyordning.

Foreningen har nu — som vi vedtog på sidste årsmøde — selv overtaget redaktionen og det økonomiske ansvar for udgivelsen af vor årbog, og vi har blandt mange forslag valgt at kalde den »*Arv og Eje*«, idet vi dog har bevaret »*Danske Museer*« som undertitel. Redaktionen er overdraget museumsinspektør Holger Rasmussen, Nationalmuseet, og årbogen for 1956 er udsendt for kort tid siden. Foruden artikler om specielle emner vedrørende interessante grupper af museumsgenstande bringer den som noget nyt en oversigt over nyere museums litteratur, og jeg håber, at den vil finde god modtagelse hos vore medlemmer og andre interesserede. Vi må alle arbejde for, at der tegnes nye abonnenter på årbogen. Prisen er i fast abonnement 8,75 kr., i løssalg 12 kr. pr. bind. Vi har i øjeblikket ca. 600 faste abonnenter, men skulle gerne have 200 til. Som hjælp til årbogens trykning har vi haft den glæde fra undervisningsministeriet at modtage et tilskud på 1000 kr., og vi har yderligere suppleret indtægterne ved en annoncetegning, som vi meget gerne ser udvidet i kommende årgange.

Trods de vanskelige økonomiske forhold, hvorunder vore museer arbejder, kan der dog konstateres glædelige fremskridt for enkelte af dem. Jeg vil i denne forbindelse gerne lykønske *Langelands Museum*, der har fået en nyordning, hvorefter samtlige kommuner på øen har overtaget museet, en ordning, der er forbilledlig for andre lokale museer. Også for *Odder Museum* er der sket et væsentligt fremskridt, idet Odder kommune har købt en bygning og skænket den til museet. Ved *Sønderborg Museum* har man ansat cand. mag. Jørgen Slettebo, og det er mit indtryk, at der allerede er etableret et udmærket forhold mellem museets leder og den stedlige befolkning. For vore lokalmuseer vil en af fremtidens vigtigste opgaver være at få ansat folk, som kan lede det daglige arbejde tilstrækkeligt effektivt.

Til brug for Statens Museumsdirektør i Norge, dr. phil. *Eivind S. Engelstad*, har vi fremskaffet materiale om de danske *statsbevillinger* til vore kulturhistoriske museer. Til gengæld har dr. Engelstad meddelt os en statistisk beregning, der viser, at medens der i Sverige af staten ydes 6 øre pr. indbygger til museerne, gives der i Norge 8 øre, men i Danmark kun 2 øre. Vi er dr. Engelstad særdeles taknemmelig for denne oplysning, som mere end mange ord belyser vore museers stilling og økonomiske situation, den, der er udgangspunktet for den foreliggende betænkning om en nyordning af de kulturhistoriske lokalmuseers forhold, det emne, som ganske naturligt må samle hovedinteressen på dette møde.

I en menneskealder har man fra denne forenings side fremsat ønsker om at få en ordning af museernes forhold, der kan blive et bæredygtigt grundlag for deres virksomhed, en ramme, der kan muliggøre en frugtbar udvikling. Jeg tror, at såfremt *de danske lokalmuseer*, hvis forhold betænkningen sigter imod, nu enige står sammen, vil det være muligt at nå et positivt resultat, men det må understreges, at dette sammenhold også vil være den absolutte betingelse herfor.

Betænkning om en nyordning af de kulturhistoriske lokalmuseers forhold (betænkning nr. 152) er udarbejdet af undervisningsministeriets provinsmuseumsnævn, afleveret til ministeriet, trykt og dermed offentlig tilgængelig.

Af betænkningens 7 kapitler indeholder det første en redegørelse for lokalmuseernes udvikling og hidtidige forhold til staten, derpå følger en oversigt over de nuværende kulturhistoriske museer, hvortil materialet er indsamlet gennem en henvendelse til hvert enkelt museum i 1954. Kapitel 3 redegør for de opgaver, som et lokalmuseum har; derefter følger overvejelser med hensyn

til disse opgavers løsning, og endelig en redegørelse for lokalmuseernes økonomiske forhold, hvor man i særdeleshed peger på det uholdbare i de nuværende tilskuds ringe størrelse og princippet for deres fordeling. Kapitel 6 er selve udkastet til forslag til lov om de kulturhistoriske lokalmuseer med dertil hørende bemærkninger og bekendtgørelse. Endelig gives i kapitel 7 en kortfattet oversigt over museumsordningerne i Norge og Sverige.

Nævnet har anset det for påkrævet, at lokalmuseernes forhold lægges ind under *lovgivningens rammer*. Medens man hidtil har haft en art ministeriel bekendtgørelse, »regler« givet af undervisningsministeriet, stiller man nu forslag om, at der gennemføres en lov for de kulturhistoriske lokalmuseer. Det er således selve lovforslaget, som man i denne forbindelse først og fremmest skal hefte sig ved, idet det skulle angive de mest centrale og fastliggende hovedlinier. Lovforslaget fremsætter i § 1, hvad der forstås ved kulturhistoriske lokalmuseer, og i § 2 redegøres for inddelingen i landsdelsmuseer og andre lokalmuseer. I § 3 nævnes de betingelser, der er grundlæggende for statstilskudet, og §§ 4 og 5 omtaler tilskudets anvendelse og beregning, medens § 6 omhandler dels tilbageholdelsen af 2,5 % af statstilskudet til løsning af fællesopgaver, dels de særlige dispositionsbevillinger. Endelig er der i § 7 omtalt, hvorledes tilsynet med midlernes anvendelse skal ske.

Lovforslagets formål skal først og fremmest være at tilvejebringe et bæredygtigt *økonomisk grundlag* for museernes arbejde. Alle ved, at statens ordinære tilskud til lokalmuseerne ikke er undergået nogen betydende ændring siden 1880'erne, og at de beskedne forhøjelser, der har fundet sted, hurtigt er blevet illusoriske på grund af den almindelige prisudvikling. På den anden side mener man ikke at kunne fremføre ønsker om forhøjelser af statens tilskud uden samtidig at påtage sig forpligtelser, og forslaget hovedprincip er derfor det enkle, at statens bidrag foreslås sat i forhold til offentlige, lokale bidrag.

Under overvejelserne har man så at sige måttet begynde på bar bund. Et af vore blade erklærede i en omtale af sagen, at der ikke kunne være tale om nogen nyordning, eftersom museernes forhold aldrig havde været ordnede, og det er så sandt, som det er sagt. Man har som grundlag for arbejdet haft en sum af erfaringer på godt og ondt, og man har stået overfor en urskov, hvor værdifulde vækster sammen med revl og krat dannede et vildnis, som det har været nødvendigt at rydde op i og bringe under kultur, så det kan tjene samfundets interesser.

Det er museernes hovedopgave at indsamle genstande, at bevare samlingerne, at sørge for deres registrering og udstilling på en sådan måde, at de både kan tjene videnskaben og folkeoplysningen. Hovedopgaverne er fælles for alle, tyngdepunktet kan blot lægges forskelligt efter museernes art.

I flere henseender findes der lighedspunkter mellem lokalmuseernes og folkebibliotekernes forhold. Dette har man fra museernes side peget på helt siden begyndelsen af 1930'erne, og man har set det som et ønskemål, at de principper, der blev lagt til grund for biblioteksloven af 1920, også måtte finde anvendelse på museernes forhold. Alle må erkende, at biblioteksloven har givet denne gren af vort kulturliv en frugtbar udvikling og en grundfæstet plads i vort samfund.

Derfor har man i betænkningen foreslået en tilskudsordning, der bygger på de samme principper som den for folkebibliotekerne gældende, idet man bruger de lokale, offentlige tilskud som grundlag for tilskudsberegningen. Det medfører ganske vist, at enkelte museer må se deres nuværende statstilskud reducerede. Årsagerne dertil er forskellige, men på den anden side er den

skade, der sker, næppe større, end at den med god vilje kan udbedres. For at holde statens udgifter indenfor en rimelig grænse har man på den anden side måttet lægge loft over de tilskudsberettigende lokale tilskud med det resultat, at andre museer må vise resignation, alt med det formål at få lagt en solid grund for museernes fremtidige økonomi, samtidig med at man holder udgifterne indenfor en rimelig grænse og fremmer en jævn udvikling.

Man kunne selvfølgelig mildne virkningen af nyordningen ved at foreslå visse *overgangsbestemmelser*, men man har i stedet valgt at foreslå, at denne lov efter en femårig periode evt. tages op til revision. Til den tid vil man have et indtryk af lovens virkninger og kan ved revisionen benytte de indhøstede erfaringer.

I tilslutning til lovforslaget følger et *udkast til bekendtgørelse*, hvori lovforslagets enkelte paragraffer nærmere uddybes, og visse regler for lovens gennemførelse i praksis er anført. I forhold til lovforslaget er bekendtgørelsen af sekundær betydning, for så vidt som den når som helst kan ændres på undervisningsministeriets foranstaltning. Der er selvfølgelig i bekendtgørelsen både det ene og det andet punkt, som kan diskuteres, men også om den gælder det, at man har søgt at belyse sagen fra alle sider og at nå frem til et resultat, der kan tilpasses efter de forskellige museumstyper.

Bekendtgørelsen fastslår, at ethvert lokalmuseum skal have vedtægter og en arbejdsplan.

Vedtægterne skal indeholde bestemmelser om bestyrelsens sammensætning og valg måde. Det enkelte museum må selv fastsætte antallet af bestyrelsesmedlemmer under hensyn til museets tarv; der kræves blot, at de kommunale råd skal være repræsenteret, og at bestyrelsen etableres på et vist åremål. Bestyrelsen skal ifølge § 2b udpege en leder til at forestå museets daglige drift. Lederen *kan* være formanden eller et andet bestyrelsesmedlem. Som sådan kan han oppebære rejsepenge og diæter, men hvis lederen er lønnet, skal han *normalt* ikke kunne være medlem af bestyrelsen. Herigennem vil man undgå en uheldig sammenblanding af økonomiske interesser, som de varetages af bestyrelsen, og faglige interesser, som de varetages af lederen, og man tilsigter ad denne vej at nå frem til en løsning af det vanskelige lederproblem. — Bestemmelserne om de nugældende virkeområder er ikke berørt, og bestemmelserne om budget og regnskab kan næppe give anledning til omtale.

Arbejdsplanen giver generelle bestemmelser om indsamling, konservering, indføring, udstilling, åbningstider o. s. v. Noget nyt er bestemmelserne om adgang til deponering og kassation. Der er endvidere opstillet krav om lokaleforhold, sikkerhedsforanstaltninger og retningslinier for det videnskabelige arbejde, herunder bestemmelser om, at beretninger skal indsendes i kopi til Nationalmuseet.

Bekendtgørelsens § 4 indeholder de særlige bestemmelser, der gælder for landsdelsmuseer, og heraf har navnlig vedtægtens stk. c. betydning, idet det fastslår, hvilke forpligtelser der påhviler et landsdelsmuseum, der i forholdet til andre lokalmuseer har pligter, men ingen rettigheder. Landsdelsmuseerne skal have fagligt uddannet medhjælp, de skal have kartoteker, og disse bør efterhånden udvides til også at omfatte de andre museers samlinger. Yderligere skal landsdelsmuseerne udøve en betydelig oplysningsvirksomhed, og der skal fastsættes regler for deres videnskabelige arbejde.

Medens man under den nuværende ordning har to organer, der beskæftiger sig med lokalmuseernes forhold, nemlig et tilsyn, der udøves gennem to af Nationalmuseets embedsmænd, udpeget af dets direktør, og undervisnings-

ministeriets provinsmuseumsnævn, som består af en repræsentant for ministeriet, en for Nationalmuseet og en for Dansk kulturhistorisk museumsforening, foreslår man nu (bekendtgørelsens § 5) i stedet eet organ, der benævnes »Statens Lokalmuseumstilsyn« og består af 6 medlemmer, hvoraf et repræsenterer ministeriet, et de kommunale råd, to Nationalmuseet og to lokalmuseerne.

Hidtil har statens tilskud været af beskedent omfang og bundet til ganske bestemte, snævert begrænsede formål. Efter lovforslaget vil et museums drift i fremtiden overvejende komme til at bygge på offentlige tilskud fra stat og kommuner, og statens tilskud vil — med visse begrænsninger — kunne anvendes til driften som helhed, altså også til poster som lønninger, kontorhold, almindelig bygningsvedligeholdelse etc. på linie med de beløb, der til samme formål stilles til rådighed fra kommunernes side. Derfor må og skal stat og kommuner have direkte adgang til gennem tilsynet at kontrollere disse midlers anvendelse, enhver anden løsning må anses for uforsvarlig.

På den anden side må det offentlige også have garanti for, at anvendelsen af midlerne er fagligt forsvarlig. Denne garanti skal Nationalmuseets og lokalmuseernes repræsentanter give. Lokalmuseerne må nemlig også selv have mulighed for at gøre deres synspunkter gældende ud fra den betragtning, at det nu engang er deres forhold, det drejer sig om. Tilsynet får således en sammensætning, hvorefter en trediedel repræsenterer de økonomiske og samfundsmæssige interesser, to trediedele repræsenterer de snævrere faglige interesser.

Dette er betænkningens hovedindhold; enkeltheder kan man diskutere i det uendelige, og det er vel ugørligt at udarbejde et forslag, der kan passe alle, men de indvendinger, der er fremført, er dog heller ikke af en sådan karakter, at de kan røkke de for betænkningen grundlæggende principper. Loven er en ramme, der giver rimelig plads for museernes virke, og så må man vise den gode vilje og den smidighed, der er en forudsætning for et godt resultat.

Vel er det museernes opgave at bevare, men det gælder ikke, når det angår formerne for deres økonomi og administration. For disse områders vedkommende må man frigøre sig for gamle fordomme og utidssvarende forestillinger. Vi må tilpasse vore forhold efter det moderne samfunds politiske og økonomiske struktur, hvis vi ikke til stadighed skal danne bagtroppen i kulturelt arbejde.

Så længe betænkningen var under udarbejdelse, kunne den selvfølgelig ikke gøres til genstand for almindelig drøftelse, men vi har gennem de hovedemner, der har været til behandling på de sidste årsmøder, søgt at få belyst visse sider af museernes virksomhed, navnlig vedrørende det folkeoplysende arbejde, og vi har gentagne gange fremhævet under tilslutning, at det ville være en stor vinding, om man kunne føre frem et lovforslag, der fastlagde bibliotekslovens principper som grundlag også for museernes virksomhed.

På den anden side har museerne landet over, hvis forhold betænkningen sigter imod, et rimeligt krav på at blive orienteret, og derfor vedtog bestyrelsen, så snart betænkningen var publiceret, at vi skulle indbyde vore medlemmer til nogle møder, og her give dem lejlighed til at udtale sig. Møderne har været afholdt i Ålborg, Herning, Haderslev, Odense og Næstved i dagene 31. juli—4. august. Det er mit indtryk, at disse møder har været værdifulde; adskillige centrale punkter er bleven belyst, adskillige misforståelser rettet.

Sammenfatter vi de faldne udtalelser, bliver billedet dette:

1) Man har i særdeleshed heftet sig ved, at visse lokale tilskud fra banker, sparekasser og private institutioner ikke må medregnes som tilskudsberettigende.

Bemærkningen er naturlig, fordi mange -- navnlig mindre museer -- har sådanne og betragter dem som ret faste, og fordi bibliotekerne for øjeblikket kan medregne sådanne tilskud. Hertil er at sige, at disse tilskud trods alt har en ustabil karakter og ikke giver samme tilsagn og sikkerhed for institutionens fortsatte opretholdelse som de kommunale tilskud. De private bidrag er værdifulde som et ekstratilsbud, der kan lægges ovenpå et museums ordinære budget til anvendelse til særlige formål, men de danner ikke noget bæredygtigt grundlag på længere sigt.

2) Den bestemmelse, at lejeværdi ikke må medregnes som tilskudsberettigende lokalt bidrag, har ligeledes været fremført, omend med mindre styrke. Også her har man kunnet henvise til, hvor vanskeligt det er for bibliotekerne at foretage en beregning af lejeværdi, og for museernes vedkommende vil det være endnu vanskeligere og mere vilkårligt, fordi museumsbygningerne er af så uens karakter.

3) Forslaget om landets inddeling i landsdelsområder og etablering af landsdelsmuseer har ligeledes været et led i drøftelserne. Det må meget stærkt understreges, at formålet er at dække behovet for fagligt kvalificerede museumsledere, og at den bærende ide i forslaget er en *udvidelse* af konsulenthjælpen. Etableringen af landsdelsområder er i høj grad baseret på et intimt samarbejde mellem områdets museer, der har *ret* til at benytte denne konsulenthjælp fra landsdelsmuseet, men de kan også lade være.

Det museum, der måske i dag kunne tænke sig at blive landsdelsmuseum, skal sikkert overveje spørgsmålet et par gange. De pligter, der er forbundet hermed, er af en sådan karakter, at man nok skal afholde sig derfra, før tiden er inde, d. v. s. før de andre museer i området anser det for ønskeligt.

På den anden side mener vi, at det er vigtigt, at man efterhånden får ansat fagligt kvalificeret personale ude i landet. Det skal være pionerer i det almindelige, folkeoplysende arbejde, og samtidig skal det i videnskabelig henseende være således kvalificeret, at det kan træde i effektivt samarbejde med Nationalmuseet. Den decentralisation, som man herved opnår, anser vi for overmåde heldig og i overensstemmelse med tidens krav. At den også i økonomisk henseende indeholder iøjnefaldende fordele, er ganske givet. Man opnår ad denne vej ikke blot en decentralisation, men også en intensivering af arbejdet.

4) Det nye tilsynsorgan har man kun i ringe grad heftet sig ved. En enkelt røst har løftet sig for, at samarbejdet med Nationalmuseet ikke måtte svækkes. Det turde fremgå af forslaget som helhed, at det modsatte resultat skulle kunne opnås. Hvis der i tilstrækkeligt omfang knyttes faglige ledere til lokalmuseerne, vil det automatisk medføre, at Nationalmuseet får en række støttepunkter landet over, som begge parter skulle kunne være vel tjent med i det daglige arbejde. Det var jo netop dette problem, der i trediverne blev fremstillet fra Nationalmuseets side, og til hvis løsning Nationalmuseet dengang ydede bistand ved at foranledige, at en del af dets unge medarbejdere blev ansat ved de større lokalmuseer.

5) Endelig har der været spurgt, om forslaget skal forstås således, at den nuværende konsulenthjælp skal ophøre. Svaret fremgår allerede af mine bemærkninger om landsdelsmuseernes funktion, men jeg må tilføje, at det vil være påkrævet til enhver tid at have adgang til konsulenthjælp, som udøvet fra København kan orientere museerne om, hvad der forekommer af interesse på markedet, og som kan bistå museernes styrelser, formidle kontakten mellem museerne indbyrdes, træffe afgørelser i sager af rutinemæssig karakter og tilrettelægge de sager, der kræver behandling i tilsynet. Hertil kommer, at der

efter alt at dømme vil gå et åremål, før man kan forvente landsdels-ordningen udbygget.

6) *Bekendtgørelsens* indhold har naturligvis fremkaldt en række spørgsmål om bestyrelsernes sammensætning, om muligheden af at bevare bestyrelsesmedlemmer, der er valgt på livstid, om ledernes placering og anerkendelse o. s. v. Her må jeg understrege, at det er en bekendtgørelse, det står i, og at lovens meget vigtige bestemmelse om, at en revision skal finde sted, når loven har været i funktion i fem år, åbner adgang til at rette, hvad der måtte vise sig at være skævt.

Samtidig med de her nævnte udtalelser er der på møderne fra mange sider givet udtryk for en meget forstående og meget velvillig indstilling til betænkningen, ikke mindst fra folk, der på den ene eller anden måde har kontakt med kommunalpolitisk arbejde, men også fra museer, hvis nuværende stats-tilskud vil blive nedsat efter det foreliggende forslag, hvis de ikke får de lokale tilskud hævet.

Forslaget tager alene sigte på de kulturhistoriske lokalmuseer, og det tilsiger ethvert af disse, der opfylder lovens krav, økonomisk støtte. Det er et forslag, der gør det muligt, at initiativ og dygtighed kan blive belønnet, og det indeholder yderligere et forslag om, at de hidtidige dispositionsbevillinger forhøjes fra ca. 30.000 kr. til 50.000 kr.

Der har i nævnet været afholdt et halvt hundrede møder om denne sag, og de allerfleste af lokalmuseerne har været besøgt. Jeg kan ikke slutte denne redegørelse uden at bringe en varm tak til den kreds, der igennem en årrække har arbejdet sammen, til formanden, professor P. V. Glob, til Nationalmuseets repræsentant, overinspektør, dr. Axel Steensberg og til sekretær i undervisningsministeriet, magister Viggo Nielsen, der i denne sag ekstraordinært har været tilforordnet nævnet, og endelig til museumsforeningens sekretær, museumskonsulent P. Halkjær Kristensen, hvis kendskab til museernes forhold har været af den største værdi i arbejdet. Jeg kan sige, at alle beslutninger er truffet efter nøje overvejelse og i absolut enighed, og at denne forenings bestyrelse ligeledes ubetinget slutter op om forslaget.

Det sker i forvisning om, at hvis det lykkes at føre den igennem folketinget i den foreliggende form, vil vore samlinger kunne bevares ud i fremtiden, og der vil være skabt muligheder for, at danske lokalmuseer ikke fremdeles skal være stedbørn i dansk kulturarbejde, ikke fremdeles danne bagtroppen.«

Den følgende diskussion drejede sig alene om betænkningen, som man fra alle sider kunne anerkende som et dygtigt og grundigt arbejde med vidtrækkende betydning for de kulturhistoriske museers fremtidige virksomhed.

Dalgaard-Knudsen, Ringkjøbing, udtalte sin glæde over betænkningen. Lovforslaget rammer det rigtige; det er de faste kommunale tilskud, der skal danne det økonomiske grundlag for museernes arbejde. Det meget vigtige punkt vedrørende en ordning af lederspørgsmålet er også løst godt, og det er rigtigt set, at det folkeoplysende arbejde er mindst lige så vigtigt som det videnskabelige. Vi må se mere på helheden end på visse snævre lokalinteresser, de grundlæggende principper i loven er rigtige, og vi må enige stå sammen om dette forslag og ønske det gennemført.

S. Jungersen, Maribo, var noget tilbageholdende over for forslaget om landsdelsmuseer, fordi gennemførelsen vil tage lang tid. Forslaget giver muligheder for, at samarbejdet mellem Nationalmuseet og lokalmuseerne kan øges, og det skal vi hilse med glæde. Det kan kun være til gavn for begge parter. Det foreslåede statstilskud er dog for lille, lokalmuseerne har mange huller at fylde,

inden de når balance mellem krav og ydeevne. De store museer vil i kraft af deres store lokaltilskud først drage fordel af forslaget, der bliver et alt for ringe beløb til de andre. Han frygtede for, at den hjælp, som lokale, interesserede mennesker nu yder, vil falde bort, og det vil yderligere komme til at belaste museernes økonomi, derfor er det forkert, at de private bidrag ikke må medregnes som tilskudsberettigende. Der burde have været en overgangsbestemmelse, ikke mindst for at bevare de nuværende ledere som bestyrelsesmedlemmer.

Niels A. Christiansen, Roskilde, havde ikke noget imod et tilsyn, men mente dog, at det i nogen grad kunne virke hæmmende på det lokale initiativ. Lederens stilling til bestyrelsen og museerne bør ikke kunne afstedkomme indgreb fra tilsynet. Det er også urimeligt, at lederne påny skal anerkendes. Han var også imod bemærkningen om, at bestyrelsesmandaterne skulle være tidsbegrænsede. Bestemmelserne om landsdelsmuseernes forhold til de andre museer syntes ham uklart formuleret i loven og bekendtgørelsen.

Th. Christensen, Frederiksværk, mente, at de private lokaltilsyn burde medregnes som tilskudsberettigende. De kommunale tilskud er for små til at danne grundlag for museernes drift, de er heller ikke så absolut faste.

Hakon Berg, Rudkøbing, fandt det af stor betydning, at statens tilskud sættes i forhold til de kommunale, men han ville tilslutte sig tanken om, at langvarige private tilskud også måtte medregnes, ligeledes legatmidlers afkastning.

Bent Calov, Kalundborg, var lidt bange for, at bestemmelsen om, at bygnings-tilskud ikke måtte medregnes, kunne medføre visse uheldige omposteringer i regnskaberne; fandt iøvrigt, at betænkningen var et fremragende arbejde, som alle museumsfolk måtte slutte op om.

Peter Riismøller, Ålborg, fandt de her fremdragne indvendinger af nutidig karakter; de vil snart blive betydningsløse, idet forholdene hurtig vil trække sig i lave, når loven er gennemført. Det allervigtigste er, at forslaget giver mulighed for, at kommunerne bliver ansvarlige for museerne. Landsdelsmuseernes opgaver bliver meget store, en enkelt mand kan næppe klare dem, og det synes at være en forudsætning for opnåelse af landsdelsmuseumsstatus, at der knyttes en konservator til museet.

Knud Klem, Helsingør, mente, at alle kunne være enige om, at der med forslaget var givet en ramme for det fremtidige museumsarbejde. Han forstod ikke betænkeligheden ved at afskaffe de livsvarige bestyrelsesmedlemmer. Alvorligere betænkeligheder må man snarere have med hensyn til de økonomiske bestemmelser, men der er næppe grund til at frygte for, at de lokale tilskud skal falde, det har en ligefrem magisk indflydelse på kommunale råd, at staten yder tilskud i forhold til kommunernes bidrag. Indenfor ministeriet og politikernes kreds vil man sikkert også holde på, at de faste kommunale bidrag skal være de eneste tilskudsberettigende. Hvis den rigtige interesse er til stede, vil tilskudene fra banker og andre private institutioner også nok kunne fastholdes. Lovens gennemførelse vil straks få de lokale og dermed også statens tilskud til at stige. Staten er interesseret i at ophjælpe det kulturelle arbejde og støtte den lokale interesse. Forslaget giver mulighed for en stor udvikling af det kulturelle arbejde.

Dalgaard-Knudsen havde indtryk af, at forsamlingen var velvilligt indstillet over for betænkningen og kunne tilslutte sig dens principper, og det forekom ham naturligt, at dette gav sig udslag i vedtagelsen af en udtalelse til ministeriet, hvorfor han ville tillade sig at foreslå, at man vedtog følgende

R e s o l u t i o n :

Dansk kulturhistorisk Museumsforening samlet til årsmøde i Hjørring d. 24. august 1956 udtaler sin tilslutning til de principper for en nyordning af lokal-museernes forhold, der ligger til grund for det af ministeriets provinsmuseums-nævn udarbejdede forslag, og henstiller indtrængende til undervisningsministeriet, at forslaget søges fremmet.

Kai Uldall: Det er vanskeligt for os fra Nationalmuseet at stemme for denne udtalelse, idet vi har visse betænkeligheder ved at gå med til alt i forslaget. Vi må henstille, at man tager et vist hensyn til Nationalmuseets indvendinger.

Knud Klem: Udtalelsen indeholder ikke noget, som går imod Nationalmuseets bemærkninger; der er kun tale om, at forsamlingen giver sin tilslutning til principperne for en nyordning af lokalmuseernes forhold.

Kai Uldall: Jeg håber, det er rigtigt, og kan under den forudsætning stemme for udtalelsen.

Ved den følgende afstemning stemte 48 for og 2 imod resolutionen.

Formanden takkede for den kraftige tilslutning til forslaget.

Forsamlingen godkendte derefter formandens årsberetning.

Kassereren, museumsdirektør *Knud Klem* forelagde derefter det reviderede regnskab for 1955—56. Det balancerer med kr. 8.667,05. Indtægterne har været kr. 4.283,69, og udgifterne kr. 3.394,64. Kassebeholdningen var pr. 1. april 1956 kr. 5.272,41, hvilket i forhold til sidste regnskab var en stigning på kr. 889,05. Af kassebeholdningen henstår kr. 1.856,- til brug for tekstilkonservering og kr. 1.000,- til udgivelse af årbogen. Til foreningens drift er der således kr. 2.416,41 til rådighed.

Regnskabet godkendtes uden omtale.

Kassereren foreslog derefter at bibeholde det nuværende kontingent for næste år, og dette godkendtes.

Formanden forelagde derefter fordelingen af sidste års *dispositionsbevillinger*. Ved tilskud fra tipstjenestens overskud var bevillingen til anskaffelse af montrer m. v. forhøjet fra 10.300 kr. til 18.000 kr. Der var indkommen 18 ansøgninger om ialt ca. 42.000 kr. Fordelingen blev følgende: Thisted Museum 2.000 kr. til montre m. v., Hobro Museum 500 kr. til indretning af magasin, Randers Museum 600 kr. til indretning af stue, Ringkjøbing Museum 1.300 kr. til montre m. v., Morslands hist. Museum 5.900 kr. til montrer, Bornholms Museum 4.000 kr. til indr. af studielokale, Roskilde Museum 1.000 kr. til montre, Næstved Museum 2.200 kr. til omordning og montrer, Sorø amts Museum 500 kr. til montre m. v.

Bevillingen på 20.000 kr. til indkøb og konservering modtog 20 ansøgninger om ialt ca. 36.000 kr., og fordelingen blev: Kalundborg Museum 1.000 kr. til konservering, Vendsyssels hist. Museum 2.500 kr. til indkøb og konservering, Den gamle By 875 kr. til indkøb, Mariager Museum 500 kr. til indkøb, Langelands Museum 3.000 kr. til konservering, Odense Bys Museer 2.025 kr. til apparatur, Nordsjællands Folkemuseum 800 kr. til konservering m. v., Roskilde Museum 500 kr. til indkøb, Ringkjøbing Museum 50 kr. til konservering, Museet på Koldinghus 1.490 kr. til indkøb, Esbjerg Museum 2.385 kr. til indkøb og konservering, Fredericia Museum 525 kr. til indkøb, Vesthimmerlands Museum 1.000 kr. til konservering, Museet på Sønderborg Slot 950 kr. til indkøb, Forhistorisk Museum 1.200 kr. til indkøb, Hørsholm Egns Museum 300 kr. til indkøb, Falsters Minder 400 kr. til indkøb, Tønder Museum 500 kr. til indkøb.

Halkjær Kristensen redegjorde derpå for det af ham udførte konsulentarbejde

i det forløbne år. 21 museer har søgt konsulenthjælp, heraf en lang række til protokollering og nummerering. En del museer tumler med planer om bygningsændringer eller nybygninger, men det kniber her med at skaffe materialebevillinger, selvom det økonomiske grundlag er i orden. Vi håber, at den kommende tid vil bringe en bedring på dette område.

Til *bestyrelsen* genvalgtes Svend Larsen, Helge Søgaard, Knud Klem og Halkjær Kristensen. Svend Larsen genvalgtes som formand.

Formanden takkede for valget og udtalte bestyrelsens ønske om udelukkende at arbejde til bedste for danske kulturhistoriske museer. Han takkede de forskellige deltagere i mødets forhandling. Til slut mindede han om afholdelsen af den internationale museumsuge 14.—21. oktober.

Om eftermiddagen holdt Statens Museumsdirektør, dr. phil. *Eivind S. Engelstad*, Oslo, foredrag om museumsordningen i Norge.

Dansk historisk Fællesforenings årsmøde i Hjørring og Skagen den 24.-26. august 1956.

Årsmødet indledtes fredag d. 24. august om aftenen ved et fællesmøde med Dansk kulturhistorisk Museumsforening på Vendsyssels historiske museum i Hjørring. Her blev deltagerne budt velkommen til Hjørring af borgmesteren, fhv. minister, provst *Carl Hermansen*, hvorefter tandlæge *Holger Friis* fortalte om museets oprindelse og erindringer fra sin barndom. Museet blev derefter beset af deltagerne.

Ved repræsentantskabsmødet lørdag d. 25. august på Hotel du Nord i Hjørring var følgende foreninger og institutioner repræsenteret: De historiske samfund for Ålborg amt, Århus stift, Frederiksborg amt, Fyns stift, Hjørring, Lolland-Falster, Præstø, Randers, Ribe, Ringkøbing og Sorø amter, Sønderjylland, Thy og Hanherred, Vejle og Viborg amter; endvidere Rigsarkivet, landsarkiverne for Sjælland, Fyn, Nørrejylland og Sønderjylland, Erhvervsarkivet, Københavns og Frederiksberg stadsarkiver, Matrikeldirektoratets arkiv, Dansk Folkemindesamling, de byhistoriske arkiver i Esbjerg, Fåborg, Haderslev og Odder samt 42 museer blandt dem, der dagen i forvejen havde været repræsenteret ved Museumsforeningens årsmøde (se s. 508). Mødet overværedes endvidere af repræsentanter fra Undervisningsministeriet.

Formanden, landsarkivar *Johan Hvidtfeldt*, Viborg, bød alle velkommen og rettede en særlig velkomst til årsmødets æresgæster, fhv. postmester *C. Klitgaard* og tandlæge *Holger Friis*.

Formanden gik derefter over til:

Beretning for året 1955/56.

Fællesforeningens medlemstal har som sædvanlig været stabilt. Det udgjorde pr. 1. august 1956 ialt 177, nemlig 26 historiske amtssamfund og foreninger, 93 museer, 25 arkiver, 7 biblioteker og 26 by- og amtsråd. Det eneste nye medlem er Hjerl-Hansen fonden.

Dansk historisk fællesforenings årsmøder. I de senere år har det knebet med at få tid til vore drøftelser på de to dage, der er afsat til årsmødet. Styrelsen har overvejet, om man ikke kunne udvide mødet med en dag, men har dog ikke ment at turde gå denne vej. Vi har derimod fra anden side fået et forslag om, at repræsentanterne for de amtshistoriske samfund samles allerede fredag eftermiddag, så de kan få lejlighed til at drøfte de problemer, som særlig har interesse for samfundene. Som De vil se af programmet, er årsmødet for sammenslutningen af lokalhistoriske arkiver i år henlagt til sent fredag eftermiddag. Der vil formodentlig ikke være noget i vejen for, at man kunne afholde begge møder fredag eftermiddag, f. eks. amtssamfundene fra 13—16,30 og arkiverne 17—18,30. Der er selvfølgelig en del af museumsmændene, der også

repræsenterer de amtshistoriske samfund. Særlig mange er det ikke, og de vil under alle omstændigheder få lejlighed til at overvære museumsforeningens møder fredag formiddag. Og iøvrigt skulle det vel ikke være utænkeligt, at museet og det amtshistoriske samfund sendte hver sin repræsentant. Styrelsen mener i hvert fald, at den skitserede løsning vil kunne komme til at betyde en forøgelse af årsmødernes værdi og betydning.

Iøvrigt har vi overvejet at indkalde medlemmer af amtssamfundenes styrelser og andre interesserede til lokale møder for at drøfte, hvad der kan gøres for at fremme og støtte det lokalhistoriske arbejde rundt om.

Statstilskudet til amtssamfundene. Vi har igennem længere tid overvejet muligheden af både at få statstilskudet til de enkelte samfund sat i vejret og samtidig at finde frem til et mere retfærdigt fordelingsgrundlag. Som De vil vide, er det første ønske blevet opfyldt, idet statens tilskud i år er steget til 850 kr., en forhøjelse som jeg gerne vil bringe undervisningsministeriet vor hjerteligste tak for. Jeg kan iøvrigt oplyse, at videnskabskommissionen, som afgav sin betænkning sidste år, har foreslået, at ministeriets dispositionsbevilling til understøttelse af tidsskrifter m. m. bliver forhøjet fra 100.000 kr. til 200.000 kr. Om dette forslag bliver til virkelighed, ved vi ikke endnu, men vi har vel lov at håbe, at de bevilgende myndigheder ikke vil sidde dette forslag overhørig. Og enhver vil vist kunne forstå, at den stærke forøgelse af trykkepriserne har bragt de fleste tidsskrifter i vanskeligheder. Hertil kommer, at man alle steder vil blive nødt til at tage honorarspørgsmålet op til overvejelse. Næsten overalt gælder det, at honorarerne er uanstændig små, og det bliver færre og færre videnskabsmænd og forskere, der har råd til at ofre deres arbejdskraft på artikler, for hvilke der næsten intet honorar kan ydes. Ser vi på dansk humanistisk videnskabs kår i dag, vil vist alle være enige om, at de er alt andet end tilfredsstillende. Vi må se i øjnene, at tilgangen af fuldt kvalificerede videnskabsmænd til de humanistiske videnskabsgrene bliver for ringe, og det vil hurtigt betyde en forringelse af Danmarks indsats på dette område.

I november 1955 anmodede vi samfundene om at give os en række oplysninger om medlemstal, økonomiske forhold m. m. Sekretæren foretog derefter en bearbejdelse af det indkomne materiale, og denne redegørelse blev udsendt d. 20. april d. å. I en ledsagende skrivelse understregedes det bl. a., at samfundenes kontingenter er for små, og jeg vil også gerne her påpege, at det er nødvendigt at forhøje kontingenterne, hvis de enkelte samfunds indsats ikke skal forringes. Samtidig henledte vi opmærksomheden på, at det sikkert vil være muligt at få de lokale tilskud forhøjet, og at der burde gøres mere herfor.

Vi har senere anmodet om enkelte supplerende oplysninger om honorarer og trykpris pr. ark. Sekretæren har ligeledes bearbejdet dette materiale, og jeg kan herefter oplyse, at trykpris pr. ark og honorar pr. side à 2250 enheder — altså ikke den faktiske side — er således:

Trykpris:

200—299 kr.	1 årbog
300—399 »	3 årbøger
400—499 »	2 »
500—599 »	4 »
600—699 »	1 årbog
700—799 »	1 »

Honorar:

200—299 øre	1 årbog
300—399 »	1 »
400—499 »	1 »
500—599 »	3 årbøger
600—699 »	4 »
700—799 »	1 årbog
800—899 »	1 »

Den gennemsnitlige trykpris pr. ark er 489 kr., mens honorarerne gennemsnitlig ligger på 5,74 kr., alt beregnet efter en side på 2250 enheder.

Løvrigt kan jeg oplyse, at antallet af ark fordeler sig således:

0— 4	ark	1	årbog
5— 9	»	4	årbøger
10—14	»	3	»
15—20	»	3	»

Når vi anmodede om at få disse oplysninger, var baggrunden som sagt den, at vi anså det for nødvendigt at have et mere indgående kendskab til samfundenes økonomi før og nu, hvis spørgsmålet om en ændring af tilskudene skulle tages op overfor ministeriet. Vi har været inde på tanken om evt. at sætte tilskudet i forhold til amternes befolkningstal, antal af medlemmer, årbøgernes arktal eller de udbetalte honorarer. Vi er dog nået til den overbevisning, at det rigtigste vil være at søge gennemført en ordning, hvorefter der bliver et vist forhold mellem statens tilskud og de faste kommunale tilskud fra amt, byer og sogne. En sådan tilskudsform er jo gældende for bibliotekerne, og det er også denne, der er foreslået i betænkningen om nyordningen af de kulturhistoriske lokalmuseers forhold. Den vil være let at gennemføre, idet de årligt indsendte regnskaber indeholder oplysninger herom. Jeg har drøftet spørgsmålet med ministeriet, og jeg har indtryk af, at man her ikke står afvisende overfor tanken. Styrelsen vil derfor gerne spørge repræsentanterne, om man vil give os bemyndigelse til at arbejde for en ordning, hvorefter statens tilskud bliver lig det faste kommunale tilskud, idet der dog fastsættes et minimumstilskud, der eventuelt kan forøges, men ikke blive mindre end de 850 kr., som samfundene har fået sidste år.

Fortid og Nutid. Det har hele tiden været vort håb, at vi påny kunne udsende *Fortid og Nutid* to gange om året, men vi ser desværre ikke i øjeblikket nogen mulighed for at gøre dette ønske til mulighed. Dette er så meget mere beklageligt, som der er mere end stof nok, som vi gerne ville have frem. For at skaffe mere plads til de almindelige artikler er det imidlertid vor hensigt at udgive en del af stoffet — årsberetningerne og institutionsoversigterne — for sig, idet vi vil anvende en noget billigere mangfoldiggørelsesmåde end almindeligt bogtryk. Vi tænker os derfor foruden *Fortid og Nutid* at udsende en slags »Meddelelser fra DHF«, der dels skulle indeholde de nævnte beretninger og oversigter, dels skulle bringe aktuelle oplysninger om bøger og udgiverværker og om andre nyheder, som har interesse for danske historikere. Denne ændring vil dog ikke blive ført ud i livet før 1957, idet beretninger m. m. for iår som sædvanlig vil blive optaget i det kommende hefte af tidsskriftet, det sidste i bind XIX.

Som det vil fremgå af regnskabet, er de økonomiske udsigter alt andet end lystelige. Vi har prøvet at nå frem til en billigere trykning af *Fortid og Nutid* ved at indhente tilbud fra ialt 4 trykkerier, men det viste sig, at vort hidtidige trykkeri, Nielsen & Lydiche, var det billigste. Også spørgsmålet om annoncer har påny været drøftet, men er dog foreløbig opgivet, idet vi tvivler på, at der er noget reelt grundlag for en annoncetegning.

Håndbog for danske historikere er d. 17. august af trykkeriet blevet afleveret til postvæsenet, og jeg håber, at alle, der har bestilt værket, nu har fået det. Det var tanken, at det skulle være udkommet omkr. 1. april, og den sidste del af manuskriptet blev afleveret til trykkeriet i febr. Desværre gjorde typo-

grafstrejken dette håb til intet. Jeg trøster mig med det gamle ord: bedre sent end aldrig og håber endnu engang — og altså for sidste gang — på tilgivelse.

Som De ved, har prisen været 28,50 kr., hvilket er meget billigt, ikke mindst når man tager de store udgifter i betragtning. Det har derfor også været nødvendigt foruden porto at tage ekspeditionsudgifterne med i det beløb, der er blevet opkrævet. Desuden har styrelsen vedtaget, at favorprisen til medlemmer af de foreninger, der er repræsenteret i DHF, skal forhøjes til 36 kr., når værket er udkommet.

Håndbogens økonomi er desværre ikke helt tilfredsstillende. Vi skal endnu sælge en ca. 100 eksemplarer, før vi har balance på regnskabet. Og det er vigtigt for DHF at få disse 100 eksemplarer solgt så hurtigt som muligt, da vi ikke kan dække underskudet af vor almindelige kasse.

Præstegårdsværket. Som De husker, besluttede styrelsen at indskrænke arbejdet med de gamle præstegårde til kun at omfatte et mindre, repræsentativt udvalg, idet vi håbede på denne måde at blive i stand til at løse opgaven. Det har imidlertid vist sig, at der alligevel skal et ret betydeligt antal undersøgelser og opmålinger til for at kunne udsende et videnskabeligt forsvarligt værk. Styrelsen har i flere møder drøftet spørgsmålet indgående, og vi er efterhånden mere og mere blevet overbevist om, at det rigtigste vil være, at Nationalmuseet tager denne opgave op. Jeg har haft et par drøftelser med dr. Brøndsted og dr. Roussel, den sidste for ganske kort tid siden. Nationalmuseets direktør lovede at undersøge muligheden for, at arbejdet blev fortsat på en eller anden måde, eventuelt som et led i en af Nationalmuseets egne undersøgelser. Styrelsen har derefter anset det rigtigst at vente med at tage definitiv beslutning om spørgsmålet, indtil vi har hørt fra professor Brøndsted.

Jeg kan iøvrigt oplyse, at cand. mag. Bregengård i løbet af 1955 fortsatte de arkivalske undersøgelser, men at dette arbejde nu er standset. Hvis den endelige beslutning bliver, at vi helt opgiver værket, er det vor hensigt at anvende restbeløbet på præstegårdskontoen — ca. 3000 kr. — til at foretage en indgående undersøgelse af en enkelt præstegård. Der har været tale om Udby. Iøvrigt vil det indsamlede materiale i så fald selvfølgelig overgå til Nationalmuseet.

Arbejdet med *den danske kulturhistorie* er blevet fortsat i det forløbne år. Cand. mag. Bennike Madsen har afsluttet sin udskrivning af emnekort, der dels har omfattet 1600- og 1700-årene, dels en kortere periode af middelalderen. Det nedsatte udvalg har iøvrigt besluttet at undersøge muligheden af at få et forlag til at overtage udgivelsen, d. v. s. til både at afholde udgifter til udarbejdelse og trykning. Vi har også fornylig haft forhandlinger med et forlag herom. Dette viste en del interesse for opgaven, og vi håber nu inden alt for længe at kunne nå frem til en afgørelse, så arbejdet for alvor kan komme i gang. Udvalget er dog klar over, at medarbejderne mindst må have en 5 år til arbejdet, så udgivelsen tidligst vil kunne begynde omkring 1962.

Bauers kalender. En af mine kolleger har spurgt, om det ikke kunne tænkes, at DHF kunne udgive Bauers evighedskalender påny. Vi har undersøgt, hvad en fototeknisk gengivelse vil koste. Vi har fået et tilbud på 4.600 kr. for 500 eksemplarer eller ca. 10 kr. pr. stk. Det er jo ikke helt afskrækkende, men da salgsmulighederne vel nok må siges at være noget begrænset, har vi dog haft betænkeligheder ved alene at give os i kast med opgaven, og vi overvejer muligheden af at gå i samarbejde med en anden forening.

Oversigt over arkivalsk materiale i museer, biblioteker m. m. DHF har altid haft et nært samarbejde med Sammenslutningen af lokalhistoriske arkiver, og jeg har flere gange deltaget i foreningens styrelsesmøder. I april havde vi et

møde i Vejle, hvor vi bl. a. efter forslag fra bibliotekar Anker Olsen, Køge, drøftede et forslag om at virke for udgivelsen af en oversigt over det arkivaliske materiale i museer, biblioteker, amtshistoriske samfund m. m. Det blev vedtaget at nedsætte et udvalg, bestående af repræsentanter for Sammenslutningen, Museumsforeningen, DHF og bibliotekstilsynet. DHF's styrelse har udpeget formanden til medlem af dette udvalg, og cand. pharm Brandt repræsenterer sammenslutningen.

Amtsudgaven af Danmarks riges breve. I januar fik DHF fra formanden for Historisk samfund for Hjørring amt, postmester Klitgård, en forespørgsel om, hvorledes det gik med amtsudgaven af Danmarks riges breve. Jeg rettede i den anledning en forespørgsel til Det danske sprog- og litteraturselskab, hvis administrator derefter oplyste, at det næste hefte vil kunne komme, når bd. 7 af Diplomatorium Danicum og Danmark riges breve foreligger, hvilket skulle ske om kort tid. Resten af amtsudgaverne skulle iøvrigt kunne udsendes i løbet af godt et år. Meddelelse herom blev kort efter sendt til de enkelte foreninger. Jeg ved, at der fra flere sider har været klaget over den store forsinkelse af amtsudgaven. Vi forstår selvfølgelig de vanskeligheder, man har haft at kæmpe med, og glæder os over, at værket nu nærmer sig sin afslutning.

Præmiering af årbøger. Dette spørgsmål har været indgående drøftet indenfor styrelsen. Der var enighed om, at værdien af den nuværende form for præmiering måske ikke var særlig stor, og man endes derfor om at forelægge spørgsmålet for årsmødet. Styrelsen kunne tænke sig, at man i stedet for som nu at uddele prisen hvert år gik over til kun at uddele hvert tredje år, men til gengæld forhøjede den til 1000 kr. Man ville derved opnå, at den kom til at virke stærkere, både udadtil og indadtil; nu er det, ligesom betydningen af denne udmærkelse måske ikke er så stor, fordi der efterhånden er temmelig mange, der har modtaget den. Man ville herved også opnå, at bedømmelsesmateriale blev større — tre årgange i stedet for een — hvorved det ville blive lettere at finde frem til lokalhistorikere, der virkelig har gjort sig fortjent til at få prisen.

Jeg kan meddele, at præmien for 1954 er blevet tildelt lærer *Harald Nielsen* for hans artikel »Oversigt over udskiftningen i det forrige skanderborgske rytterdistrikt« i Jyske Samlinger, ny række, 3. bind, 1954. Styrelsens bedømmelse lyder således:

Harald Niensens afhandling »Oversigt over udskiftningen i det forrige skanderborgske rytterdistrikt« bygger — skønt ikke alt materiale i centraladministrationens arkiver er udnyttet — på en grundig og systematisk videnskabelig undersøgelse, hvorved et centralt lokalhistorisk emne er blevet alsidigt belyst i rigshistorisk perspektiv. Fremstillingen er klar og fængslende. Den indeholder en udmærket redegørelse for de vanskeligheder, udskiftningsbestræbelserne mødte, hvor bønderne efter krongodsets bortsalg var blevet selvejere, og den giver på grundlag af fyldige eksempler næsten portrætagtige skildringer af landinspektører og bønder — den jævne mand som historisk hovedperson. Harald Nielsen har fået de særegne træk smukt frem vedrørende den jyske egn, han behandler, uden at forbindelsen med den almindelige udvikling er gået tabt. Hans afhandling vil kunne anspore forfattere fra andre egne af landet til at give sig i lag med tilsvarende undersøgelser. Den findes ubetinget værdig til præmiering.

Konsulentvirksomhed. Som man vil erindre, har vi allerede igennem flere år arbejdet på at skaffe midler til at kunne hjælpe de lokalhistoriske forfattere, både hvad angår tilrettelæggelse af arbejdet, disposition, undersøgelse og skrift-

lig udformning. Som jeg nævnte sidste år, ansøgte vi undervisningsministeriet om et tilskud, der skulle gøre det muligt for os at komme i gang med arbejdet. Ministeriet har dog ikke ment at kunne efterkomme vor anmodning. Det skal ikke nægtes, at dette afslag var en stor skuffelse, og at vi står uforstående heroverfor. Jeg kan efter korrespondance med formanden for det norske landlag for bygde- og byhistorie oplyse, at dette siden 1947 har fået tilskud til en konsulentvirksomhed, og at laget siden 1953 har fået en årlig bevilling til den almindelige drift, konsulentvirksomheden og udgivelsen af »Heimen« på ialt 7.500 kr., hvortil endda kommer betydelige understøttelser til store lokalhistoriske kursus. Hertil kommer nu yderligere, at der i 1955 er oprettet et Norsk lokalhistorisk institut med en stor bevilling fra departementet for 1956/57 på 33.500 kr. Pengene skal bruges til at »gi hjælp, råd og retledning til lokalhistorikere i samsvar med den arbejdsplan styret vedtar«. Lederen har titel af konsulent, og den væsentlige del af hans tid er optaget af rådgivningsvirksomhed.

Jeg tror, De vil kunne forstå, at styrelsen ikke kan opfatte ministeriets afslag som definitivt. Det kan ganske simpelt ikke være rigtigt, at man i Norge kan stille over 35.000 kr. til rådighed for et sådant arbejde, og at vi ikke skulle have råd til at ofre en eneste øre derpå. Der er derfor enighed om at arbejde videre med spørgsmålet, indtil vi har fundet frem til en løsning.

Lokalhistoriske kursus. Det har flere gange været nævnt, at DHF gerne vil være de enkelte samfund eller museer behjælpelige med at arrangere lokalhistoriske kursus rundt om i landet. Der synes dog de fleste steder ikke at være nogen interesse for at tage denne vigtige opgave op. Jeg vil derfor gerne — så indtrængende som muligt — henstille til repræsentanterne at rejse dette spørgsmål overfor deres styrelser. Iøvrigt har vi i sinde, hvis der ikke sker noget, selv at tage initiativet til sådanne kursus, selvfølgelig i samarbejde med de lokale foreninger.

I denne forbindelse vil jeg gerne fremhæve, at det er muligt at afholde lokale kursus eller studiekredse over hjemstavns historie, idet loven om ungdomsundervisning gør det muligt at få udgifterne hertil betalt. Blandt de emner, der kan behandles i »aftenhøjskolen«, nævnes udtrykkelig hjemstavnslære. Enkelte kursus har været afholdt rundt om, men hvorfor tager man ikke et sådant arbejde op overalt? Idet jeg iøvrigt henviser til undervisningsministeriets bekendtgørelse af 12. oktober 1954, kan jeg oplyse, at henvendelse om aftenhøjskoler sendes til det lokale ungdomsnavn, der også udleverer ansøgnings-skemaer. Undervisningen skal strække sig over mindst 24 timer, hvoraf $\frac{1}{3}$ kan anvendes til filmsforevisning, besøg på museer, biblioteker m. m.

Museernes fremtidige forhold. Som De sikkert ved, har undervisningsministeriets provinsmuseumsnavn nu afgivet en betænkning om en nyordning af de kulturhistoriske lokalmuseers forhold. Hvis dette forslag bliver gennemført i folketinget, vil det medføre en betydelig forhøjelse af museernes statstilskud, samtidig med, at der vil åbne sig mulighed for at få fagligt uddannet ledere ved de større museer, ligesom selve tilsynsordningen vil blive ændret. Der er selvfølgelig enkeltheder i forslaget, som kan og vil blive diskuteret, men der kan næppe være tvivl om, at forslaget, hvis det bliver til virkelighed, vil betyde et stort fremskridt for de danske kulturhistoriske museer i provinsen, og vi vil gerne fra DHF's side lykønske museumsforeningen med, at man nu efter flere års arbejde er nået så vidt. Samtidig glæder vi os over at kunne ønske tillykke med den nye smukke årbog »Arv og eje«.

Flere punkter i den udsendte beretning gav anledning til drøftelse.

Styrelsens forslag om at lade repræsentanter fra de amthistoriske samfund samles allerede fredag eftermiddag til drøftelse af deres særlige problemer blev godt modtaget. Kun museumsdirektør *Knud Klem* havde større betænkeligheder, idet han mente, at de, der repræsenterer både et museum og et amtsamfund, på den måde vil blive udelukket fra at deltage i drøftelserne. Herimod indvendte kommunefuldmægtig *Olav Christensen*, at der som regel mødte flere repræsentanter for et museum og amtsamfund, således at disse måtte kunne dele sig. *Formanden* konstaterede afsluttende, at der var velvilje over for forslaget, som styrelsen nu ville overveje nærmere.

Om samfundenes økonomi udspandt der sig en længere diskussion, der indledtes af arkivar *Vagn Dybdahl*, der efter at have knyttet visse kritiske bemærkninger til de i formandens beretning anførte tal foreslog, at man skulle forsøge at kæde såvel de kommunale som andre lokale tilskud sammen ved gradueringen. Lærer *Strange Nielsen* advarede kraftigt mod kun at regne med de lokale, kommunale tilskud; for flere samfund lå andre lokale tilskud betydeligt højere. I samme retning udtalte lærer *H. K. Kristensen*, teglværksejer *Gulddal*, lærer *Henrik Møller*, redaktør *J. J. Lustrup*, stadsskoleinspektør *J. Høirup*, lærer *O. Warthoe Hansen* og bankfuldmægtig *Bent G. Calov* sig. Flere af deltagerne slog til lyd for, at medlemstallet måtte kunne bruges ved en graduering af statstilskuddet, således at samfundenes »vitalitet« på denne måde kunne blive belønnet. Kontorchef *Th. Gimsing* redegjorde for den bevilling, hvoraf tilskuddene gives, og ytrede tvivl m. h. t. det rimeligste grundlag for gradueringen. Han opfordrede til slut Fællesforeningen til at indbringe et forslag, hvorefter man kunne drøfte sagen. *Formanden* understregede, at når man havde ment det rigtigst at gå ud fra de kommunale tilskud, var det, fordi disse måtte anses for de mest stabile, og fordi man efter forhandlingerne vedrørende museernes forhold måtte regne med, at man i ministeriet ville foretrække en sådan ordning. Efter den nu stedfundne drøftelse mente han at kunne konstatere interesse for en rimelig graduering; styrelsen ville herefter overveje, på hvilket grundlag denne skulle finde sted og derefter drøfte sagen med ministeriet.

Arkivar *Vagn Dybdahl* lykønskede foreningen til udsendelsen af Håndbog for danske lokalhistorikere og opfordrede til en stadig ajour-føring af håndbogen.

Efter at formandens beretning var slut, aflagde kassereren, museumsdirektør *Jørgen Paulsen* regnskabet (se s. 528), der godkendtes uden bemærkninger.

Til formand genvalgtes landsarkivar *Johan Hvidtfeldt*, Viborg. Til styrelsen genvalgtes *Svend Larsen*, *Roar Skovmand* og *Axel Steensberg* og nyvalgtes museumsinspektør, cand. mag. *Peter Michelsen*. Også de to revisorer *G. Galster* og *Knud Klem*, genvalgtes.

Ved drøftelsen af stedet for næste årsmøde foreslog formanden, at man fraveg princippet om at mødes i København hvert tredje år og i stedet afholdt næste års møde i Slesvig, mens man så i 1958 kunne tage til København og lave udflugt til Skåne. Forslaget blev modtaget med almindelig tilfredshed og tilslutning.

Under eventuelt anmodede flv. postmester *C. Klitgaard* om ordet. Han kritiserede de af sekretæren og af DHF udsendte beregninger på grundlag af spørgeskemaerne fra november 1955. Grundlaget var ganske fejlagtigt, da nogle indregnede forfatterhonorarer m. v. i trykkeomkostningerne til årbogen, mens andre holdt sig til de rene trykkeudgifter. Han redegjorde derefter kort for regnskabsføringen i Historisk samfund for Hjørring amt og meddelte herunder,

at dette samfund ikke ville gå med til at forhøje sit kontingent. Han beklagede, at man ved mange årbøger var gået væk fra subscriptionsordningen, som han mente havde sin værdi. Postmester Klitgaard opfordrede DHF til at fremskaffe en oversigt over de rene trykkeudgifter pr. ark samt udarbejde en regnskabsformular, der kunne være til støtte for samfundene ved deres regnskabsføring. Sluttelig gav han udtryk for sin utilfredshed med, at amsudgaven af Danmarks riges breve var blevet så stærkt forsinket. *Formanden* bemærkede til Klitgaards redegørelse, at man i spørgeskemaerne fra november 1955 netop havde anmodet om at få specificerede oplysninger om de enkelte poster på årbogsregnskabet.

Man gik derefter over til forhandling om emnet:

»Lokalhistorien og skolen«.

Formanden gav efter en ganske kort indledning ordet til indlederen, seminarielærer *Ingworsen*, Gedved, der udtalte:

Historieundervisningen på seminarierne var oprindelig af nogenlunde samme omfang som i gymnasiet, men dette var ikke videre tilfredsstillende, da den senere brug af det tilegnede er væsentlig forskellig for en gymnasiast og en lærer. Den nye ordning stiller seminarielærerne meget frit m. h. t. tilrettelæggelsen af historieundervisningen, og der er dermed åbnet mulighed for at hjemstavnshistorien kan tages op som fag på seminarierne. Men hidtil har man ikke i større udstrækning benyttet sig heraf, og man kan ikke pålægge seminarielærerne at tage denne undervisning op.

Ser vi på vore nabolande, findes der i Sverige mulighed for undervisning i hjemstavnshistorie ved seminarierne, men ordningen lader sig ikke efterligne herhjemme. I Tyskland — ikke mindst i Slesvig-Holsten — dyrkes hjemstavnshistorien meget intensivt på seminarierne. Eleverne laver selvstændige opgaver om lokalhistoriske emner, ofte på grundlag af ret omfattende arkivstudier, men heller ikke denne ordning kan overføres til danske seminarier, bl. a. af den grund, at der kræves studentereksamen for at læse ved de tyske seminarier.

Selv har jeg i ca. 1 år forsøgt mig med undervisning i hjemstavnshistorie, men dette tidsrum er for kort til at der virkelig har kunnet gøres erfaringer. Undervisningen må lægges således an, at det hele sættes i forbindelse med det lokale, hjemstavnen. Jeg har forsøgsvis delt arbejdet op i forskellige grupper, således at eleverne begynder med stednavnene og derefter går videre til kirkerne, herregårdene, bondegårdene o. s. v.

Til støtte for en sådan undervisning bør der udarbejdes en håndbog i hjemstavns kultur, der giver en oversigt over kildemateriale, utrykt såvel som trykt, arkæologisk såvel som arkivalisk. En sådan håndbog ville ikke alene være af stor værdi for undervisningen på seminarierne, men også kunne være til megen gavn for den enkelte lærer i hans gerning ude i folkeskolen. Håndbogen for danske Lokalhistorikere kunne indgå som et 2. trin for mere viderekommende.

Bør DHF ikke gå ind for et sådant samarbejde mellem videnskaben og skolen? På denne måde ville det sikkert være muligt at få mere hjemstavns-historie ind i skolen og dermed mere interesse for faget historie som helhed.

Formanden takkede for indledningen og påpegede dernæst, at spørgsmålet først og fremmest er pædagogisk. Hvordan kan vi fange elevernes interesse for historien? Vejen må gå fra det konkrete — hjemstavnen — til det almene, for det er ikke meningen, at man skal blive stående ved hjemstavns-historien.

Lærer *Strange Nielsen* havde erfaring for, at lokalhistorien i høj grad var i stand til at fange elevernes interesse. Han nævnte forskellige gode hjælpemidler til undervisning på denne måde og understregede kraftigt betydningen af forbindelsen med museerne. Selv havde han erfaring for, at eleverne, endda efter skoletid, kom for at være med i arbejdet med udstillinger fra museerne, og mente absolut, at denne form for historisk vækkelse kunne bære frugt.

Lærer *Meyling* redegjorde for Tikøb sogns historiske samling og den måde, denne blev udnyttet til undervisning.

I drøftelsen deltog endvidere skoleinspektør *Kr. Værnfeldt*, lærer *E. Jespersen* og lærer *H. K. Kristensen*, der alle fremhævede betydningen af at inddrage det lokale i historieundervisningen. Sidstnævnte omtalte nogle kurser i lokalhistorie, der påtænkes iværksat i Ribe, Esbjerg og Sønderjylland, og hvor det er meningen at nå hen i retning af det af indledderne nævnte tyske system.

Formanden sluttede drøftelserne med at takke deltagerne og beklagede, at der ikke var yderligere tid til en videre diskussion om det interessante emne.

Frokosten blev indtaget i Løkken, og derefter kørte deltagerne til Børglum kloster, hvis kirke blev forevist af overinspektør, dr. phil. *Aage Roussell*. Turen fortsatte til Rubjerg nedlagte kirkegård og Rubjerg Knude. Busserne og bilerne kørte dernæst videre til Skagen, hvor man besøgte den tilsandede kirke.

Festmiddagen holdtes på Brøndums Hotel i Skagen, hvor deltagerne blev budt velkommen til Skagen af strandfoged *Chr. Thagaard*. Der blev endvidere talt af formanden, kontorchef *Th. Gimsing* m. fl.

Søndag d. 26. august benyttede deltagerne den tidlige morgen til at besøge samlingerne på Skagens Museum. Om formiddagen foretoges en udflugt til Skagens Fortidsminder, Drachmanns Hus og Grenen.

Sammenslutningen af lokalhistoriske arkiver

afholdt i tilslutning til Dansk historisk Fællesforenings årsmøde i Hjørring et møde fredag den 24. august 1956. I mødet deltog 26 repræsentanter.

Formanden, cand. pharm. *Hans Brandt*, Fåborg, bød velkommen og oplyste i sin beretning, at styrelsen fortsat havde arbejdet med at udbrede kendskabet til og forståelsen for de lokalhistoriske arkivers arbejde og opgaver. Dette arbejde havde også båret frugt, idet der i årets løb var oprettet en række nye arkiver. I sammenslutningen var optaget fire nye medlemmer, de byhistoriske arkiver i Frederikshavn, Kerteminde, Middelfart og Æbeltoft. Sammenslutningen tæller derefter 21 medlemmer.

Trods undervisningsministeriets imødekommenhed og anbefaling var det ikke lykkedes at få et andragende om tilskud gennem de bevilgende myndigheder; men der ville nu blive fremsendt et andragende om tilskud fra tipsmidlerne. Man arbejdede dog stadig på at få en fast årlig bevilling på finansloven.

Styrelsen havde fortsat sine bestræbelser for at få gennemført et nærmere samarbejde med Arbejderbevægelsens Arkiv, ligesom man havde ladet udarbejde standardmateriale til opbevaring af arkivalier og en tilvækstprotokol.

Fra rigsarkivet ville medlemmerne fremtidigt få tilsendt »Nordisk Arkivnyt«, hvorfor formanden sluttelig takkede rigsarkivaren for den imødekommenhed, rigsarkivet altid havde vist sammenslutningens medlemmer.

Kassereren, fuldmægtig *Olav Christensen*, Haderslev, fremlagde det reviderede regnskab, der balancerede med 1.141,99 kr. og udviste en kassebeholdning på 663,79 kr.

Til styrelsen genvalgtes *Hans Brandt*.

I den efterfølgende drøftelse oplyste Hans Brandt, at der hver uge i et af Fåborgs dagblade blev optaget en artikel »Fra arkivets gemmer«, og stationsforstander *E. Kaster*, Odder, meddelte, at arkivet i forbindelse med Odder museums flytning ville få lokaleforholdene betydeligt forbedret. Lærer *Warthoe Hansen*, Randers, oplyste, at man her allerede havde fået oparbejdet en samling på over 3000 billeder, og at man havde fået henvist en erhvervshemmet mand til at udføre registreringsarbejder, en mulighed for gratis arbejdskraft arkiverne skulle søge udnyttet i videst mulig omfang. Endelig fremkom dr. *Harald Jørgensen* med et ønske om at få optaget en fortegnelse over by- og egshistoriske arkiver i »Nordisk Arkivnyt«.

DANSK HISTORISK FÆLLESFORENINGS REGNSKAB 1955-56

DRIFTSREGNSKAB

INDTÆGTER

<i>Kontingent og bidrag:</i>			
Foreninger	2.017,88		
Museer	1.470,00		
Arkiver, biblioteker o.l.	560,00		
By- og amtsråd	530,00	4.577,88	
<i>Tilskud:</i>			
Staten	2.000,00		
Dansk historisk Fællesfond	790,00	2.790,00	
Renter	180,10		
Tidsskriftet »Fortid og Nutid« (abonnement)	3.588,80		
Salg af skrifter	559,12		
Forskelligt	0,00		
	Driftsregnskabets indtægter:	11.695,90	
<i>Særlige konti:</i>			
Håndbog for lokalhistorikere	1.127,44		
Præstegårdsværket	0,00		
Kulturhistorien	0,00		
	Indtægt ialt....	12.823,34	
	Merudgift.....	9.124,54	
		21.947,88	

UDGIFTER

Styrelsesudgifter		884,78
Sekretærhonorar		400,00
Tryksager, porto, telefon, kontorartikler.....		656,49
Årsmødet i Herning 1955		846,65
Forfatterpræmier		500,00
<i>Tidsskriftet »Fortid og Nutid«:</i>		
Trykning	5.495,27	
Forfatterhonorarer	1.379,50	
Redaktørhonorar	600,00	
Ekspeditions- og redaktionsudgifter	595,09	8.069,86
Forskelligt		711,80
	Driftsregnskabets udgifter:	12.069,58
<i>Særlige konti:</i>		
Håndbog for lokalhistorikere		6.276,69
Præstegårdsværket		1.876,79
Kulturhistorien		1.724,82
	Udgift ialt:	21.947,88

STATUS PR. 31. MARTS 1956

<i>Foreningens egne midler:</i>			
Beholdning pr. 1/4 1955	2.770,90		
Merudgift i 1955/56	373,68	2.397,22	
<i>Håndbog for lokalhistorikere:</i>			
Beholdning pr. 1/4 1955	5.152,97		
Merudgift i 1955/56	5.149,25	3,72	
<i>Præstegårdsværket:</i>			
Beholdning pr. 1/4 1955	4.994,55		
Forbrugt i 1955/56	1.876,79	3.117,76	
<i>Kulturhistorien:</i>			
Beholdning pr. 1/4 1955	2.628,79		
Forbrugt i 1955/56	1.724,82	903,97	
		6.422,67	

<i>Beholdning:</i>			
Hos kassereren:			
Indestående på sparekassebog	5.777,15		
» » postkonto nr. 3516 ...	170,59		
» » » » 86264 ...	222,21		
Kontant	249,00	6.418,95	
Hos formanden:			
Indestående på bankbog		3,72	
		6.422,67	

Viborg og Frederiksborg, d. 19. april 1956.

JOHAN HVIDTFELDT,
formand.

Ovenstående regnskab er revideret og fundet i overensstemmelse med bilagene.
sign. Georg Galster.

JØRGEN PAULSEN,
kasserer.

sign. Knud Klem.

FORTID OG NUTID

TIDSSKRIFT FOR KULTURHISTORIE
OG LOKALHISTORIE

XIX. BIND

H. HAGERUPS FORLAG · KØBENHAVN
TRYKT HOS NIELSEN & LYDICHE (M. SIMMELKJÆR)
1954—56

UDGIVET AF
DANSK HISTORISK FÆLLESFORENING

Redigeret af *Jørgen Paulsen* (s. 1—128) og
Peter Michelsen (s. 129—528) under medvirk-
ning af *Johan Hvidtfeldt*, *Svend Larsen* og
Roar Skovmand.

INDHOLD

ARTIKLER

- Engelstad, Eivind S.*: Organisa-
sjonen av de norske kunst- og
kulturohistoriske museer 269
- Hvidtfeldt, Johan*: De danske
landstingsarkiver 274
- Hvidtfeldt, Johan*: Sydslesvigsk
arkivvæsen 387
- Hvidtfeldt, Johan*: Museernes ar-
kiver 399
- Iversen, Peter Kr.*: Lokalhøistorisk
arbejde i Sydslesvig 377
- Jespersen, Svend*: Et nordisk
gårdproblem 342
- Larsen, Svend*: Dansk kulturhi-
storisk museumsforening, tilba-
gebløk og fremtid 136
- Lund, Hans*: Historisk sans 129
- Mathiassen, Therkel*: Fredningen
af vore oldtidsmindesmærker.. 1
- Moltke, Erik*: Guldhornene, en an-
meldelse og et bidrag 311
- Ochsner, Bjørn*: Det kongelige
Biblioteks kort- og billedafde-
ling 12
- Olsen, Gunnar*: Præsteindberet-
ninger om sognekaldenes og
kirkernes økonomiske vilkår .. 413
- Roussell, Aage*: Landsmuseerne og
de historiske monumenter 6
- Skrubbeltrang, Fridlev*: Om bru-
gen af landbohøistorisk talmate-
riale 249
- Steensberg, Axel*: Kulturhøistorie
som universitetsfag 143
- Uldall, Kai*: Arkæologiske og kul-
turhøistoriske museer i Sydsles-
vig 393
- Vejledning ved oprettelse af by-
historiske arkiver 16

MINDEORD

- Otto Andrup* 62

VORE VIDENSKABELIGE INSTITUTIONER

- Nationalmuseet,
1. afd. 65, 180, 290, 454
2. afd. 65, 180, 291, 455
3. afd. 66, 181, 291, 455
- Den kongelige Mønt- og
Medaillesamling 68, 181, 292, 456
- Frilandsmuseet .. 68, 181, 293, 456
- De Danske Kongers Kronologiske
Samling på Rosenbørg .. 182, 467
- Tøjhusmuseet 68, 183, 293, 457
- Handels- og Søfartsmuseet på
Kronbørg 69, 183, 294, 468
- Forhistorisk museum, Århus
70, 184, 295, 458
- Den Gamle By, Århus
70, 185, 295, 458
- Odense bys museer 71, 185
- Det Kongelige Bibliotek
71, 186, 296, 458
- Dansk Folkemindesamling
72, 186, 460
- Foreningen »Danmarks Folke-
minder« 461
- Stednavneudvalget 72, 187, 298, 461
- Rigsarkivet 72, 187, 299, 461
- Landsarkivet for Sjælland
75, 189, 301, 463
- Landsarkivet for Fyn
76, 190, 302, 463
- Landsarkivet for Nørrejylland
76, 191, 303, 464
- Landsarkivet for de Sønderjyske
Landsdele 77, 192, 304, 465

- Erhvervsarkivet . . . 78, 192, 304, 465
 Københavns Stadsarkiv 305, 466
 Frederiksberg Stadsarkiv 467
 Det danske Sprog- og Litteratur-
 selskab 194, 468
 Udvalget for Udgivelse af Kilder
 til Landbefolkningens Historie
 195, 306, 469
 Selskabet til Udgivelse af Kilder
 til Dansk Historie 195
 Arbejderbevægelsens Bibliotek og
 Arkiv 307, 470
 Dansk Pressemuseum og Arkiv
 308, 471
- ANMELDELSER**
- a. Litteraturoversigter**
- Litteratur om folkeminder og al-
 muekultur 1945—53 [Inger M.
 Boberg] 47
 Litteratur om Danmarks forhisto-
 rie 1949—52 [C. J. Becker] . . 22
 Nogle bøger om glas [Gudmund
 Boesen] 403
 Industrihistorisk litteratur 1945—
 54 [Vagn Dybdahl, Andreas Jør-
 gensen og Finn H. Lauridsen] 159
 Retshistorisk litteraturvejledning
 [Poul Meyer] 281
- b. Enkeltanmeldelser**
- Aall, Lily Weiser*: Juletræet i Norge
 [Holger Rasmussen] 218
 — — Julehalmen i Norge [Hol-
 ger Rasmussen] 218
Abildtrup, Jens: Vestjydsk bonde-
 liv i 1600'erne [H. K. Kristen-
 sen] 102
 — — Søren Kierkegaards tipolde-
 fader handelsmand Jens Ander-
 sen og hans slægt på Astrup-
 gaard [H. K. Kristensen] 102
Ahlbäck, Ragna: Kökar, närings-
 livet och dess organisation i en
 utskärssocken [Holger Rasmus-
 sen] 488
Albrechtsen, Erling: Fynske jern-
 aldergrave, I [C. J. Becker] . . 310
Albrechtsen, Erling: Fynske jern-
 aldergrave, II [C. J. Becker] . . 472
Andersen, Ellen: Folkedragter i
 Danmark [Peter Michelsen] . . 217
Arbejdsfolk fortæller. Fra papir-
 industrien [Peter Michelsen] . . 223
Arkivvetenskapliga studier [Johan
 Hvidtfeldt] 105
Bast, Jørgen: Hotel d'Angleterre
 1755—1955 [Hans Lassen] . . . 504
Bay, Sv. Aa.: Horsens gennem tiderne
 [Carl Lindberg Nielsen] 99
 — — Bonde og viking [Mogens
 Ørsnes-Christensen] 196
Berner Schilden Holsten, Hans:
 Slægtbog [Roar Skovmand] . . 103
Blomberg, Aage Fasmer: Faaborg
 bys historie [Johan Jørgensen] 499
Boberg, Inger M.: Folkeminder-
 forskningens historie [Henning
 Henningsen] 206
Bossert, H. Th.: Folkekunst i Eu-
 ropa [Holger Rasmussen] . . . 332
Broholm, H. C.: Danmarks Bron-
 zealder, III—IV [C. J. Becker] 81
 — — Danske oldsager, III Ældre
 bronzealder og IV Yngre bron-
 zealder [C. J. Becker] 81
Bruhn Hoffmeyer, Ada: Middel-
 alderens tveæggede sværd
 [Finn Askgaard] 322
Brøndsted, Johannes:
 Guldhornene [Erik Moltke] . . 311
Bæksted, Anders: Målruner og
 troldruner [Erik Moltke] 84
Bøje, Chr. A.: Balsambøsser og ho-
 vedvandsæg [Gudmund Boesen] 105
 — — Danske guld- og sølvmede-
 mærker før 1870, ill. folkeud-
 gave [E. Moltke] 217
Carlsson, Sten: Ståndssamhälle
 och ståndspersoner 1700—1865
 [Johan Hvidtfeldt] 108
Christensen, Peder: Idum sogn
 [H. K. Kristensen] 102
*Curwen, E. Cecil og Gudmund
 Hall*: Plough and Pasture [Axel
 Steensberg] 87
Dam, G. L. og H. K. Larsen: Aa-
 kirkeby 1346—1946 [Carl Lind-
 berg Nielsen] 99

<i>Danmark Før og Nu, Jylland</i> [Axel Steensberg]	205	<i>Kornerup, Bjørn:</i> Ribe katedral- skoles historie, II [Georg Han- sen]	220
<i>Donum Boëthianum.</i> Arkivveten- skapliga bidrag [Johan Hvidt- feldt]	105	<i>Krøigaard, P. S.:</i> Aversi-bogen [Holger Rasmussen]	338
<i>Döppe, Friedrich:</i> Deutsche Bau- ernmöbel [Axel Steensberg] ..	477	<i>Laid, Erik:</i> Säden torkar [Axel Steensberg]	210
<i>Finlands äldsta domböcker, I</i> [C. Rise Hansen]	199	<i>Langberg, Harald:</i> Danmarks byg- ningskultur [Axel Steensberg] 472	
<i>Flensborg bys historie</i> [Carl Lind- berg Nielsen]	339	<i>Lauring, Palle:</i> De byggede riget [C. J. Becker]	309
<i>Gadstrup og Syv sogne</i> [Holger Rasmussen]	229	<i>Lebech, Mogens:</i> Christianshavn [Hans Lassen]	503
<i>Gejvall, Birgit:</i> 1800-tallets Stock- holmsbostad [Peter Michelsen] 504		<i>Lind, Th.:</i> Svaneke bys historie [Carl Lindberg Nielsen]	342
<i>Glob, P. V.:</i> Danske oldsager, II Yngre stenalder [C. J. Becker] 80		<i>Lorenzen, Vilh.:</i> Vore byer, II [Hans Henrik Engqvist]	97
<i>Grieg, Sigurd:</i> Ringsaker kirkes gamle herlighed [Marie-Louise Dircks]	474	<i>Mager, Friedrich:</i> Geschichte des Bauerntums und der Bodenkul- tur im Lande Mecklenburg [Axel Steensberg]	495
<i>Hansen, Severin:</i> Fra trærskoen til rigsdagen [Peter Michelsen] ..	223	<i>Marquardt, Günther:</i> Die schles- wig-holsteinische Knickland- schaft [Ole Højrup]	213
<i>Hanssen, Börje:</i> Österlen [Holger Rasmussen]	203	<i>Mattisson, Karl:</i> Skörden genom tiderna [Axel Steensberg] ...	210
<i>Hasslöf, Olof:</i> Svenska västkust- fiskarna [Holger Rasmussen]..	109	<i>Millech, Knud:</i> Danske arkitektur- strømninger 1850—1950 [Jan Steenberg]	100
<i>Haudricourt, André G. og Mariel Jean-Brunhes Delamarre:</i> L'homme et la charrue a travers le monde [Peter Michelsen]... 492		<i>Munk, Holger:</i> Rytterbonden [F. Skrubbeltrang]	333
<i>Hedens opdyrkning i Danmark</i> [H. P. Hansen]	96	<i>Nordisk Kultur, XIV,</i> Fra træ til stål [Peter Michelsen]	209
<i>Henningsen, Sven:</i> Stubbekøbing 1354—1954 [Carl Lindberg Nielsen]	227	— — XV:A, Lergods, ædelmetal- ler og væv [Peter Michelsen] ..	209
<i>Hoff, Arne, H. D. Schepelern og Gudmund Boesen:</i> Royal Arms at Rosenborg [F. Askgaard] ..	505	— — XVII, Bygningskultur [Svend Jespersen]	342
<i>Høyer, Bodil:</i> Dagligt liv paa en nordsjællandsk bondegaard [Holger Rasmussen]	338	— — XI—XIIA, Fangst, jagt og fiskeri [Holger Rasmussen] ...	485
<i>Jensen, Chr. Axel:</i> Danske adelige gravsten [Charles Christensen] 325		<i>Norn, Otto:</i> Kronborgs bastioner [Knud Klem]	201
<i>Jordeböcker över Lunds ärkesätets gods vid medeltidens slut</i> [C. Rise Hansen]	198	— — Kronborg [Knud Klem] ..	201
<i>Kaae, Alfred:</i> Ulfborg sogn og saga, I [H. K. Kristensen]	101	<i>Olaus Magnus:</i> Historia om de nordiska folken, bd. 1—4, bd. 5 kommentar [Axel Steensberg]..	112
<i>Kiilsgaard, Chr.:</i> Rudkøbing, to- pografi og bystyre, I—II [Svend Larsen]	502	<i>Ottenjann, Heinrich:</i> Alte deut- sche Bauernmöbel [Axel Steens- berg]	477
		<i>Pedersen, P. D.:</i> Et liv i arbejde [Peter Michelsen]	223

VI

<i>Perlestikkerbogen</i> [Axel Steensberg]	225	deriksborg, Holbæk, Sorø og Præstø amter [Peter Michelsen]	328
<i>Pettersson, Johan</i> : Den svenska Skagerakkustens fiskebebyggelse [Holger Rasmussen]	109	<i>Uhrskov, Anders</i> : Kulturbilleder fra Hillerød og omegn 1801—48 [Carl Lindberg Nielsen]	502
<i>Roos, Carl</i> : Prisonen [Henning Henningsen]	111	<i>Vandrebog for tømrersvend Ove Ovesen</i> [Peter Michelsen]	223
<i>Salchow, U.</i> : Militærbeskrivelse over øen Bornholm [Peter Michelsen]	331	<i>Wanscher, Ole</i> : Møbelkunsten [Tove Clemmensen]	475
<i>Sandfeld, Gunnar</i> : Fra en helt anden tid. Struers udvikling fra næsten ingenting til næsten købstad [Carl Lindberg Nielsen] ..	501	<i>Vendsysselbogen</i> [Carl Lindberg Nielsen]	228
<i>Sandklef, Albert</i> : Hallandsgårdar [Axel Steensberg]	91	<i>Werth, Emil</i> : Grabstock, Hacke und Pflug [Peter Michelsen] ..	492
<i>Schmidt, August F.</i> : Hegn og markfred [Ole Højrup]	213	<i>Whitaker, Ian</i> : Social relations in a nomadic lappish community [Holger Rasmussen]	488
— — Aarhusegnens landsbyliv [Rasmus Mortensen]	230	<i>Vilppula, Hilikka</i> : Das Dreschen in Finnland [Peter Michelsen]	491
<i>Schoubye, Sigurd</i> : Folkekunsten på Tønderegnet [Erik Moltke]	478	<i>Vinding sogns historie</i> , Træk af [Rasmus Mortensen]	231
<i>Skautrup, Peter</i> : Det danske sprogs historie, III [Rikard Hornby]	222	<i>Visted, Kristofer og Hilmar Stigum</i> : Vår gamle bondekultur [Axel Steensberg]	93
<i>Skorstensfejeren</i> [Peter Michelsen]	223	<i>Yde-Andersen, D.</i> : Bornholmere og andre gamle ure [Hans Stiesdal]	479
<i>Skrubbeltrang, Fridlev</i> : Den danske husmand [Sigurd Jensen] ..	215		
<i>Smeden</i> . Kulturbillede fra tiden omkring århundredskiftet [Peter Michelsen]	223	FORENINGSMEDDELELSER	
<i>Steensberg, Axel</i> : Bondehuse og vandmøller i Danmark gennem 2000 år [Gudmund Hatt]	88	Dansk Historisk Fællesforening regnskab 1952—53	128
<i>Stierling, Hubert</i> : Goldschmiedezichen von Altona bis Tondern [Erik Moltke]	482	— 1953—54	248
<i>Svenskt liv och arbete</i> , nr. 1—19 [Peter Michelsen]	223	— 1954—55	376
<i>Sølver, Carl V.</i> : Vestervejen. Om vikingernes sejlads [Henning Henningsen]	197	— 1955—56	528
<i>Tegengren, Helmer</i> : En utdöd lappkultur i Kemi Lappmark [Holger Rasmussen]	488	Dansk Historisk Fællesforening årsmøde i Sønderborg 1953 ..	120
<i>Tingbókin 1615—54</i> [C. Rise Hansen]	337	— i København 1954 ...	240
<i>Trap, J. P.</i> : Danmark. 5. udg. Fre-		— i Herning 1955	363
		— i Hjørring og Skagen 1956	518
		Dansk Kulturhistorisk Museumsforening årsmøde i Sønderborg 1953 ..	114
		— i København 1954 ...	232
		— i Herning 1955	357
		— i Hjørring 1956	508
		Sammenslutningen af Lokalhistoriske Arkiver ..	127, 247, 372, 527
		Præstegårdsværket	374

FORTID OG NUTID

udgives af Dansk historisk Fællesforening under redaktion af museumsinspektør, cand. mag. *Peter Michelsen*, Nationalmuseets 3. afd., København K., og under medvirken af *Johan Hvidtfeldt*, *Svend Larsen* og *Roar Skovmand*. Tidsskriftet udkommer een å to gange årligt. Ved henvendelse til foreningens ekspedition, adr. museumsdirektør *Jørgen Paulsen*, Frederiksborg slot, Hillerød, kan alle medlemmer af foreninger under Dansk historisk Fællesforening få Fortid og Nutid til en favørpris af 10,00 kr. plus porto (bogladepris 16,00 kr.). Bidrag til tidsskriftet samt bøger, der ønskes anmeldt deri, bedes sendt til redaktøren.

Tilbud til vore medlemmer

Ved henvendelse til ekspeditionen (se ovf.) kan medlemmer af foreninger under Dansk historisk Fællesforening til favørpris (ekskl. porto) erhverve:

Håndbog for danske lokalhistorikere. Redigeret af <i>Johan Hvidtfeldt</i>	36,00 (bogladepr. 60,00)
E. Kroman: Skriftens Historie i Danmark fra Reformationen til Nutiden	4,50 (bogladepr. 6,00)
<i>Holger Hjelholt: Skriftprøver</i>	6,80 (bogladepr. 8,50)
<i>Helge Søgaard: Litteraturvejledning for kulturhistoriske Provinsmuseer</i>	3,00 (bogladepr. 4,50)
S. Nygård: Anvisning til at drive historisk-topografiske Studier	0,75
<i>Holger Hansen: Om Opbevaring og Ordning af Købstadsarkiver</i>	0,75
Nationalmuseet og den lokalhistoriske forskning	0,75
Register til Fortid og Nutid, Bind I—XVII	1,00

Desuden kan De få *Fortid og Nutid* til følgende reducerede pris (enkelte af de ældre hefter mangler dog):

Fortid og Nutid 1914—1930, bd. I—VIII.....	4,80 kr. pr. bd.
» » 1931—1942, bd. IX—XIV.....	6,80 kr. pr. bd.
» » 1943—1949, bd. XV—XVII.....	8,00 kr. pr. bd.
» » 1950—1953, bd. XVIII.....	15,00 kr.
» » 1954—1956, bd. XIX.....	20,00 kr.

Arv og Eje

Årbog udgivet af Dansk kulturhistorisk Museumsforening. I abonnement 8,75 kr. pr. bd., bogladepris 12,00 kr. Fortsættelse af Danske Museer, I-IV. Heraf bd. I-III å 4,00 kr., bd. IV 8,75 kr. Abonnement tegnes hos foreningens sekretær, museumskonsulent *P. Halkjær Kristensen*, Nationalmuseet, København K.

H. HAGERUPS FORLAG KØBENHAVN

TRYK: NIELSEN & LYDICHE (M. SIMMELKIÆR) KØBENHAVN